

PC
5302

A KISHARSÁNYI
REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉG
TÖRTÉNETE

IRTA:
DR NAGY GYULA
REF. LELKIPÁSZTOR.

1930.

Csak helyben
használatra

3 002841 725460

172546

A KIRCHASZATI
REFORMATUS EGYHÁZKÖZSÉG

TÖRTÉNETE

DEBRECENI EGYHÁZ

1881

ELŐSZÓ

a kisharsányi református egyház történetéhez.

Másfél éve, hogy az isteni gondviselés Baranyában otthont jelölt ki számomra. Annak a népnek szolgálatára hívott el, melyet csak elfogult, felületesen ítélő emberek leírásából, elbeszéléséből ismertem. Az a megismerés hamis volt. Beletekintettem e nép multjába, megláttam belőle azt az elrejtett történetet, melyet észre sem vevéssel, elhallgatással akarnak sokan elintézni. Megláttam a magára hagyott Drávamellékét, benne Kisharsányt, ezt a tipikusan baranyai falut, melynek élete örökös küzdelem. Soha se jöttek segítségére, magára hagyták, mint a gondozatlan árva gyermeket; kihasználták, élete lehetőségét elvették és most elítélik, a helyett hogy segítségére sietnének.

Küzdelmes mult szól hozzánk e lapokról. Kis falucskám s benne egyházunk multját a magyar történelem nagyképébe helyeztem bele; talán sokszor alig is látszik a háttér miatt, de mégis csak nő a kis pontocska, kép lesz belőle, melyet a háttér színei kiemelnek, megvilágítanak. A nagyképnek kis paránya ez, melyből ép úgy kikiált a mártir sors, mint a nagyból. A kép azt mutatja, hogy nincs ennél különb nép a magyar földön. Ennél többet nem áldozhat más. Soha se kért mástól ez a nép, nem is kapott, de mindig adott a kérőnek. Saját erejéből építette templomát, iskoláját, papi lakását, nagy áldozat készségével tartja fenn intézményeit; hü hitéhez, mert ez egy vele, nem ráadták, mint egy nem reá szabott ruhadarabot, — hanem belőle nőtt ki, amit nem lehet elválasztani tőle.

A drávamelléki magyar nép a reformáció által találta meg Istenét; mint hosszas vándorlásból a hazatért, eltévedt gyermek, boldogan oda telepedett az Atya lábához és azóta soha se lett hűtlen, vagy pártütő. Vállalta a mártíromság súlyos keresztjét, melynek hordozásából vér, veríték, könnycsepp hullott. A küzdő élet e drága cseppjei patakká dagadtak, hogy hangtalan csobogásukkal beszéljenek a sok elfojtott fájdalomról.

Az elnyomatás korában mikor a magyar élőfa ágait lelketlen kezek folyton nyesegették, nőtt ez a nép, mert gyökereit mélyen beereszthette a táp-

lálékot adó földbe, de amikor jött a szabadság, a drávamelléki nép elkezdett fogyni. Régen ágait bántották, nyolcvan év óta gyökereit bántják. Hogy legyen terebélyes az a fa, mely virágcserep módjára áttörhetetlen sziklák között összegyűlt kis földbe van ültetve? A szikla akadály, föld nincs és nincs szaporodás. Nem akarják észrevenni, hogy nem annyira erkölcsi, mint inkább gazdasági az a baj, melyre ráfognak, hogy baranyai betegség. Nem elég ide az evangélium hirdetése, ez csak fél orvosság, föld szerzési, terjeszkedési lehetőséget és más kedvezményeket kell adni, hogy jöjjön az élet árja, melyet akaratlanul bár, de mégis elzártak ettől a néptől.

Kis munkámból megismeri Drávamellék magyar népe azt a multat, melyet nem kell szégyelni, melyből erő és bátorítás száll az élet küzdelmétől féltők felé. Én nem látom sötétnek, reménytelennek a jövőt. Nem száradhat el népünk fája, mert az ige élő vize öntözi és ennek ható, feszítő erejétől még a sziklák is megrepednek. Látom, hogy a felébredt nép vágyódik megtölteni hajlékát, Istennek, hazának élő és szolgáló életekkel. *Ez a néma vágyakozás kiáltson bele a nagy magyar éjszakába! Hallják meg ezt a kiáltást azok, kiknél letette Isten a segítség lehetőségét!*

Kisharsány, 1930. október hó.

Dr. NAGY GYULA
ref. lelkipásztor.

Kisharsány fekvése.

Kisharsány község Baranya vármegye déli részén, a siklói járásban, a „Villányi hegység“ tövében fekszik. A „Villányi hegység“ Villány község mellett magaslik ki; láncolatos tovább haladásában keletől nyugat irányban halad. A hegység egyik ága előugrik, kiemelkedve az eredeti irányból Nagyarsány felett és alkotja a 442 méteres, piramishoz hasonló nagyarsányi, vagy „Ördögszántotta hegy“-et. Ez a hegy észak irányban felfelé bekaréjlik és a hegység nyugat irányban haladó részével összetalálkozik, tovább a hegylánc nyugat felé folytatódik. Itt van a „Mogyorós“ és „Kövestető“, ezek aljában, a bekarolt gyönyörű völgykatlan nyugati részén fekszik Kisharsány; Nagyarsánytól $2\frac{1}{2}$, Nagytótfalutól $1\frac{1}{2}$, Siklóstól 7, a Nagyarsány—Siklós felé menő országutól 1 kilométernyire van. Az országutól jobbra letérő első községi ut kapcsolja bele a községet a köves országút hálózatába. Utolsó postája: Siklós, utolsó vasut állomásai: Siklós, Nagyarsány, Siklós-Vókány; a nagytótfalui körjegyzőséghez tartozik.

Kisharsány története a reformáció koráig.

Kisharsány keletkezése és multja eléggé el van takarva. A régmultból visszamaradt történeti okmányok egy-egy kis, szerény fényt gyujtanak, de ezek erőtlen világosságánál elbizakodottság volna azt állítani, hogy ismerjük a multat. Nagyon kevés, amit a kikeresett adatokkal igazolhatunk, de legalább ez is egy lépés a megismerés felé.

Kisharsány határának egy részét ma is Babócsának nevezik. Kisharsányban tudja mindenki, hogy e dülőben feküdt Babócsa község, mely később Kisharsánnyal egyesült. Felsorolt adataimban ezt nem hagyhattam figyelmen kívül. Így kiírtam a kezembe került történeti adatokból időrendi sorrendben mindazokat, melyek e két községre vonatkoztak.

E két község közül Babócsa a régebbi eredetű, ez legtöbbször a nagyarsányi vár birtokához tartozott. Kisharsányt a felsorolt okmányok inkább a siklói uradalomhoz kötik. Eredetüket pontosan nem jelölhetjük meg...

Honfoglaló őseink, tekintve, hogy legszivesebben a folyók termékeny völgyeit szállták meg, valószínűleg a Villányi hegység és a Dráva közötti szép völgyet már a honfoglalás idejében benépesítették. A magyar nemzet törzsekre volt felosztva, a törzsek nemzetségekből álltak. A nemzetségek birtokolták, védték a földet és ellátták a közigazgatás és bíráskodás dolgait is. Így birhatták ezt a vidéket is, hol elszéledve szálláshelyeket, falvakat alapítottak. Szent István idejében 2 várispánság keletkezett a mai megye területén, ezek vidékei királyi birtokok voltak;

a többi területek a nemzetségek kezében maradtak. Baranya nemzetségeiből a legelőkelőbb, leggazdagabb volt a Kán nemzetség, települési helye Siklós és vidéke volt. E nemzetség birtokai közé tartozott a mai Kisharsány területe is.

A Kán nemzetség siklósi ágát „Siklóssi“ névvel nevezik később, ezen ágból való Gyula, ki Tót és Horvátország bánja és főispán 1230 körül; hasonló nevű fia királyi tavernikus volt, kinek fia Miklós alapította 1250—1260 közötti időben a bajcsi pálosmonostort Nagytótfalu mögött, közel a kisharsányi határhoz.¹⁾

Hazánk történetében gyászos emlékü esemény a tatárjárás. A tatárjárás kegyetlen pusztítása végig sepert Baranya területén is. A szálláshelyek, kis falvak elpusztultak, csak a gazdagabbak szálláshelyein maradt meg a magyarság, hol nagyobb tömegben élt és védekezhetett. A pusztulás után az életben maradt gazdagabbak ez elhalt családok elpusztított birtokait javaikhoz csatolták, ezáltal úgy megnőtt vagyonuk és tekintélyük, hogy birtokaikon valóságos kis királyok lettek.

A tatárjárás után IV. Béla király belátta, hogy az elgyengült várispánságokkal nem lehet megvédeni az országot, új alapokra fektette a honvédelmet. Birtokokat adományozott, azzal a kötelezettséggel, hogy az új tulajdonosok építsenek várakat a környék megvédésére. Így ajándékozta 1249-ben Miklós dubichai grófnak Harsány hegyét, melyet Sársomlyónak neveztek. Az ide épített vár uradalmához tartozott Harsány, hol 1289-ben a Minden Szentek tiszteletére templomot is építettek; ide tartozott Babócsa község is, mely a mai Kisharsány határában feküdt.

A dubichai grófok nem sokáig uralták Harsányt és vidékét, a család fiú ága kihalt, így leányági örökösök kezébe került az uradalom. 1273-ban Lőrinc nádor fia Kemén comes nyerte el Harsány várát.²⁾ A várhoz tartozó falvak gyakran cseréltek gazdát. 1313 május havában a pécsi káptalan előtt Gyönki László fia Miklós eladja Boya és Bobolcha falvakat, melyeket édesanyjától Katától, valamelyik dubichai gróf leányától kapott leány negyed fejében. A birtok Harsán és Ebesharsán szomszédságában terült el. Vevő: Henrik bán fia Miklós.³⁾ Az egyik eladott falu Babócsa, mely Ebesharsán és Harsán mellett, tehát a mai Nagy-harsány és valószínűleg Kisharsány szomszédságában feküdt. Babócsa hamarosan gazdát cserélt... 1333-ban Logrechy János mácsói bán, Szerém, Bács-Bodrog, Baranya s Valkó megyék főispánja Becsey Egyeddel a király nevében Maysa nevű birtokát elcseréli Babócsával.⁴⁾

Harsány is a Kemén gróf utódainak kezéből új kézbe kerül; 1380 körül Horváthy János főispán, majd mácsói bán lesz az ura. Nem sokáig, mert Kiss Károly megöletése után a Horváthy-család fellázad. Zsigmond király a lázadás leveretése után Horváthyt kivégeztette és bir-

tokait elvette. Így jut a harsányi birtok Kórógy István tulajdonába, ki Szerém, Valkó, Bodrog, később Baranya főispánja.

A Horváthyak nagy vérengzéssel járó lázadásában részt vett a Kán nemzetségbeli Siklóssi Miklós is. Zsigmond király javaitól megfosztotta és birtoka egy részét a pásztói Kakasoknak adományozta.

Volt még a Kán nemzetségben egy Miklós nevű tag, ki ágostonrendi szerzetes, így a lázadásban nem vett részt; ennek javai, valamint azon Kán nemzetségbeli tagoknak birtoka, kik távoltartották magukat a lázadástól, nem vétettek el. Ebben az időben feltűnt Baranya közéletében a Garay-család; tagjai az ország történetében is jelentős szerephez jutottak. A folyton hatalmasodó család neves tagjai szemet vetnek a Kán nemzetség birtokára. Kakas-családtól megveszik az ajándékba kapott birtokot, a birtok királyi kézben levő részét csere útján megszerzik Zsigmond királytól. Miklós szerzetest az alsáni püspöki székebe emelik, javait bérbe veszik, majd halála után magukhoz ragadják. Ezek után célnak tekintik a nemzetség teljes vagyonának megszerzését. Kán nemzetség más tagjaitól, majd Kemén comes Cseményei nevű utódaitól is megveszik Siklós vidékének még kezükbe nem levő falvait.⁵⁾ 1408-ban a Kán nemzetség birtoka teljesen a Garay-családé, a birtok Siklósból és 64 község területéből áll, köztük van Kisharsány is. E hatalmas birtok 1482-ig, a családnak Garay Jób-ban történt kihalásáig marad a Garayaké, ekkor a szent koronára száll vissza. 1482 április 14-én Mátyás király Siklós várát minden tartozandóságával együtt természetes fiának Korvin Jánosnak adományozta.⁶⁾ E család kihalásával ismét visszaszállt a birtok a koronára.

1508-ban II. Ulászló király Siklós várát Stiljánovics István Morava folyó melléki szerb despotának adományozta, ki 7 évig volt Siklós ura. Stiljánovics meghalt Siklóson, eltemették a Göntér hegyén, honnan hamvait egy szerémmegyei szerb kolostorba vitték és helyezték nyugalomra.⁷⁾ 1515-ben II. Ulászló király, hogy nagytekintélyű nádorát Perényi Imrét megnyerje házassági és öröködési ügye támogatására, Siklós birtokát neki adományozza.⁸⁾ Ezen időtől kezdve Siklós és vidéke a Perényiek birtokában marad 1543-ig, ekkor veszi kezdetét a török megszállás, mely tart 143 évig, 1686-ig.

Babócsáról a történeti adatok azt mutatják, hogy a 15-ik század folyamán a Tóttös-család birtoka is volt, e család kihalása után 1468-ban a Kisvárdai család birtokába jutott. 1486-ban Mátyás király Harsány várát s községét, Nagyfalut, Szántót és Babócsát Geréb Péter nádornak és Geréb Istvánnak adományozza, kik a török elleni sikeres háborukért később még több birtokot is kaptak. A török megszállással ezek a birtokok is török kézbe kerültek, mint Siklós.⁹⁾

E felsorolt adatokból meglátszik, hogy kinek birtokában volt a mai

Kisharsány területe. A régi nagy idő minden pontja nincs betöltve adatokkal, a bemutatott kép szaggatott, vannak benne ismeretlen időközök, melyek kitöltése újabb feltárásokra vár.

A tatárjárás előtt az itt letelepedett magyar nép életében a nemzeti rendszer dominált. A nemzetség élén állott a nemzetség-fő, kit rátermeltsége, kiválósága juttatott vezető szerepre. A nemzetségfők, mint egyenlő jogu testvérek, testvéri és nem ur, szolga közötti viszonyban éltek a nemzetség többi tagjaival.

A tatárjárás után honvédelmi szempontból a hatalmasabbak kezébe kerül királyi adományképpen az erősebb központi hely, a körülötte levő kisebb községekkel együtt. Az új rendszerrel már függési viszony is jár, a földesuraknak különböző szolgáltatások járnak.

Ettől kezdve a községek életében a tulajdonosok vállalkozásával nem jár semmi nagyobb változás. A falu népének munka az élete, mind egy neki, akárki a tulajdonos; szolgáltatásaival tartozik, könnyebbülése nincs, marad munka a kötelessége.

Hitéletében a falu népe pogány magyar maradt. E vidék lakossága Szent István törvényei előtt látszólag meghajolt, hozzájárult hallgatólagosan a keresztyén vallás felvételéhez is, de idegen volt neki a római katolikus vallás, nem melegedett hozzá soha se. A tatárjárás idejéig alig 2—3 monostor volt e vidéken. A XIV. században a népesebb helyeken létesültek plébániák, de ezek munkája se vihette közelebb a népet a római katolikus valláshoz. Babócsára és Kisharsányra is találnak a fenti általános megállapítások. E községek egyenként 25—30 házból, illetve családból álltak, plébánia területükön nem létesülhetett, lakói megmaradtak háborítatlanul titkos, ősi hitükben.

A XV. század elején a török már a magyar határszélig ért hódításaival. A török hadszíntér közelebb érkezésével a katolikus egyház látszólagos hitegysége is megbomlik. Balkánról schizmatikus és keleti eretnek tanok szivárogtak be. De nagyobb volt a hatása a lelkiismereti szabadságot és társadalmi egyenlőséget hirdető husszita tanoknak. E tanok elé nem emelhettek gátat az országhatárok; észrevétlenül harapóztak be e tanok a drávavölgyi magyarság közé, sőt még a papok közt is visszhangra találtak. A magyar nép lelkéhez közelebb állt az új tanítás, mint a római egyház rájuk erőszakolt tanítása. A husszita tanok elnyomására marchiai Jakab boszniai minorita vikáriust küldte ki a pápa 1437-ben. Jakab atya nem sokáig teljesíthette inquisitori munkáját, mert összeütközésbe került a papsággal.¹⁰⁾

Az észrevétlenül elhintett magvak kikeltek, annyira félelmetes volt az új plánta növekedése, hogy ennek elnyomására hívta Garay László, a siklósi vár ura Kapisztrán Jánost Siklósról. Ugy gondolta, hogy a népszerű, aranyszáju Kapisztrán ígéhirdetésével megsemmisíti az eretnekséget,

vagy legalább gátat emel a terjedés elé. De a nép a rokonszenves tanokat befogadta lelkébe és csendben ápolgatva várta a növekedhetés kedvező idejét.

Ilyen előzmények után jött a mohácsi vész, mely Baranya népét sújtotta legjobban. A török megszállás keserves megpróbáltatásaiban Isten lehajolt a szenvedő néphez, felemelte Magához; így az ősei hitétől megfosztott magyar nép, több mint ötszáz éves keresgélés után megtalálta Istenét és önmagát a reformáció elfogadásával.

A kisharsányi ref. parochia és templom 1930. évben.

Kisharsány története a reformáció idejében és a török uralom alatt.

Baranya drávavölgyi magyar népe Huss János tanaiban előkészített a reformáció nagy áldásának elfogadására. Kik és hol gyujtották meg először az evangélium fáklyáját? nem tudjuk. A név nélküli szerény munkások előhírnökök, kik csak jelezték, mint hajnalcsillag, a virradat közeledtét. Isten gondviselése elhozta a virradatot is. A mohácsi vész, a török pusztítás szomorú magyar éjszakájából kibontakozott a reggel, mely ha nem is volt fénylő, napsugaras, mégis csak reggel volt.

A török anyagi javaiban, testében sanyargatta mindenfelé a magyar népet de lelkiismereti szabadságában nem háborgatta. A keresztyén felekezeteket egyformán lenézte, egyiket se pártolta, de mindenki számára megengedte vallása szabad gyakorlását. A török által engedett vallásgyakorlat mellett gyorsan haladt a reformáció tiszta életet adó vize.

Már a török megszállás előtt pártolta terjedésében a reformáció ügyét Perényi Imre nádor, a siklósi uradalom birtokosa. Perényi is református lett, birtokain a nép örömmel csatlakozott az evangéliumi tanokhoz, mert mindig idegen volt neki a ráerőszakolt római katolikus vallás. Az uradalom falvaiban a legelső térítő Siklósi Mihály volt, majd azok az ifjak nyújtottak segítséget, kik a wittenbergi egyetem hallgatói voltak; ilyenek: Baranyai János, Kopácsi István, Harsányi István, Szigeti Imre, Csapai Péter, Szentersébeli Márton, Bogdásai András, Ormánczi András, Siklósi Csóka Illés. Ezen ifjak lelkes munkája folytán szépen haladt a reformáció ügye Baranyában, később Sztáray Mihály fellépésével a szervezettségbe emelkedik és az ő munkája folytán mintegy betetőződik.

Sztáray Mihály apostoli buzgalommal faluról falura járt, ékesszólásával, szívhez szóló énekeivel megnyerte a lelkeket; nem állhattak ellen az evangélium hatalmának, elfogadták a reformátor által hirdetett tiszta tudományt. Hét év alatt, — 1551-ig, százhusz egyházat szervezett Sztáray Baranyában és a Dráva jobb partján.¹¹⁾ E gyülekezetek közé tartozik Kisharsány is.

A szervezett egyházakat időnkint meglátogatták a reformáció apostoli buzgalmu lelkipásztorai, ilyenkor erősítették a hivek hitét és még erősebben odakapcsolták a szenvedő nép lelkét a gyógyulást adó evangéliumhoz. A kis gyülekezetek is arra törekedtek áldozatos munkájukkal, hogy legyen lelkipásztoruk. Készek voltak ezért a legnagyobb áldozatot meghozni. Kisharsáynak is ez volt a célja. Kisharsány is azon gyülekezetek közé tartozott, hol a lelkipásztor a gyülekezet alakulása után mint helyhez kötött, helybeli pásztor teljesítette hivatását. Hogy ki volt az első lelkipásztor? biztosan megállapítani nem lehet. Azon lelkészek között kereshetjük, kik résztvettek az 1576. aug. 16-án tartott hercegszöllősi zsinaton. Az itt megjelent lelkipásztorok között két egyént találunk, kik kisharsányiak voltak, **Péter és János predihátorokat**, kik a zsinaton hozott kánonokat elfogadva, nevüket „**Petrus Kisharsány**“ — „**Johannes Kisharsány**“ névvel írták a kánonok alá. Az aláírásban csak keresztnévüket és állomáshelyüket nevezték meg.¹²⁾ Hogy miért volt két lelkipásztora Kisharsáynak? nem tudjuk. Lehet ebben az időben történetelt Babocsa és Kisharsány összeépített községek egyesülése s a két résztvevő ezért írta nevét kisharsányinak. Az se lehetetlen, hogy a két név az apát és fiát jelölje.

Török megszállás alatt Baranya nagy része a mohácsi szandzsákhoz tartozott. E szandzsákban apróbb kerületek, nahiék voltak. Nagyarsány és Siklós is nahie központ volt. A nahiékhez tartozó falvakat számontartották, beírták az adódefterekbe. Ezen összeírásokban igen kicsinyek a falvak, amennyiben igen csekély számmal szerepelnek. Pl.

az 1554-iki összeírásban Kisharsány 20, Babócsa (Babovcse) 15 házzal említetik. A házak csekély számának okát abban kell lássuk, hogy csak ama házakat irták be a defterekbe, melyeket megadóztattak. A gazdaság nélküli szegényebb néposztály, mely a török részére napszámos munkát végzett, adó alá nem vétetett fel. Másrésről meggyérülhetett a lakosság, mert a nagy háborúk és a török kegyetlensége elől sokan más-hová költöztek.

Házanként 50 akcse volt a fej, illetve kapuadó. Ez a kincstáré volt, úgy szintén a vám, vásári adók, korcsmák, üzlethelyiségek utáni bérék, erőd, utépítési törvényhozási költségek és a hagyatékok után szedett jövedelmek. A török kincstárnak jövedelme volt az elfoglalt területek bérbeadásából is. A hérlők között voltak törökök és magyarok is. A földesuraknak terményből, állatból tized, a házasulandóktól pénzben mátkaadó járt.

Legkeservesebb adó volt, melyet a defter sokféle adója között nem találunk meg, a gyermek-tized; ezt is állami rendelkezésre szedték és az összeszedett gyermekekből janicsárokat neveltek. E sokféle adóval keservesen megsanyargatott nép nem nyugodott bele a szomorú helyzetbe. Szigetvár még állott hősiezen, e vár erejében bizakodtak a megszállás alatt levők és ettől várták a felszabadítás megindítását. Ezért adóztak a vár fenntartására a megszállt területeken lakó magyarok is. Kisharsányt is ott látjuk az adózók soraiban.

Szigetvár parancsnoka Horváth Márk részletes regesztrumokat vezetett az adózásról. Ezekbe az összes adózó községek bejegyeztettek a földesurak, a községi bírák nevével és az adó összegével. Innen tudjuk, hogy Kisharsány 1558. és 1559. évben, a török megszállás alatt is mint Perényi Gábor birtoka tartatott nyilván. Birái voltak: Csokmai Lőrinc és Dénes. (Laurencius Chiokmay et Dionisius Chiokmay). A községhez tartozott 10 telkes, (colonus) és 6 zsellér (inquilinus). A szigetvári vár fenntartásához 42 forinttal járultak. Fizették a tizedet terményből, borból az uraságnak és a négy porta után járó királyi dikát is.¹³⁾ A fizetés megállapítására exaktort küldtek a várból, ki a viszonyok mérlegelése szerint megalkudott a községekkel. Kétfelé adózott a község. A nagy teher alatt reménykedett, hogy egyszer csak vége szakad megpróbáltatásának. A megszállás keserű éveiben egyetlen vigasza volt az Isten ígéje, melyet lelkipásztoraitól kapott alkalmas és alkalmatlan időben. Ez az egyforma kép látható minden községben. Arra azonban ne gondoljunk, hogy a megszállott területek református magyarjai meg voltak elégedve a helyzettel és nem vágyódtak a szabadulás után... Vágyódtak. Szomorú sorsukban reménykedve adták oda nagy áldozatukat Szigetvár javára. Ilyen nagy áldozat csak a jobb magyar jövő után sóvárgó lelkekből támadhatott.

Szigetvár török kézre jutása után (1566) a reménységében csalódott nép még jobban ki lett szolgáltatva a töröknek. Szigetvára erősítésére baranyai református templomok kő- és téglá anyagát használják fel, ettől a sorstól Nagyharsány 100 ezüst tallérral váltja meg templomát.¹⁴⁾

A török nem háborgatta a magyart lelkiismeretében, de a vallás nyilvános gyakorlatát gyakran megszorítások alá vetette, hogy ezen a téren is zsarolhasson. Nem engedték meg a templomépítést, sőt még a javítást sem. Templomjavítási engedélyekért nagy pénzt kellett fizetni, sőt volt olyan hely is, hol rendes évi díjat fizettek a templom használatásáért.

Kisharsányban vályogtemplom volt, valószínű az egyház keletkezésekor építették. Feltehető, hogy ennek használata miatt is akadékoskodott a török, hiszen zsarolás volt mindig a főcélja.

Kisharsány lelkipásztorainak nevét a hercegszöllősi zsinat után nem találjuk sehol feljegyezve. A török megszállás idejéből fenn maradt történeti okmányok a lefolyt nagy harcokra, a török zsarolására szolgáltatnak adatot. A református gyülekezetekről nagyon kevés a feljegyzés. Lehet, a prédikátorok feljegyezték a gyülekezetek küzdelmeit, melyet folytattak törökkel, belső ellenséggel, de a feljegyzések megsemmisültek. Nagyön zaklatott volt ekkor a prédikátorok élete, sokszor kellett változtatni lakó helyeiket, ilyenkor a török nagy előszeretettel esett a könyveknek, iratoknak és azokat megsemmisítette. Sok értékes adat pusztult így el.

A XVII. században a falvak képe általánosan pusztulást mutat. Sokszor megtörtént, hogy a falu, vagy lakóinak többsége egy éjjel felkerekedett barmaival, hordozható vagyonával és tovább költözött; gyakran virágzó községek néptelenedtek el.

Kisharsány lakossága is megfogyott. Közel volt a csataterекhez, kivolt téve a pusztulásnak. Csak pislákoló erőtlen volt élete, elhagyatottságában várta Istentől a szabadulást, hogy új erőre kapva megmutathassa életre hivatottságát.

A török uralom alatt megszenvedett mindenki magyarságáért. Pápista, protestáns egyaránt várta a közös ellenség ígája alóli felszabadulást. Mikor ütött a szabadulás órája, valláskülönbség nélkül sietett a magyar részt venni a tisztító szabadításban. Budavár falára 1686-ban református hajdu tűzte ki a magyar zászlót, a visszafoglalás a református Petneházy Dávid kuruc ezredes érdeme. Buda visszafoglalása után a felszabadító sereg Pécs alá jött és azt rövid idő alatt elfoglalta. Innen Siklósra ment. Ez a vár is rövid idő alatt keresztyén kézbe került. Dráva völgyének felszabadulása 1687. aug.12-én történt a nagyharsányi csatában, hol teljesen megölt a török ereje. Nagy volt az öröm mindenfelé, de nemsokára jött nyomába a keserű kiábrándulás. Amit az elnyomó pogány török nem tett meg, megtette a keresztyén szabadító: vallásáért

üldözte a magyart és kimondta az ítéletet: „Magyarországot előbb kol-dussá, aztán rabbá kell tenni, hogy végre kedve legyen pápistává lenni.“

A kisharsányi református egyház története az elnyomatás idejében.

A török uralom megszűntével, 1689. dec. 1-én, Siklós és környéke Caprara Aeneas tábornok birtokába került, ki szolgálatai elismerésül úgy kapta, hogy 500 arannyal járult hozzá a hadi költségekhez. Az adomány csak fiu ágra szállhatott. Caprara birtokához tartozott Kis-harsány is.¹⁵⁾

Ezen időtől megindul a református vallás üldöztetése. 1681-ben Baranyában egyetlen katolikus templom sem volt, megkezdték az ural-kodó vallás újbóli betelepítését. I. Lipót király Pécsre püspököknek és főispánnak Radonay Mátyást nevezte ki, előbb várparancsnok s mint ilyen hű császári katona volt. Radonay a bele helyezett bizalmat ki akarta érdemelni. Hozzáfogott a református lelkészek, vagy ahogy ab-ban az időben nevezték, — predikátorok üldözéséhez. Egyre másra zavarta ki egyházaikból, jóllehet mást nem állíthatott helyükbe. A napon-ként jövő támadásokat tűrték a reformátusok egyideig, de türelmüknek is vége szakadt. A veresmarti és Dráva mellett lakó reformátusok ellene szegültek Radonay erőszakos rendeleteinek. Az ellenszegülőket Radonay összefogatta, Szigetvárra vitette. 1690 március 17-iki levelében azt írja: „most tanítják őket Szigetváron, miképen kelljen a püspökre és a csá-szár embereire támadni. Bizony megtanítom én is azokat, akik nekem engedni nem akarnak és akik ellenem támadnak. Elhitéssétek magatok-kal, ha mindennap én nekem huszonöt köből aranyat adnátok is, még-sem szenvednék el az én püspökségem alatt. Mert azt mondom, hogy az ökör, szamar és minden repeső és viziállatok, sőt a pokolbeli ördög hamarabb nyer örök életet, mint egy kálvinista, aki tudja, mily veszedelmes a Kálvin eretnokség. Annak pedig, aki igazi római keresztyén nem akar lenni, parancsolom, hogy az én püspökségem alól eltakarodjék, mert egy tolvajt is, vagy kálvinistát, vagy szakadár rácot el nem szenvedek.“ Ilyen szellemben írta a Siklós kerületi reformátusokhoz küldött levelét is. Ez a levél a Siklós környékiekhez, így a kisharsányiakhoz is szólt. Igazi gyűlöletből izzó, szennyes hangú levél, mely sehogy se talál püs-pöki szájba. Hadd beszéljen írójáról maga a levél:

„Amint már ennekelőtte gyakorta intettelek benneteket szóval és levélben, hogy semmiféle eretneket, rablót, sidót, kálvinistát, szakadár rácot, kurvát és kurválkodót, vagy egyéb gonoszt és istenkáromlót püspökségemben meg nem tűrök: úgy még inkább, ha valamilyes pré-dikátort találni fogok, nyilván megtanítom és megkérdem tőle, hogy kinek engedelmeivel és akaratával jött az én püspökségembe az Isten

fiának drága vérén megváltott lelkeket pokolra ejteni. Annál fogva újlag irom és erősen meghagyom, hogy aki az én püspökségemben akar maradni, az a római katolikus hitre (mely nélkül lehetetlen idvezülni) térjen és bánja meg minden bűnét; aki pedig erre nem hajlandó, menjen oda, ahol eltürik az eretnekséget. Én fogok találni kész engedelmességű, istenfélő és igaz hitű embereket, kiket azok helyire telepítek, akik nem akarnak igaz hitben szolgálni Istennek; az eszükre térni nem akaró Predikánsok pedig kitakarodjanak a püspökségeből, ha nem akarják, hogy úgy járjanak, mint nádasdi és mohácsi Predikánsok.

Kelt Ocsárdon, 1692. márc. 2. Megtéréseket kívánó Radonay Mátyás pécsi püspök és főispán.¹⁶⁾

Ilyen levelekkel és erőszakos intézkedéseivel nagyon elkeserítette Radonay a református magyarság életét. Közben Isten megpróbáltatása is ránehezedett e vidékre. 1700-ban a pestis vésze szedte oly korlátlanul az áldozatokat, hogy jobban garázdálkodott, mint a török. 1701-ben a szárazság és más elemi csapások látogatták meg Baranyát; ezek nyomában szegénység és még nagyobb elkeseredés jött. A német katonák átvonulásuk, vagy huzamosabb itt tartózkodásuk alatt kiélték a vidéket megmaradt kis gabonájából. Az elszaporodott haramiák raboltak, ahol lehetett, az új tisztviselők zsarolták mindenütt a népet. A nép elkeseredésében nem művelte földjét. Sokan erdőkbe, barlangokba költöztek, hogy háborítatlanul élhessenek, távol zsarolástól, adószedéstől.

Országszerte elégedetlenség, elkeseredés volt. Az általános elnyomatás kipattantotta a szabadságharcot. A lelki és testi szabadság megvédésére II. Rákóczi Ferenc fegyvert fogott, kibontá a szabadság zászlóját. Baranyából is hozzácsatlakozott Siklós és környékének református magyar népe. Megunták a lelketlen bánásmódot, hadba szálltak, hogy lerázzák a zsarnokság és lelkiismereti szolgaság igáját.

Sándor Pál és Zana György református vallású ezredek szervezték a siklósi járás felkelését és uralták a vidéket a császári hadakkal szemben. 1705-ben Vak Bottyán ezredesei Pécsét és Siklóst elfoglalták és Siklós vidékét kezükbe tartották a szabadságharc ügyének elbukásáig. Azután ismét visszatért a régi helyzet, mert I. József szatmári békéje (1711) nem adott a protestánsoknak békét; létezési jogukat elismerte, de az üldözés tovább folyt válogatott eszközökkel.

Ezen időre esik, a hajdan négy egyházmegyéből 2 egyházmegyére fogyott „Baranyai Egyházkerület”-nek egyesülése a Dunamellékivel. Az egyesülés 1715-ben már megtörtént. A megnagyobbodott egyházkerület egyházainak nevét Pathai János 1731-ben feljegyezte. E feljegyzésben a felsőbaranyai egyházmegye (senioratus) egyházainak sorában második helyen van feljegyezve Kisharsány.¹⁷⁾ E korból már ismerjük a kisharsányi lelkészek neveit. Az 1759-ben kezdődő anyakönyv utolsó oldalán

fel van jegyezve a lelkészek neve. Első helyen áll **Szőllősi István** neve, ki rövid ideig itt szolgálhatott Kisharsányban, utána következett egy **Örvényi nevű predikátor**, kinek keresztnévét és szolgálati idejét nem jegyezték fel. Harmadiknak **Detsi Sámuel** említették, kinek szolgálati idejét nem lehet megállapítani. Majd ismét **Szőllősi István** lesz lelkész, ki már előbb is volt Kisharsányban. Szőllősi Nagytótfaluból jött Kisharsányba. Nagytótfalui életéből fel van jegyezve, hogy „Héczei Sámuel siklői predikátort a nagyharsányi predikátor és Szőllősi István tótfalui predikátor bevádolták a pécsi püspök előtt, hogy a király ellen szólott publice a katedrából; minélfogva 1723 okt. 17-én sötét éjjel dragonyos német lovasok, — miután könyvtárát fölzsákmányolták — Balogh István Baranyamegye kapitánya vezelése alatt Pécsre hurcolták.“¹⁸⁾ Ekkor Gr. Nesselrode volt a pécsi püspök és főispán, ki Héczeit áruló pap-társainak hamis vádja alapján börtönbe dobatta, honnan még 1726. április 20-án sem szabadult ki. Hogy miért lettek a nagyharsányi lelkész és Szőllősi István árulók?, nem tudjuk. Talán hiúsági, vagy más kicsinyes, Isten szolgálóihoz nem illő szempontok befolyásolták őket... Bármi is volt az ok, ez az egyetlen tény is sötét foltot vet az ismeretlenség ködében levő lelkészekre. Szőllősi életéről még annyit tudunk, hogy 1738-ig volt a kisharsányiak lelkésze.

Radonay püspök erőszakos térítői munkáját folytatják az utódok is, Nesselrode, majd Berényi Zsigmond is csak egy célt ismernek, hogy a reformátusokat visszatérítsék a katolikus egyházba. Sokhelyen erőszakkal elveszik a templomokat és a népet a katolikus ünnepek megtartására kényszerítik. 1715-ben „a kisharsányi és tótfalusi református hívek nagyasszonynapján a mezőn dolgoztak, ezért a vármegyei hajduk megtámadták őket és barmaikat is elvették, de az igazságtalan bántalmazásra összeverődött a nép és erőszakkal visszavette a barmokat.

1731-ben mindenütt eltiltották a nyilvános istentisztelet tartást. A helytartó-tanács rendeletére sok helyen elvették a templomok kulcsát. De e nép ragaszkodott templomához, a lezárt templomokat feltörte, használatába vette, e miatt több helyre katonaságot küldött a pécsi püspök. 1742-ben Berényi püspök végigjárta a református eklézsiákat, bement a templomokba, kikérdezte a predikátorokat, így megtudta, hogy nem engedik a bábáknak a keresztelést. Jelentést tett a Helytartó-tanácsnak és erre jelent meg az a rendelet, melyben elrendelik a protestáns predikátoroknak, hogy gyülekezeteikben engedjék meg a bábák keresztelését. A rendelet megvolt, de soha se ment teljesülésbe. A baranyai református eklézsiáknak Bécsben vallásügyi ágensük is volt, — Szilágyi Sámuel, — ki az összegyűjtött sérelmeket kérsben foglalta és azok orvoslását kérte. De a beadott igazságos panaszokra Bécsből nem érkezett semmi vigasz.

A vármegye se törődött a vallási sérelmekkel, mert a püspök, ki egyben főispán is volt, kijelentette, hogy a reformátusok nem hivatkozhatnak a Lipót-féle törvény magyarázatra, mert a szabad vallás gyakorlat a töröktől visszafoglalt azon helyekre vonatkozik, melyek 1681. előtt kerültek vissza. A később visszakertült helyeken nincs vallásszabadság, így Baranyában sem lehet.

A reformátusok vallás gyakorlata teljesen a pécsi püspök kedvétől függött. 1743-ban a királyi resolutio megengedte a templomok, vagy ahogy akkor nevezték, — az oratoriumok feltételes kijavítását, de ehhez hozzáteszi a vármegyei hatóság, hogy a kibővítés csak királyi engedéllyel történhetik.¹⁹⁾

1743-ban a kisharsányi templomot is lepecsételtette a pécsi püspök. A pecsétet harmadnapra feltörték. Az akkor élő nevezetes gazdák mindnyájan ott voltak a pecsét leszakításakor és fogták a letépő ruháját, hogy mindnyájan részesek legyenek a feltörésben. Azonban bántalom nem érte ezért őket.

Ebben az időben Babócsa népe már teljesen eggyé lett Kisharsánnyal. Temploma omladozóban van, hol kevés előbb kereszteltek, istentiszteletet végeztek. A század végével azonban az összeomlott babócsai templom alapját kiásták és építkezéseiknél felhasználták a kisharsányiak.

Ilyen szomorú volt a XVIII. század első felében a baranyai reformátusok helyzete. De a teher alatt nőtt, erősödött a nép. A hitéért szenvedő népen Isten áldása volt. Az igazán tusakodók, kik kitartottak az evangélium ügye mellett, Istentől megkapták, amire szükségük volt. Gyarapodtak a lelkiek mellett anyagilag is.

Kisharsány földesura Caprara Aeneas 1728.-ban meghalt, birtoka visszaszállt a koronára. 1728.-ban Siklós vára, hozzátartozó falvaival, köztük Kisharsánnyal a Batthyány család birtokába jutott.²⁰⁾

Kisharsány XVIII. századbeli nagyságáról, növekedéséről tájékozódást nyerhetünk a vármegye adó kivétési ivéből. A vármegyei adó két részből állott, az egyiket katona adónak, a másikat háziadónak (domestica) nevezték. A háziadó 47%-a volt a katonai adónak. A házi adó kivételénél adó alapul szolgált a házzal bíró gazda, annak nős, vagy nőtlen fia, kisházas és bérházas, e kívül a gazdasági állat és termény.

A háziadó kivétel alapjául szolgáló összeírási ívet táblázatosan adom 1741. és 1752. évekről. Fontosak a felsorolt adatok, mert elénk tárják a község akkori közgazdasági állapotát, és a felsorolt nevekből megismerhetjük a régi családokat, melyekből ma már kevés él utódaikban.

Batthyány-birtok²¹⁾

Kisharsány.

1741. évi összeírás.

Házaspárta	Nős ifjak	Kis kasszók	Ökör	Tehén	Tinó 3 éves	Tinó 2 éves	Ló	Disznónagyobb	Disznó kisebb	Mérő buza	Árpa	Zab	Hajdina	Méhkas	Bor akónként	Úst
Biró: Kis Erdős Mihály																
Albiró: Damián Jancsi																
Losonczy András		1		1									2		4	
Tóóth János		1			1										4	
özv. Szöllősi Péterné																
özv. N. Body Ferencné																
Balás Mihály	1		2	1				2	20				10		6	
Mészáros Jakab L. Dnalis																
Gergely Gyura		1													5	
Borbás Mihály	1		1	1				1	10				5		6	
Kövér Máté	1		2					1	20				10		5	
özv. Szekeres Péterné																
Kövér Ferenc	1		2	1	1			1	1	20			10		10	
özv. Papp Miskáné				1												
Kis Tunya János		1		1												
özv. Hajdu Istvánné																
Végh János		1						1					4		5	
Tunya Gergely	1		1						10				5		3	
Misa József	1		2	1	1			2	20	4	4		10		8	
Iványi Ferenc	1	1	1						10				5		5	
Gasy István	1	1	2	2	2	1	2	6	30	5			18		20	1
Kőrös Istók		1											2		3	
Kis Kovács János	1					2		2	10				8		6	
Damián István	1		2	1	1		2	3	20	4			10	1	12	
Balogh Ferkó		1														
özv. Kis Gasi Istvánné																
özv. Kis Hajdu Jánosné																
Becsey Istók	1		1					1	10				5		4	
Nagy Tunya János	1		1					1	10				5		3	
Császár János		1		1												
Kis Erdős Istók	1					2		1	10				8		5	
Vukacz János	1		1					1	10				5		2	
Csiszman András		1													2	
Erdősy Mátyás		1													3	
Ujfalusi Gergely	1		2					2	20		8		10		10	
Kovács Pál	1		2					1	1	20			10		8	
Szöllősy Dániel		1											2		3	
Misa Máté	1			2		2	2		10				8		8	
Mikola Istók	1		1					1	10				5		4	
Cigány Miska csordapásztor																

Összesen: 18 2 11 23 13 1 5 7 17 18 270 13 12 157 1 154 1

172546

Batthyány-birtok²²⁾
Kisharsány.
1752. évi összeírás.

	Házak száma	Házak gazda	Nős ifjak	Nőtlen ifjak	Kis házasok	Bérlőházasok	Örvegyek	Ökrök	Téhenek	Tinó 2 éves	Lovak	Disznó nagyobb	Disznó kisebb	Buza, rozs mérő	Árpa, zab, hajdina	Bor akónként	Palinka	Úst
Biró: Miksa József	1																	
Albiró: Mézes Ferenc	1																	
Kis Tunya János	1				1				1	1		1				3		
Biró András	1				1													
Kövér Ferenc	1	1	1					2	1	1		2	10	8	5	4		
özv. Szekeres Péterné	1						1											
özv. Balás Andrásné	1						1											
Kövér Máté	1	1						1	1				8	2	1			
Kis Gasi János	1	1					1	1	1				4		2			
özv. Mézes Andrásné	1																	
Gyuri Istók	1				1													
Barabás Mihály	1	1						1	1	1			6	6	3	2		
özv. Mattyas Miklósné	1					1	1	1	1				6		2			
Kenyeres Ferenc	1				1				1	1				2	1			
Erdőssi Mihály	1				1				1			1		2	2			
özv. Gyuri Ferkóné	1						1											
Miksa Mihály	1				1													
Piriska János	1	1									1	1		4	2	2		
özv. Bodi Ferencné	1						1											
özv. Szöllősy Petiné	1						1											
özv. Nagy Tóth Jánosné	1						1			1			1		2			
özv. Lossonczy Anrásné	1						1											
özv. Damian Istókné	1						1											
Kis Kovács János	1	1									2	1	3		2	1		
Damián József	1				1													
özv. Körös Andrásné	1						1											
Gasi István	1	1						2	1	1	2	1	2	10	6	5	4	1
Iványi Ferenc	1	1									1				2			
Damián János	1	1						1					8	3	2	2		
özv. Tunya Gergelyné	1						1											
Szöllőssi Gersó	1	1									1							
Végi János	1	1									1			4	2	2		
özv. Kovács Gyurkáné	1						1											
Balogh Ferenc	1				1											1		
Szoikó Dávid	1	1									1					1		
Balás András	1				1							1						
özv. Kis Gasi Istókné	1						1											
Koldus: Hajdu János	1																	
Nagy Tunya János	1	1						1	1	1			8	4	3	3		
Misa Máté	1	1							1	1	2	1	4	6	4	4		
Mikola Istók	1				1				1	1					4	6		
özv. Szabali Lászlóné	1						1											
Császár János	1				1				1	1					4	2		
özv. Veszprémi Jánosné	1						1											
Kis Erdőssi István	1	1									1					2	2	
Vukac János	1				1								1			2		
özv. Tegzes Jánosné	1						1											
özv. Szabó Józsefné	1						1											
Csismán Gergely	1	1	1	1				2	1			3	16	8	4	3		
Nagy Kovács Ferenc	1	1						1					8	6	3	3		
Gelencsér Miska	1				1										1			
özv. Szöllősi Danielné	1						1											
Predikátor: Dési László	1																	
Iskolamester: Békessi Mihály	1																	
Csordapásztor: Csordás Istók	1																	

Összesen: 55 17 2 1 13 1 19 13 14 10 12 11 7 88 61 65 40 1

Szembetűnő, hogy a bíró, albíró, lelkész, tanító, csordapásztor és özvegyek állat- és terményállománya nem vétetett fel az összeírási jegyzékbe, sőt az 1741. évi összeírásból lelkész és tanító neve is kihagyatott, talán azért, mert adómentességük volt.

Az 1741. évi összeírásban kevés név foglaltatik, ennek okát abban kell látnunk, hogy a pestis 1737—1740-ig ezen a vidéken is átvonult. Az örökké vándorló katonaság megfertőzte a lakosságot, hiába való volt a hatóság óvintézkedése, a veszedelem kiterjedt az egész megyére. Kisharsányban is nagyon sokan haltak meg. Az egyház első anyakönyvében, melynek anyakönyvi bejegyzései 1759. évvel kezdődnek, a halálozási bejegyzés előtti oldalon ez a szűkszavu fontos beírás olvasható: „Nb. 268 ē-rek (emberek) holtak meg a' mult Pestisben ebben a' Faluban, a'mint az akkori emberek állítták“. E bejegyzést hitelesnek vehetjük, mert a bejegyzés 19 év után történt, bizonyára olyan emberektől szerzett értesülés után, akik átéltek a pestises idők borzalmait.

Mennyi lehetett a község lakossága a század elején? nem tudjuk, de az 1741. évi összeírásból arra következtetünk, hogy nagy volt, mert a 268 ember meghalása után is a házas gazdák és kis házasok száma jelentékeny.

Az 1752. évi összeírásban már több név van, még a falu koldusa is benne van a névsorban. Ugy látszik, kiheverte a nép a nagy lélekvesztiséget. A népesség száma évről-évre nő, nagy arányokban. Örvendetesen megállapítható ez már az első anyakönyvi feljegyzésekből is.

Évben	Házasság- kötések száma	Születések száma	Halálozások száma	Évenkénti természetes		Jegyzet
				szapo- rodás száma	fogyás száma	
1759	2	17	5	12	—	Vérhas járvány volt
1760	3	11	10	1	—	
1761	Nem volt	17	10	7	—	
1762	5	21	6	15	—	
1763	8	15	4	11	—	
1764	9	15	5	10	—	
1765	6	14	7	7	—	
1766	Nem volt	17	3	14	—	
1767	4	15	22	—	7	
1768	13	13	5	8	—	
1769	11	22	6	16	—	
1770	5	16	13	3	—	
Összesen:	66	193	96	104	7	104—7=97 lélek a szaporodás

A táblázatban kimutatott nagy szaporodás csak nagyobb lélekszámtól eredhetett. A házasságkötések számából, a szaporodás nagyságából visszakövetkeztetve nem tévedünk, ha a község létszámát 1759-ben legalább 550 lélekre tesszük. Ezt véve alapul, 1770-ben már Kisharsány lélekszáma: 647 volt.

1771-től 1780-ig a természetes szaporodás 24 lélek, 1781-től 1790-ig 21 lélek. Ezen években igen nagy a gyermekhalandóság, leginkább a himlő szedte áldozatát, ami ellen akkor nem tudtak védekezni. 1791-től 1800-ig 90-el nőtt az egyház lélekszáma.

Az egyház első számadási könyvében, mely 1766. évvel kezdődik, az utolsó előtti lapon fel van jegyezve a kisharsányi iskolamester fizetése, ahogy azt 1785 december 30-án bejelentették a debreceni kollégiumnak. A bejelentés első pontjában ezt olvashatjuk: „Minden pár ember, — kik legalább is vagynak 120-an, — ad egy hatoda búzát.” E bejegyzésben adva van a párszám. Ebből kiindulva, 1785-től 1800-ig, az anyakönyvben a nagykorú halotti bejegyzéseket, — mint párszám fogyást, — a házasságkötések számát, — mint növekedést, figyelembe véve; a családok, illetve párok száma felemelkedik 174-re. Egy cseppet sem nagyítunk, ha e gyarapodások figyelembevételével Kisharsány lélekszámát az 1800-ik évben 780—800 lélekre tesszük.

1791-től 1800-ig közlöm az anyakönyvi adatokat, mert ehhez hasonló adatok későbbben nem fordulnak elő.

Évben	Házasságkötések száma	Születések száma	Halálozások száma	Évenkénti természetes		Jegyzet
				szaporodás száma	fogyás száma	
1791	15	36	30	6	—	Himlő járvány miatt.
1792	9	33	25	8	—	
1793	7	28	20	8	—	
1794	8	31	13	18	—	
1795	3	24	11	13	—	
1796	4	21	9	12	—	
1797	17	25	35	—	10	
1798	11	32	11	21	—	
1799	7	30	21	9	—	
1800	12	21	16	5	—	
Összesen:	93	281	191	100	10	100—10=90 lélek a szaporodás

1738-tól 1753. év végéig Kisharsány lelkésze: **Dési Nagy Király László** volt, kinek szolgálati ideje a pestis és az utána következő nehéz időkre esik. Nem mentes az ő működése se a sanyargatástól. A papi földek jövedelme eddig mentes volt a tizedtől, 1742 körül a siklósi

gazdatiszt ura meghatalmazásából a birtokához tartozó falvak prédikátorait kilenced fizetés alá fogta és utána a tizedszedő is követelte tőlük a tizedet, azt mondván: ahol van kilenced, ott van tized is. A prédikátorok egyházi és papi földjeiket az adózás alól mentesíteni akarták, folyamodványt irtak együttesen, de a felelet az volt, mutassanak szabadalmat, hogy melyik király, vagy földesur ajándékozta azokat a földeket az egyháznak? és ki tette mentessé a kilenced és tized alól?²³⁾

Különb eredményt nem várhattak, hiszen Mária Terézia uralma alatt is, a hatalmon lévőknek a protestánsok gyengítése volt a legfőbb célja. Csendes, alattomos munkával fáradoztak ezért. Templomok, iskolák elvevésével félemlítették meg a protestánsokat. A földműveseket, iparosokat, lelkészeket, tanítókat helyzetük súlyosbitásával elkedvetlenítették. Ugy gondolták, hogy így könnyebben nyerhetik meg őket. A katolikus egyházba térőkre hivatal, rang, kitüntetés és más előnyök vártak. A drávavölgyi református magyarság inkább viselte a mártíromság terhét, de hitét meg nem tagadta.

Désinek meg volt a kellő iskolai végzettsége, de élete körülményei miatt sokáig nem avattathatta fel magát. 1750 aug. 14-én Helmecei Komoróczy István püspök, vagy ahogy abban a korban nevezték: superintendens három baranyai lelkészársával együtt felavatta és lelkészi oklevéllel ellátta.²⁴⁾

Dési Nagy Király László valószínűleg 1753. év végén halt meg, mert az 1754. január havi egyházkerületi névtárban már Kisharsány lelkésze: **Vitéz Pál**; Dési nevét pedig a névsorban nem lehet megtalálni.

Désiről és utódjáról a következő feljegyzés található az első anyakönyv hátsó oldalán: „T. Dési László uram, ki is folytatta szent hivatalát itten 16. esztendőig, ennek Succedált T. Vitéz Pál uram 1754. esztendőben, ki is ugyan itten megholt 1766. esztendőben március“. A feljegyzés „ki is ugyan itten megholt“ szavaiból arra következtethetünk, hogy mindkét lelkész Kisharsányban halt meg és temettetett el.

Vitéz Pál 12 éves lelkészi munkásságának egyetlen fennmaradt mutatója az első anyakönyv. Ebből tudjuk, hogy felesége Berényi Sára volt. Házasságukból Kisharsányban egy Pál nevű fiu született 1760-ban. Valószínű, ez az utolsó sarj, más gyermekeikről nincs feljegyzés. Az anyakönyvi bejegyzésekből arra következtethetünk, hogy Vitéz Pál már korosabb ember lehetett. Reszketős kézzel irt bejegyzése nehezen olvasható. Működéséről különösebbet nem írhatunk. Vezetése mellett a csendes néma szenvedésben is erősödött a gyülekezet élete; 1766 március havában bekövetkezett halála után **Jámbor János** lett Kisharsány lelkipásztora, ki „szent hivatalát szerényen folytatván 15 esztendőig, — 1781-ik esztendő Sz. György havának 6-ik napján hirtelen meghalt a „guttaütésben.“²⁵⁾ Eltemettetett ápr. 8-án. Feleségének leány neve nincs

beírva gyermekeinek születési anyakönyvi bejegyzésénél. Egy 1777-ik évi házassági anyakönyvi feljegyzésből látható, hogy lelkész mostoha leánya: Lendvai Julianna volt, ki férjhez ment 1777. május 27-én Kovács András kémesi tanítóhoz. E bejegyzésből kitűnik, hogy felesége özvegy asszony volt, kinek első férje Lendvai nevű volt. Jámbornak hat gyermeke volt, ezek közül kettő korán meghalt. Négyen — Klára, Zsuzsánna, István és a második Éva túlélték édesapjuk halálát. Későbbi életükről semmit se tudunk.

Jámor lelkész idejében történt, hogy a baranyai kálvinistáknak eltiltották husvétkor a passió éneklését és karácsonykor az éjjeli beszéd tartását. Sok más, ehhez hasonló, apró semmiség került felszínre, mellyel a pécsi püspök keseríteni akarta életüket, nehogy bántalom nélkülinek és könnyűnek vegyék helyzetüket. A református községek már előbb besoroztattak valamelyik plebánia körébe. A buzgó plebánusok követelték a református hivektől is a stoláris és más jövedelmeket. Ez ment egy darabig, de öntudatra ébredve megtagadták a hivek az igazságtalan adózást.

A református egyház rabságának e súlyos éveiben is érzéketlen maradt a vármegye a vallás sérelmekkel szemben. Kényelmesebbnek tartották, ha a pécsi papságra bizzák a felmerült sérelmek elintézését. Az elintézésel megbízott kanonokok a legnagyobb elfogultsággal arra törekedtek, hogy a sérelmeket még szaporítsák. Nem orvoslás, hanem lelketlen bántalmazás volt a céljuk. Beleszóltak az istentisztelet tartásába, a háromszori harangozásba, az esketés és keresztelés stb. végzésébe. A sérelmek akkor fogytak, mikor II. József lett a király.

A nyugati felvilágosodás elől nem zárhatta el magát Ausztria se. Uralkodója megértette a kor szellemét. A felvilágosodás fénysugarai bevilágítottak az elfogult türelmetlenség éjszakájába.

Ennek hatására a szabad szellemű uralkodó, — magyarországi protestáns alattvalóinak védelmére, — 1781 október 29-én kiadta a türelmességi rendeletet. E rendelettel megengedte a király mindenütt a magán istentisztelet tartást, a templom, iskola, paplak építését, de a templomot torony, harang és nyílt utcára szolgáló bejárás nélkül. Kimondta, hogy egyes házasságnál, ha az apa katolikus, a gyermekek mind két nemen katolikusok lesznek, ellenkező esetben a fiúk az apa, leányok az anya vallásán fognak neveltetni. Elismerte a superintendens egyház látogatási jogát, megengedte a zsinattartást, katolikus királyi biztos jelenlétében. Meghagyta, hogy vallásáért senkit se üldözzenek stb.

Lelkes örömmel fogadták mindenfelé a protestánsok a türelmességi rendeletet, — bár ez csak kegyelmi tény és nem törvényes jogok vissza állítása volt. Örömmel üdvözölték mindenfelé a vallás szabadság hajnalát. A katolikus papság nem örvendett, feliratokat küldtek a ki-

rályhoz, tiltakoztak, de a rendelet kihirdetése elől nem lehetett kitérni. Klimó György pécsi püspök, — ki egyben Tolna, Baranya és Verőcemegyék főispánja volt —, ezután is arra törekedett, hogy a kapott engedmények életbe menése elé korlátokat állítson. A katolikus földesurakat megkérte, hogy a református jobbágyok visszatérítésében nyújtásnak segítő kezet neki. Ha mást nem is, de annyit megtett sok helyen, hogy katolikusokat telepített le a református falvakba.

Jámbor János halála után „interimálisnak Ő kegyelme hejében Hiritsi Vacans Predikátor, Tiszt. Kabai János Ur rendeltetett ugyan Sz. György Havának 22-dik napján. Fél esztendő múlva Főtiszteletű Superintendens Virág Mihály Urunk parantsolattjára innét elbotsáttatott.“²⁶⁾ Kabai névvel találkozunk még egyszer az 1796. évi számadási könyvben. Ide ez van bejegyezve: „Egy Kabai János nevű nyomorult Vacans Predikátornak 20 krajcárt adtunk.“

Kabai helyettesítése után az egyház lelkesze lett **Vetsei István**, ki mint a tolnai egyházmegye tiszteletes seniorának (esperesének) Turgonyi Gergelynek káplánja, — iderendeltetett „Főtiszteletű említett Superintendens Urunktól és az Eklésiától 21-ik Szept. 1781.-ben idehozattatott Madolsáról.“ Könyveit külön kocsi hozta, a fuvaros költsége az uton 32 garas volt, ahogy a számadási könyvben látható.

Felesége: Arany Anna volt. Házasságukból öt leány született, ezek közül csak Mária élte tul édesapját.

Vetsei idejében történt a második templom és torony építése.

E korban mindenfelé nagy megmozdulás látható. Az elnyomatás gyászos évtizedei után talpra áll a protestáns lélek, összeszedi erejét és hitéhez való ragaszkodásának bizonyosságául nagy áldozatok árán templomot renovál, vagy új templomot épít.

A kisharsányiak „1785-ik esztendőben könyörögvén a tekintetes ns. vármegye előtt, hogy a templomjok két öllel kő matériából való hosszabbítására, falainak egy öllel való feljebb emeltetésére s egy kő toronynak építtetésére szabadságot nyerjenek, melyet meg is nyertek, miután a mixta deputatio Hojtsi Beniamin főbíró, Goldperger István esküdt, Karantsi István senior, Földvári István prosenior, Gyurits Mátyás baranyavári districtus v. Archi Diaconussa jelenlétekben készült Investigatiójáról való Relátióját beadta volna.“

Az építés nagy kiadását adományokból fizetik. Az adakozók neveit és adományaikat feljegyezve találjuk az első számadó könyv utolsó oldalain. A templomépítésre adott adományokon kívül a bevételi számadásban feltűnően sok az Isten dicsőségére történt adakozás. A hivek áldozatkészsége olyan élő tőke volt, mely ontotta hálásan adományát, mint a bővizű forrás vize. A hivek adományán kívül figyelemre méltó, hogy „1786 aug. 31-én A' Venerabilis Superintendentia

küldött Kecskemétről Templomunk építésére kilenc forintokat. — „A’ Hejség adott a’ templom számára 18 forintokat, 10 garast és 1 krajcárt.“ A befolyt adományokból és az egyház más jövedelmeiből beindított az építkezés Szabó István, majd Gasi István és Piriska János gondnok idejében, 1787-ben. Az építési anyagok, kő, vályog, téglá, zsindely, fagerendák, deszka stb. beszerzése után kőmives és ács pallérok szorgalmasan dolgozva bevégezték a munkát 1788. év végére. A torony kőből, a templom-falak vályogból, az épület sarkai téglából épültek. A templom födele zsindelyből, a toronyé bádogból készült. A templomon öt ablak és két ajtó volt. Az asztalos munkát Vátyi Ferenc nevű siklósi asztalos végezte, ki 1789 nyarán a templomba karzatot is épített, 14 forint kialkudott árért. Közben a sok munkabér könnyebb fizetéséért az egyház 400 forint kölcsönt vett fel T. Földvári Sámuel nagyharsányi lelkésztől. Ezen összeg után 5%-os kamat járt, a teljes tartozás 1790 február 16-ára egészen kifizettetett. „A torony levő bádog gömböt magok jó szántokból készítették Mézes András és Szujkó András 20 forintokon és 5 garasokon.“ — „Öreg Gazsi József és ifju Jaksa János készítették a templom gombját 10 forintokon magok jó szántokból.“ — „Kis Kováts József maga jó szántából készítette a’ templom ajtaját 16 forintokon.“

Az 1789-iki évben már új templomában dicsérhette Kisharsány népe az Urat. A lélekszámában megnőtt gyülekezetnek felépült a viszonyokhoz mért szép, új temploma. Nem lelkész-é, nem emberek-é az érdem, hiszen a legtöbb adomány is úgy volt megnevezve: „Isten dicsőségére.“ Isten dicsőségét hirdette és szolgálta az újított templom, mely a templom telkén feküdt, hátrább a mostani templomnál. Az új toronyban a régi harangok új lakást kaptak. Egyik, a kisebb még 1764-ben öntetett Grétzben, a másik eredetét megállapítani nem lehet; ennek ütőjét, később a harangot is elvitték Pécsre javítani. Valószínű újra öntették, erre következtethetünk az 1789 febr. 2-iki kiadási feljegyzésből, hol ez van írva: „A’ Harangra vittünk Pécsre 48 frt 20 x-t“.

Az egyház alapítással egyszerre történt az iskola alakulása is. Az iskolák az egyház veteményes kertjei, melyekből gondos ápolással kinőnek az öntudatos lelkek, az egyház buzgó, áldozatos tagjai. Egyházat iskola nélkül el se képzelhetünk. Az első tanítók valószínűleg a lelkészek voltak. A XVII. századból feljegyzéseink nincsenek, a XVIII. század tanítóinak nevét ismerjük a II-ik anyakönyv 6-ik oldaláról. A feljegyzés így következik:

„A' Kis Harsányi Ref. Ekklesiában volt Rectoroknak Neveiket meglehet látni ezen jegyzőkönyvből, hogy kiki melyik esztendőben jött és mennyit töltött.“

„Amely esztendőben jött“		„A mennyit töltött“
„Anno		
1711	Domján Péter — — — — —	2
1713	Csáti Kántor Péter — — — — —	3
1716	Tsizmán Gergely — — — — —	15
1732	Mikolai János — — — — —	4
1726	Tétsi András — — — — —	2
1739	Szilágyi János — — — — —	4
1742	Pataki András — — — — —	6
1748	Kereszturi András — — — — —	2
1750	Békessi András — — — — —	3
1753	Sas Mihály — — — — —	2
1755	Pataki András — — — — —	5
1760	Oláh István — — — — —	2
1762	Tsokonai Pál — — — — —	5
1767	Szodorai András — — — — —	2
1769	Komolai János megholt Mattyba 1804-ben	4
1773	Margit József — — — — —	13
„Nb. A Debretzeni Collegiumból ily rendel jöttek“:		
1786	Vetsey Dániel (tul a Tiszán nótárius lett)	5
1791	Oláh Sámuel (Predikátor Baranyában, Kóróson†1821	4“- stb.

Tanítóink, — egy-kettő kivételével, — csak rövid ideig szolgáltak Kisharsányban. Így meg ez később is, mert a kisharsányi ref. tanítói állomás academica promotio volt. A lelkipásztori szolgálatra készülő ifjak tanulmányaik elvégzése után tanítói szolgálatot teljesítettek. A három éves szolgálatot kitöltött akadémikus rektorok, ha sok fizetés hátralékuk volt a népnél, gyakran a 4-ik és 5-ik évre is megmarasztaltattak. Tanítói szolgálatukat a lelkészi hivatás előkészítő szolgálatának vették. Megismerték a gyermekek lelkét, gyakorolták a pasztoráció áldásos munkáját a gyermekek közt, hogy majd annál eredményesebben végezhessek később, mikor Isten akaratából gyülekezetet kapnak.

A tanítókon kívül még Isten anyaszentegyházának sáfárai, a lelkipásztor segítő társai voltak: a gondnokok és a presbiterek. E korból a presbiterek neve nem jegyeztetett fel. A gondnokok nevét is csak 1783-tól kezdve találjuk feljegyezve. A gondnokokat régen gondviselőknek ne-

vezték, mert vezették az egyház számadásait s arra viseltek gondot, hogy az egyház külső anyagi gazdálkodása jó rendben folyjon. Gondnokok: 1783-ban Hajdú Sámuel, 1784—1785-ben Mikola Mihály, 1786-ban Gelentsér József és Piriska János, 1787—1788-ban Kis Szabó István, Gasi István és Piriska János, 1789-ben Kis Kovács József és Gersó István, 1790-ben Gyurkó József és Hajdu Sámuel, 1791-ben Császár János és Hajdu Sámuel.

II. József tíz éves uralkodása alatt több olyan rendeletet adott ki, mely felzaklatta a magyar nép lelkét. Hiába volt jó szíve a felvilágosított királynak, rendeletei csak visszatetszést, elégedetlenséget szültek.

Észrevette ezt a király is, azzal mutatta meg nagylelkűségét, hogy rendeleteit halálos ágyán visszavonta. A visszavonás nem szólt a türelmi rendelethez. Ez érvényben maradt továbbra is. II. József türelmi rendelete csak részben szüntette meg az elnyomatást. II. József után kedvezőbbre fordul a vallásszabadság ügye. Isten olyan királyt ad II. Lipót személyében hazánkknak, ki megérti a kor intő jeleit és megszünteti a sok néma szenvedést, elődeitől eltérő, alkotmányos, atyai uralkodásával.

A kisharsányi iskola és ref. templom 1930. évben. (Nyugati oldalról.)

A kisharsányi ref. egyház fejlődése a francia háborúk, a nemzeti megújulás és a szabadságharc idejében.

II. Lipót király uralkodásával nagy változás áll be a magyar nemzet életében. A király az alkotmányos élet terére lép, országgyűlést hív össze, ezen törvénnyel biztosítja a protestáns egyházak szabadságát és jogait. Az 1791. évi XXVI. törvénycikk szűkebbé tette a prot. egyházak szabadságát, mint a korábbi békekötések; de örvendtek ennek is, mert a Türelmi rendeletben könyör adományként odadobott jogoknál több volt az új törvényben. A vallás gyakorlata, templomok, tornyok, harangok, iskolák és temetők használatával, mindenütt, mindenkinek, osztálykülönbség nélkül szabadon hagyatik. A földesúr belső telket köteles adni templom, paplak és iskola számára. Vallásukkal ellenkező szertartásokra kényszeríteni senkit sem lehet. A protestánsok vallás dolgában saját egyházi előjáróiktól függenek, a katolikus papoknak sem párbért, sem stólát, sem más illetéket fizetni nem tartoznak; gyűléseket, zsinatokat tarthatnak, iskolákat alapíthatnak, tanulóik szabadon látogathatják a külföldi egyetemeket, vallásos könyveiket, — a katolikus vallás ócsárlása nélkül, — kinyomtathatják. Az áttérések szabadon folynak. Vegyesházasság csak katolikus pap előtt köthető, az ilyen házasságból származott gyermekek, ha az apa katolikus mindnyájan; ellenben, ha az anya katolikus csak fiuk követik apjuk vallását. stb.

Ez a törvény a sok üldözés és elnyomatás után nyugalmat, békeséget adott volna, ha a kormány és klérus tiszteletben tartotta volna. II. Lipót két éves uralkodása után I. Ferenc lett a király, ki apja jószágát, bölcsességét nem örökölte. Minden ujitástól féltő király volt, ki a francia forradalom eszméinek terjedését országaiban titkos kém rendszerével, önkényes uralkodásával és a cenzurával akarta megakadályozni. A francia háborúk miatt elfoglalt király nem sokat törődött a vallásügyi törvény betartásával.

A klérus tagjai a törvény némely pontját kiforgatták értelméből és ezáltal jogaikban sértették a protestánsokat. A kormány nem csak elnézte, de támogatta is az ilyen törekvéseket. Így a sérelmek nem szűntek meg továbbra se. A francia háborúk sok pénz és véráldozatot kívántak. A király önkényesen vetette ki az adókat az országra. Baranya is súlyosan érezte ennek terhét. A kincstár és az ország anyagi ereje teljesen kimerült, emiatt a pénz két ízben elvesztette értékét. A pénz elértéktelenedésével együtt járt a nép elszegényedése és nyomora is.

Népünk a nyomasztó gazdasági éveket kitartó, szívós munkájával legyőzte és folytatja a törvényben adott jogainál fogva egyháza építésének nagy munkáját. A fejlődés mutatója minden áldozattal járó építkezés. Kisharsányban is folyik a munka. Alig végződött be 1788. évre a templom, már újabb építkezéshez fognak. 1795-ben megépítik a „tanuló-

ház"-at, majd kijavítják a paplakot és iskolát. (Tanulóház alatt a lelkipásztor irodáját kell érteni.) A vezetés munkáját most is Vetsei István lelkész irányítja, ki szerény világító életével hiveit szeretettel emeli a külső, nagy építések elvégzett mezejéről a belső lelki épülés felé. Vetsei lelkész családból származott, a szolgálat lelkét örökségül kapta, édesapja is István volt. Édesanyja — fia házában élt, mint özvegy és Kisharsányban halt meg 69 éves korában 1795 okt. 11-én. Vetsei munkálkodása Kisharsányban 1797. évvel megszűnik. Meghalt-e, vagy más-hová ment? könyveinkből nem állapíthatjuk meg. Utóda: **Kádas Imre**, életéről sajátkezűleg a következőket írta a II-dik anyakönyv 3-ik oldalára: a kisharsányi ref. egyháznak „Predikátora Kádas Imre ki is a' Néhai Fő Tisztelendő Végveresmarti Sámuel Superintendens Ur mellett Kecskeméthen 1 esztendeig szolgált káplánságból hozattatott ide 1797 áprilisban és szolgált 21 esztendeig, innen vitetett N. Harsányba Predikátornak, már akkor mint Esperes, de minemű környül állások között? a Tractuale Protocullum megmutattya. Született Kecskeméthen 1766-ban 15-dik Octoberbe, a' hol végezvén az alsóbb Tudományokat, ment Debreczenbe subscribalni 1785-ben, honnan 1786-ban Sz. György napkor ment Lőtsére, de onnan 1787-ben Lörintzkor vissza jött Debreczenbe, s 1792-n jött Török Szent Miklósrá Rectornak, hol 3 esztendeig nagy megelégedéssel szolgált, ment a' Jenai Akadémiába 1795-ben, ahonnan a fél esztendő cursus után lejött Erlangba, s' ott is félesztendei cursus eltélése után jött hazájába Kecskeméthre 1796-ban s lett a fent tisztelt Superintendens Úr káplánnya. Házasodott Kecskemétről, Néhai Ns és Nzetes Szánthó János Úr árva leányát Évát vévén feleségül, kitől 5 gyermekei születtek. Imre a mostani Rector. Juliánna megholt. Juliánna, Gedeon és Pál most életben vagynak. Ezen 21 esztendő alatt minemű munkás voltam az Úr szőlőjébe? Magam ítéletet nem tehetek, de hozzá lehet vetni, — mikor elbucsuzásomkor ezen textust vettem fel: *Filip. 4: 1. Annak okáért szerelmes és kíváncsú Atyámfiai én örömem és én Koronám, ekképpen álljatok az Urban Szerelmesim.* Így jegyezte 3-dik április 1818 Kádas Imre s. k. Kádas gyermekei közül Pál később nagytótfalu lelkész lett 1835-ben, hol 1866-ban bekövetkezett haláláig szolgált.

Megemlítendő események, hogy Kádas lelkész saját költségén két bádóg boros kancsót készíttetett az Úr asztalára; 1806-ban az egyház nagyobb 127 fontos elhasadt harangját eladták a pécsi harangöntőnek és helyébe egy 275 fontos harangot öntettek, ugyan ezen évben javították a tornyot is nagy költséggel. A felsőbb rendeletek és fontosabb egyházmegyei gyűlési határozatok feljegyzése 1810. évvel kezdődik, egy külön erre a célra szolgáló könyvbe. Ebbe jegyeztettek fel az „Ekklesiákra“ vonatkozó törvények, melyek szabályozzák a presbiteri gyűlések tartását,

presbiterek, gondnokok, lelkészek kötelességeit stb. Itt találjuk feljegyezve azt az egyházi törvényt, mellyel megszüntették a lelkész marasztás régi rossz szokása. „A Predikátoroknak ez előtt szokásban volt esztendőnként való marasztalások, mivel — a' mellett, hogy az régen olyan szükséges okból vette eredetét, mely ez előtt sok idővel megszűnt, — illetlen és a nyughatatlan elméjü embereknek garázdálkodásra és factiók tsinálására szolgáló kártékony alkalmatosság, — eltöröltetett.“²⁷⁾ Nagyon fontos bejegyzés Báthori Gábor superintendens 1816 máj. 16-ki körlevelé, melyben jelenti, hogy közel 200 év óta nem tartatott a rendkívüli idők miatt a Dunamelléki Egyházkerületben canonica visitatio. (püspöki látogatás.) 1790 esztendővel vallásunk szabadsága nagy részben helyreállított „de éppen ez az esztendő kezdte mutogatni Európának csak nem minden országaiban a hadakozásnak azokat a veszedelmes tüzeit, mellyek 25 eszt.-ig dühösködvén, a jobb intézeteket és igyekezeteket éppen annyi esztendeig gátolták. Mig végre az elmúlt 1815-dik eszt.-ben az Európai Szövetséges Fejedelmek kezeik el oltattak. Valamint ezek és még ezeknél több akadályok hatalmasan oltalmazták s igazítják az én nagyérdemű Antecessoraimat a visitatio dolgában, ellenök tehető minden akadályok s vádak ellen; úgy én kötve sem tudnék mentséget magamra nézve találni, ha a régi eltünések után is, ezt a szoros kötelességemet el mulatnám. Elvégeztem azért, hogy e folyó esztendőben Pünköst után az Ekklezsiák visitatiojára meginduljak.“ „Hogy pedig a Visitatio munkája mind könnyíttessék, mind rövidebb idő alatt véghez mehessen Nagy J. T. Uraimék az ide kapcsolt táblán feljegyzett Objectumok alatt levő kérdésekre feleletjeiket írásba feltegyék, úgy a magok és Oskola Tanítók Sallariumát is, a praescribált mód szerint elkészítsék úgy, hogy ezeket érkezésemkor mind készen találjam.“²⁸⁾

A kérdő pontokra a feleleteket beküldték a baranyai egyházak lelkészei is. A beigért canonica visitatio megtörtént Kisharsányban 1817 június 30-án. A Püspök úr Kisharsányba érkezett június 28-án, 29-ikén hosszas utazása után megpihent, 30-án volt a hivatalos visitatio. A látogatás, templomi szolgálat lefolyásáról feljegyzés nem maradt. A püspöki látogatáskor a lelkészlak építése meghagyatott. A látogatás költségeire az egyház 35 fr. 44 krt fordított. A látogatás után, ugyancsak Kisharsányban, a Főtisztelendő Superintendens Báthory Gábor úr előülése alatt tartatott Tract. Consistorium végzéseiből jegyeztetett fel egy néhány fontosabb végzés.

A 17-ik számú végzés előadja: „Tapasztalván Fő Tdő Urunk, hogy némely helyeken az Ekklesia protocolluma szerint; a botránkoztató bünösök a helybeli Presbitérium által el is tiltatnak az Uri Szent Vatsorától; ennek rossz következéseire nézve — a Budai Canonok szerint — rendeli: hogy a Presbirérium ezt magától ne cselekedje;

hanem az efféle cégéres bűnösöket mindenkor a Tr. Consistoriumnak jelentse be, és ha attól ítéltetik az méltónak, az Ur asztalától való eltiltásra, — az Ekklnak pro effectuatione által adja, — így a Presbitérium megszabadul a vexáktól, a bűnös is megbüntettetik, a mi pedig a káromkodókat, veszekedőket, perlekedőket etc. illeti, azokat testi büntetésre ítélteti s a bíró által exequaltathatja.“

A 4-ik számú végzés tájékoztat Kádas Imre lelkész és esperes (senior) Nagyharsányba való költözése ügyéről is. „Nagy Tiszt. Senior Ur a Gener. Consistoriumtól Nagyharsányba rendeltetvén Predikátornak, de mint eddig is azoktól el nem vittetvén, sőt most a Consistorium előtt is declamalván a N. Harsányiak, hogy a Consistorium rendelésének engedelmeskedni nem akarnak. Fő Tdő Superintendens Ur maga is Törvény alatt lévén, a Consistorium végzéseit meg nem változtathatja, változtatni sem akarja, sőt készebb őket Predikátor nélkül hagyni, mint engedetlenségekben megegyezni, melyre nézve is rendeli: hogy senkinek a T. Predikátorok közül a keresztlelésen és esketésen kívül a N. Harsányiaknak semmi Predikatori hivatali szolgálatot tenni nem szabad, ezeket is pedig csak úgy, ha házánál s' parochiájába megkeresik, de nem N. Harsányban. A helybeli Rector pedig minden predikatori functiótól ellilitatik, az ő kötelessége egyedül az Oskolában való tanítás lévén.“²⁹⁾

A sulyos intézkedésnek meg lett az eredménye. Egy darabig tartott még lázadozás, de később beletörődtek a nagyharsányiak a felsőbbség végzésébe. Kádas Imre 1818 április havában átmegy Nagyharsányba. Utánna az egyház lelkésze **Vághó László**, tractus notarius és assessor. Született 1778-ban, felesége Gőzon Mária volt, ki született 1791-ben. (Születési helyükről nincs feljegyzés.) Vághó előbb Mattyban volt lelkész, ahonnan 1818-ban hozták át. Házasságát Isten sok gyermekkel áldotta meg. László fiok 1830-ban kisharsányi kántortanító volt, később lelkész, lett; Lajos 1848-ban szintén kisharsányban kántortanító, segéd lelkész, majd Kémesen rendes lelkész lett. Eszter leányuk 1832-ben férjhez ment Nemes Szakács József mattyi lelkészhez; Anna 1832-ben Nemes Galgóczi Narancsik András belvárdi lelkészhez; Juliánna leányuk később, — szülei halála után — 1856-ban férjhez ment Vicze László nagypeterdi lelkészhez. Mária, Eleonora, Antónia és Krisztina leányuk, elhelyezéséről, későbbi életéről feljegyzésünk nincs.

Vághóné 1833 március 6-án halt meg 42 éves korában. Halála okát az anyakönyvbe „mējibeli kelevény“-nek írták. Köztisztletben és szeretetben álló lelkipásztorné lehetett. Ezt igazolja az 1833 március 31-iki presbiteri gyűlés 2-ik számú határozata: A' T. Predikátor azon költségnek, melyet Felesége eltemetése alkalmával tett az Ekklesia, — ugymint koporsó, sirások, forspontok — [meghatározását kérvén;

méltó fájdalmaiban is a T. Predikátor nagy örömmel érzi s illendő háladatossággal veszi; sőt a Maradéknak is, mint követésre méltó dicséretes példát idejegyzí, hogy minden költség a' boldogult eránt való szíves tiszteletből és szeretetből is elengedtetik."

A presbiteri gyűlések feljegyzése 1822 január 1-ével kezdődik. Előbb is voltak gyűlések, Kádas 1816. évi vizitációnális jelentésében megjegyzi, hogy „a presbitériális gyűlések actái csekélységek lévén, mind eddig nem jegyeztettek fel.“ A presbiterium lelkén viselte az egyház belső építését. A botránkoztató bűnösöket gyűlésbe citálta, hol a bűnösök bűneikhez képest keményebben, vagy szelidebben megfeddettek és megdorgáltattak. A káromkodók testbeli büntetéssel is büntetettek.“ „A czégéres vétekben élők, mineműek a paráznák, eleikbe terjesztetik az ő bűneik utálatossága és abból való megtéréseknek szükséges volta, melyre megkivántatik az Istennel való megbékéltetés, az ekklesiának megkövetése, melyet véghez is visznek a parochiális háznál a presbitérium előtt.“ 1822-től kezdve a presbiteri jegyzőkönyvek pontosan vezettettek. Lelkész komolyan vette hivatását, idejében sokszor ítélkezett a presbitérium káromkodás, fajtalanás, házasságtörés, rágalmazás, házasság elrontás, vallás és vallási szertartásokat kigunyoló beszédek bűneiben élők, a templomot és az urvacsorával való élést elkerülő egyháztagok felett. Gondja volt a vásár- és ünnepnapok méltó megünnepeletetésére. Felügyelt a templom szentségére, istentisztelet alatti helytelen viselkedésért, nevetésért, sugdosásért stb. templomi dorgálás és más büntetés is járt. A testi fenytést, a bot büntetést a bűnösökön a községi előljáróság hajtotta végre. A nagyobb vétséget elkövetők s ellenszegülők a járási főbírónak, vagy az uri széknak jelentettek fel megbüntetés végett. Az egyházi fegyelem ilyen gyakorlása a harmincas évek végéig tartott, azután a bot büntetések alkalmazásának nyomával nem találkozunk a presbiteri jegyzőkönyvekben.

A lelkési és kátortanítói díjlevél megállapítása 1813-ból való, Vághó feljegyezte a presbiteri jegyzőkönyv utolsó lapjára: már előbb Kádas a vizitációnális jelentésébe következőképpen írta be:

„A kisharsányi reformatá sz. ekklesia tiszteletes lelki pásztorának esztendeig való fizetése :

1. Minden pár fizet két szapu buzát, öt szapu tesz egy kilát.
2. Minden pár két fertály bort, az ugy nevezett fertály 21 itcze.
3. Minden pár két nyolczada csutás kukoriczát.
4. Volt négy hold földje, melyeket a predikátor maga miveltetett, de mivel kettejét még 1796-ban egy lakos az uraság hatalmával a predikátortól elvette, maradt csak két hold, de amely csonkulásnak a kipótolására a két holdat az ekklesia szántatja, vetteti, arattatja, ha

kukorica terem benne, annak is szántatja, kapáltatja s haza hordatja.

5. Kertje van kettő, egyik a parochiális háznál, másik a szomszédban, azt a dékány felkapálja, ezt a helység szántatja, dékány kapálja s kerítettik szorgalmasan.
6. Kendernek való földje van Babolcsán alkalmas, melyet a helység kétszer szántat.
7. Kaszállója a temető-kert mely jó gondviselés alatt van, a predikátor maga kaszáltatja.
8. Borsó és Kender földje van Kósa völgyén, kétszer szántatik a helység által.
9. Minden pár fizet egy jó tereh v. kötél szénát, mely legalább 30 fontos, de a tehetősebbek többet is adnak.
10. Tűzre való fát keményet, 12 ölet.
11. A Stóla a tractusban bevett rendes szokás szerint van.
12. Az ifjak tizenhat esztendőkön felül fél-lukmát fizetnek, azaz ha bort ad, buzát nem fizet, ha buzát ad, bort nem, de mindenik mellett ad egy nyolcada csős kukoriczát.
13. Minden leány a vasárnapi Sz. György naptól Sz. Mihály napig való cathekizálásért tizenkét esztendősen felül szolgál egy napszámot, vagy egy fontot fon. A 25 esztendőn felül valók lukmát fizetnek.
14. Soha fizetés egyik esztendőről a másikra által nem megyen, hanem ha különös csapás vet akadályt.
15. Minden szükséges épületek megtétnek s három tisztességes szobája, kamarája, két köpinczéje, pajtája, hámbárja, méhese jó gondviselés alatt vannak.
16. Dékányt tartozik az ekklesia fogadni, kinek favágás, kert kapálás, feleségének gyomlálás, párolás, szítálás stb. kötelességök. A predikátor pedig ugyan ezért egy pártól lukmáját elengedi.

Siklóson 3. decz. 1813.“

Aláírások . . .

„A kis-harsányi iskola rector fizetése ez:

1. Minden pár ad egy hatoda buzát.
2. Minden pár egy nyolcada csumás kukoriczát.
3. Minden pár egy fertály bort, az úgy nevezett fertály 21 itczés.
4. Az oskolába járó férfi és leány gyermekektől, ha jó olvasók, fél akó, ha nem azok, egy fertály $\frac{1}{4}$ bor.
5. Ugyanazoktól, ha jó olvasók két, ha nem azok, egy nyolcada kukoricza csutástól.
6. Minden oskolába járó gyermek egy cániculáris csirkét ad.
7. Van egy 42 barázdából álló szölleje, melyet maga miveltet.
8. Tűzi fa három öl kemény.
9. Halottól, akár predikációs, akár énekszós, egy font hus, egy itcze bor.

10. Az iskola háznál levő kertjét és a kender földjét Babolcsán az Ekklesia megszántatja.

Siklóson 3-ik Decz. 1813."

Aláírások . . .

Az eklésia jövedelmét Vághó idejében egy hat ember által kapálható szőlő jövedelme és az önként való adakozás képezte. E szőlő után az uraságnak nem fizettek dézsmát. 1828-ban az uradalom dézsmát követelt a borból, Mézes Ferenc és Miksa Máté gondnokok megtagadták a dézma adást, ezért két órai tömlöcöt és 24 órai áristomot szenvedtek a siklósi várban. Ezalatt az uradalom tisztsége az egyházi pince ajtaját erőszakkal feltörte és onnan három évre járó dézsmát kivett a borból. Ugyanezt tették egyidejűleg Nagytótfaluban is.

A két egyház borainak törvénytelen megdézsmálása miatt keresetet indított Szűri István tábla bíró, mint a felsőbaranyai egyház segédgondnoka s a kisharsányi és nagytótfalui eklézsiák pártfogója, saját felpressége mellett Nemetujvári Gr. Batthyány Gusztáv földesur ellen. A per 1831 március 2-án befejeződött az egyházak győzelmével. Az uradalom 313 fr. perköltséget fizetett és természetben visszafizette az erőszakkal elvitt bormennyiséget. Kisharsány 23 és fél akó bort kapott vissza.

Vághónak az egyház külső építésében is nagy érdemei vannak. Új harangokat öntetett, előkészítette, éveken keresztül felszinen tartotta a paróchiális ház és a templom ujjaépítésének ügyét.

A harangöntés ügyét az 1829. évi febr. 2-iki presbiteri jegyzőkönyv a 2-ik jegyzőkönyvi száma alatt következőkép örökíti meg:

„A Presbiterium jónak látja, miután Harangunk megérkezett, annak körülállásos leírását arra tett költségeinket, azon való írásokat, képeket idejegyeztetni, hogy valaha a szükség kívánván, itt egy summába megtalálhassa s tanuságul lehessen.

Két harangunk hasadt el mostanába, egyik Pécsi 275 fontos, a másik Grátzi 35 fontos. Ez a kissebbik, mely 61 esztendőig tartott elhasadt 1825. esztendejében, melynek helyébe pécsi harangöntő Weinbert Péter ural 91 1/2 fontosat csináltattunk. A nagyobbik elhasadt 1828 esztendőben, miután csak 22 esztendőig birtuk volna. Ekkor arra határoztuk magunkat, hogy Grátzba készítettünk helyette, mivel a pécsi harangöntő matériája nem legkedvezőbbben recomendálja magát. E végre siklósi kereskedő Alexis Testvéreket megkértük, lennének eszközök benne, hogy nekünk egy jó matériából való harang készülne Grátzba, mégpedig, miuthogy a Helység szélesedett, nagyságára nézve lenne 4 mázsás. Az említett érdemes urak szívesen felvállalták kérésünk teljesítését, 27-ik ápril. 1828. irtak Grátzba és a harang 27-ik novemberbe ugyan 1828-ba és így 7 hónapok alatt Páli révbe megérkezett; de a harangöntő a 4 mázsának 5 font hijját ejtet. Ezen harangra tett költségünk így következik ezüstpénzben:

395 fontos Harang per 77 1/2 kr	306 f 07 1/2 kr
Lakatos munka és feje	20 f — kr
Negyvenegy betükért à 1 kr	— f 41 kr
Harmincad és assecuració a Guberniumtól	11 f 12 kr
Lehozás Pali révig	4 f 12 kr
Levelezés	— f 48 kr
Egy gyékény, harang takarni	— f 24 kr

Convencz. pénzben Summa : 343 f 24 1/2 kr	
Ehhez járul első levelünkre tett költségek	— f 14 kr
Pálból való hozatalért szabolcsi embernek	— f 78 kr
Áldomás felhuzásakor a harangnak	— f 19 1/2 kr

és így az egész summa : 344 f 46 kr
mostan folyó váltócédulába 861 f 55kr. Minthogy pedig ezen nagy költség által — mely egyenesen az ujonnan építendő Paróchiára, iskolára s ahhoz tartozó épületekre szereztetett össze, — nagyon megerőtlenedett az Ekklezsia kis Cassacsakája ; némely helybeli, magoktól tanult mesterembereket, u. m. Szekeres Jánost, Gazsi Sámuel és Hajdu Sámuel arra a bátorságra vitt a magok buzgósága, hogy a harangnak tornyunkba való felvonására ingyen, magokat önként ajánlanák, hogy eképpen az ácsmesternek költséges felvonása kikerülödnék. Mely ajánlást ugyan készséges gondolkozások között, de az említett embereknek bátorító biztatásaik mellett, a lakósok csakugyan elfogadtak. Ekkor a többször említett mesteremberek egy ember vastagságu cseresznyefát keresztül véstek s leásták azt a' kerítésnek déli külső szegleténél, ismét egy kétágu tőkét kifurtak s felkötötték a torony felső gerendáira. Ezek voltak a csigák surrogatumai, melyekbe kut csigák tétetvén egy-egy furó vasat tettek bele s eképen Oldi Kati Istvántól kért malomkötelet ezekbe igazítván s délfelől való toronyablakon huzattatván a' nyugatin pedig a harang emelkedvén szerencsésen helyretették azt, melyért a' feljebb említett áldomást valóban meg is érdemelték. A' harangon ilyen írás va-gyon : a felső vállán : *Kisharsányi Reformata Ekklesia készíttette : 1828.* Ez az írás kívánságunkra tétetett. Az alsó kerületén a harangnak az öntő neve va-gyon eképpen : — Johan Felst mich goss in Gratz, mint ezt minden jó mester fel szokta jegyezni. A korona alatt vésve va-gyon 395 font, a harang terhes volta, vagy nehézsége. Az első oldalán va-gyon egy kép, melynek ez van aláírva : *Johan Calvin.* A másik által ellenben lévő oldalán egy lancers vitéz látszik, melynek ez van aláírva : *Crini.* Hihető, hogy ez ama nagyhírű s érdemű hősünk : Zrini Miklós akart lenni, ki 1566 körül Kisharsáynak is oltalmazója volt. Amidőn Siklós alatt Bosniai Török Basát Mehemetet fiával, népével levágta, amint ezt nemcsak a históriák, hanem a siklósi határnak déli részén lévő nagy test halom is, — melyet mai napig is a lakósok a Török

temetésnek hívják — bizonyítják. Ezen két képet a harangöntő kedveskedésből tette fel. A' Mindenható Isten cselekedje, hogy a' Maradék is buzgó törekedésünknek sokáig hasznát vegye.

A *papi lakás építésének ügyét* lelkész először az 1823 május 11-iki presb. gyűlésen vetette fel. Ezen gyűlésen parochiális fundusnak a két utca közti rész határozottatott, a régi papitelek lett a rectori fundus. Az építendő diszes parochiális ház helyét sarokra, a két utca szélébe határozták.

Az építés ügyét a harangvásárlás ügye akasztotta meg. De azért nem felejtetett el. 1826 jan. 8-án 2. presb. jkvi szám alatt „Előterjesztette a T. Predikátor, hogy mind a Parochiális ház, mind a templom, mivel gyenge materiából építettek; közel vagynak ahhoz, hogy nem sokára semmivé legyenek és két nagy épület egyszerre marad a Maradék nyakába; ennél fogva tanácsolta azt, hogy mivel most alkalmasint van kövünk, mintegy 500 forint készpénz lenne, ha épülnénk az adósok is jobban iparkodnának fizetni; tehát a Parochiális Ház építésbe munkálkodnánk, mely ha egyszer készen lehetne a többi épületek könnyen folynának, mivel a mostani Parochiális ház szerszámja istálónak, az oskolái — ugyan erősebb fundamentumu Oskola házra, kamarára alkalmasok lennének, mellyel azt is nyernénk, hogy az Ingenieurtól (mérnöktől) kimutatott helyek egészen helyrehozattatnának, mely most az által is nagy fogyatkozást szenved, hogy nevezetesen a parochiális ház, jó darab fundusát a' rectori ház és Gyurkó János udvara foglalja“.

1828 márc. 9-ikén ismét előjön az építés ügye. „A T. Prédikátor eleibe terjesztette a Presbiteriumnak, hogy minek utána a Mélt. Urasság Ingenieurje ki mutatta a parochiához tartozó helyeket, e' mellett az Ekklesiának köve, mesze, téglája alkalmasint vagyon; tehát a Maradéknak keserű szemrehányásait el nem kerülheti, ha a különben is elrongyollott épületeknek megnyitását tovább is halasztja; — végeztetett: — Noha a Presbiterium egyáltalánba nem elenkezik az új épületek hozzákezdéséhez; de felette sok akadályt látván maga előtt, mineműek a' templom napkeleti részeinek végig hasadása, a nagyharang elrepedése, a vājognak nem léte, melyet a szalma szűk volta miatt aratásig nem lehetne készíteni a szerszám fának fogyatkozása; tehát mindaddig mig ezek is kipótoltatnának kényszerítetik az időre várakozni; és akkor az épületekről bővebben tanácskozni. Addig is pedig minden Ekklesia adóságoknak behajtásán erősködni rendeli.“

1829 aug. 9-iki presb. gyűlésen is felvetődött az építés ügye, de ezen a templom építése mellett foglaltak állást.

1930 ápr. 4-ikén és aug. 1-én is a templom javítás ügye került tárgysorra, de mivel a siklósi szakértő kőműves nem ajánlotta a vályog templomnak téglá oszlopokkal való megerősítését, az újra építés kőből és téglából kimondatott és az anyag beszerzése elvégeztetett.

1831 máj. 15-én abban állapodott meg a presbiterium, hogy az építést a papi házon kezdi meg. Máj. 30-án helyszínen megjelöltetett, hogy a papi lakás hova építtessék. De 1832 ápr. 15-én is csak odáig jutott az építés ügy, hogy először a papi ház építtessék és a többi épületek felépítése csak ezután következzen.

1833 jan. 20-án „Meghatározatott, hogy a' Parochialis épületeknek csinálása tovább semmi esetben tavasznál nem halasztatik.“ Ilyen előzmények után az építendő ház rajza elkészítése és a kőművesek fel fogadása után hozzáfogtak *május 10-én az építéshez.* Gondoskodtak az építés legjutalmasabb folytatásáról, a vályogfal tömésről és szerszámfák vételéről. A ház fedél szerkezetet is szept. 8. ikára elkészítették, a faragástól vissza maradt forgács értékét a presbiterium 15 váltó forintba állapította meg. „Cserépnek, téglának, vályognak s egyéb materiáknak a' mi szükséges, beszerzése a' Gondviselőknek meghagyatott.“

A kisharsányi ref. templom belseje.

1834 jan. 26-án az asztalos munka Kovács József siklósi asztalosnak adatott ki; szept. 14-ikén a padlásolási munkával is ő bízott meg. 1835 aug. 9-ikén a papi udvaron istálló felállításáról határoztak. Abban állapodtak meg, hogy akkora legyen az istálló; mint az elrontandó iskola, melynek teteje alkalmaztassék az istállóra. Ezen építkezések kőművesei voltak: Gazsi Sámuel, Szekeres János, és Hajdu Sámuel, kik egyen-egyenként napszámba kaptak 25 krajcárokat pengőbe, vagy vál-

tóba 50 krt. — e mellett tartást és mindenik napjában 3 itce bort kapott. Az új papilakás 2000. forintba került és 1835 végére készen állt, de lelkésze nem költözhetett bele, övé volt a munka; amikor már élvezhette volna hosszú, kitartó munkájának eredményét, az Ur elszólitotta az örök hajlékba, a 2 1/2 évvel előbb meghalt felesége mellé. Vágó László meghalt gyomorgörcsben 58 éves korában 1835 december 2-án. Elvégezte hűséggel a reábizottakat. — Sirja jeltelen temetőnkben, a késő utódok elfelejtkeztek róla.

I. Ferenc király önkényes uralkodása felébresztette a magyarság nemzeti érzését. Íróink és költőink hangoztatták, hogy nyelvében él a nemzet. A felébredt magyarság követelte az önkényuralom megszüntetését és az országgyűlés összehívását. 1825-ben a király összehívta az országgyűlést, ez a gyűlés kezdete volt azoknak a reformoknak, amelyek később felépült az új Magyarország. 1825 után Széchenyi áll a nagy törekvések élén s az ő bölcs irányítása mellett halad a felébredt magyar nép a szabadabb magyar jövő felé. Az új vívmányok hatása mindenütt szembetűnő. Élni akar a nagy jövőre hivatott nép. Életképességét kis falujában is megmutatja, hol a jövőre gondolva épít, áldoz. Nem a véletlen dolga, hogy Kisharsány külső és belső megújulása is erre a korra esik. Mintha éreznék, sejténé a nép a közelgő nagy idők szelét, rákészül, szinte erején felül építkezik. Paplak, templom, iskola, melléképületek készítése mind erre az időre esnek. Követ bányásznak, építési anyagot fuvaroznak, több ezer forint értékű szolgáltatást tesznek az egyszerű jobbágyok, — fizetik szívesen a pénz vagy terménybeli építési hozzájárulást mert előttük a szabadabb jövő képe lebeg.

Lelkipásztoraik is beleillenek a fejlődő élet keretébe. Nem akasztják meg a nagy élni akarás külső megjelenését, hanem a kor eszméitől áthatva népük élére állanak, hogy annál hamarabb jöhessen a megújulás.

Vághó Lászlónak méltó utódja akad: **Szente Zsigmond** személyében. Édesapja Sente Pál, mohácsi református lelkész volt. Édesanyját Kenessey Ráchelnek hívták. Sente Zsigmond született Mohácson, 1800. dec. 22-én; megkereszteltetett dec. 29-én. Szülei jó módban élő emberek voltak, kik 700 rénes forint kölcsönt adtak II. József idejében Mohács városnak, ezenkívül iparosoknál, céheknél kezességi zálog mellett 2500 forintjuk volt kihelyezve kölcsönként.³⁰

Sente Zsigmond Mohácson, majd Debrecenben tanult, ott volt két évig köztanító és szénior, azután meglátogatta a bécsi és göttingai egyetemeket. Később rendes lelkész lett a Tolnai egyházmegye Dunaszentgyörgy egyházközségében 1831-ben. Itt öt évig teljesített lelkészi szolgálatot, 1836-ban jött Kisharsányba, hol szolgált 1876 január 15-ig.

Vághó László által felépített új lelkészi lakás első lakója Sente

Zsigmond volt, ki elődje nyomdokain haladva a templomépítés ügyét lelken viselte és sürgette. 1836. telére a lelkészi lakást megfelelő, jó kályhákkal láttatta el; a parókiális udvaron ólakat, gazdasági épületeket építtetett. 1838-ban készülnek az új templom építéséhez, 1838 okt. 14-én a templom és építendő torony ács munkálatainak szerződését megkötötte a presbiterium Heindlhoffer Antal siklósi ácsmesterrel. 1839. március 10-én a templomépítés fedezetére elhatározzák, hogy „az Ekklesiánkban minden lélek, korkülönbsége nélkül, e' jelenvaló esztendőekben fizessen be az Ekklesia Cassájába egy váltóforintot. Fizetessék pedig mind azoktól, kiket a beírás életben talált, ha szinte valaki e jelen esztendőben meghalna is, vagy házasságra lépven innét elmenne.” Téglá és mésztéglára engedélyt kérnek s nyerne is az uradalomtól. 1840. évben szerződést kömivessel, mésztéglával, bádoggal, téglavetővel, kováccsal megkötik. **„1840. május 4-ikén tétetett le az új templom fundamentuma** több egyházi világi és tiszt. személyek jelenlétében, megelőzve azt egy rövid beszéd, melyet a körülményekhez alkalmazva a helybeli prédikátor mondott³¹ „1840 május 17-én ácsmester Heindlhoffer Antallal, minthogy csak tizenkét öl hosszú, hat öl széles templomra kötöttetett egyezség, a' templom pedig most 13 öl hosszúra építetődik, a 13-ik öltre megtevődött az alku 33. Vft. és 30 X-ban.“

1840 dec. 31-én határozza a presbiterium: „Akik az 1839. esztendőben kivetett lélekpénzt bé nem fizették, ezentul nemcsak a kivetett lélekpénzt, hanem annak interessét is, minden fr-tól egy garast esztendőnként fizetni tartoznak.“ Ugyanekkor a kömives hátralevő munkadíjának kifizetésére határozzák: „az Ekklesiában minden lélek korkülönbség nélkül fizessen 2, — két v. forintot. Mely pénz fizetessék mind azoktól, kiket a beírás életben talált, ha szinte valaki az 1841-iki évben meghalna is, vagy házasságra lépven innét elmenne.“

1841. jan. 2-án „a torony nagysága változván az áccsal kötöttetett egyezség felbomlott.“ Új egyezség szerint az ács munkadíja 285 V. frt. és minden gazdától egy csirke. A torony bádogozási munkáját Lósz Mátyás pécsi bádogosnak adták ki 950 v. frt., 3 akó bor és minden gazdától egy csirke — kialkudott árért.

1841 junius 20-án a torony gombja feltétetett.

1842 febr. 13-án a templom építési költségek fedezésére 1650 V. frt. kölcsönt vett az egyház. 1842 július 17-én „Gondolóra véven az egyházi tanács, hogy a lakosokra kivetett lélekpénzt, a templomépítési költségek kifizetésére soha be nem szedheti, hanem ha szüretkor a pénz fejébe bor szedődik; nem lévén azonban hely hová a' beszédendő bor tétessék, de különben is az Ekklesiának szükséges lévén egy különös pincze: meghagyatott a Gondviselőknak, hogy mihelyt az aratási munkák szűnnek, egy új pincze építéséhez hozzá fogjanak, soha jobb módja

nem lévén az Ekklesiának az építéshez, mint most, mikor a templomtól megmaradt anyagokból könnyen kikerül a munka.“ A pince építésére Gazsi Samu és Hajdu Samu helybeli lakosokat fogadták meg 25 V. garas és 3 itce bor napszám díj mellett. Ugyanekkor határozták: „semmi jövedelem forrás nem lévén, azonban az adósságok és kamatok fizetése el nem maradhatván, végeztetett: minden lélektől szedődjön az Ekklesia számára öt itce buza.“

Az építkezés ideje alatt nőnek a kiadások, ezek fedezetére a presbitérium újabb és újabb rendkívüli kirovást eszközöl. A nép zugolódás nélkül hordozza a nagy terhet, e mellett végzi a kézi és fuvar szolgáltatásokat is. Mostani idősebb hiveink, — kik szüleiktől hallották, — mondják, hogy a templom kőanyagának nagy részét a régi országutról hordták. A vármegye ugyanis kijelölt egy bizonyos hosszúságú helyet a régi országutból és ennek felszedendő anyagát az egyháznak adta új temploma építésére. Erről egyházi könyveinkben nincs feljegyzés.

Az elkészült templom belső berendezését, az ülő padok készítését Kovács Dani és Hajdu Samu helybeli lakosok végezték, az egyház anyagából, darabonként 2 váltóforintért. A papi és szószék készítését Magdika János siklói asztalos vállalta el az egyház anyagából 150 váltóforintért. A festőmunkát Buda Ferenc siklói mester végezte 120 váltóforintért.

1842 okt. 20-án ismét az építkezéssel felmerült nagy kiadások ügye került a presbitérium elé. E gyűlésen elhatározták, hogy a kivetett lélekpénz kamatját ne pénzben, hanem borban szedjék, mégpedig minden forint után egy itce bort. „A templom építési költségek fedezésére végeztetett: minden lélek fizessen öt itce bort és fél nyolcada csutás kukoricát.“

„Az 1840-dik esztendőben elkezdett és 1842-ik esztendő végén egészen felépült templomra tett költség 7188 forint 43 krajcár váltópénzben.“

Nagy áldozatok árán így építette fel a kisharsányi gyülekezet szép, nagy templomát, mely most kilencven év multával is Baranya legszebb templomai közé tartozik.

Az építési nagy terhekben nem merült ki az egyház, áldozatkészségét újabb megnyilatkozásra serkentette az eddig elért szép eredmény; az iskola felépítésére is gondolnak, mert már az is roskadó félben van. 1843 január 15-iki presbitéri gyűlésen előhozódik az iskolaépítés ügye, kimondják, hogy lassanként a szükséges építési anyagot be kell szerezni, hogy ne érezzék meg oly nagyon az építés költségeit. A tanítói fizetés egy részét is felhasználják az építési költségekre azáltal, hogy jóval kisebb fizetéssel ideiglenes tanítót alkalmaznak. 1844 ápril. 31-én kéri az egyházmegyei tanácsot, hogy a tanítói fizetést még két évig használhassák fel az építendő iskola költségeire. Ugyanekkor hatá-

rozatilag kimondták az iskola építését. Ilyen előzmények után, **1844 május 2-án az iskola alapköve letétetett.** 1845 végére elkészült az iskola és átadatott nemes rendeltetésének.

1847-ben a templom kerítéséhez követ szereznek, 1848-ban a templomkerítést villányi kőmivesekkel megkészíttetik 80 v. forint árban, majd a templomkerítési ajtókat elkészítve befestetik, ugyanekkor az iskola ablakai is befestetnek.

Rektor tanítók névsorának folytatása.

Ezen időszak tanítóinak, gondnokainak, presbitereinek nevét közlöm, mert az egyház építésében, fejlesztésében ők is részt vettek.

„Amely esztendőben jött“ :		„A mennyit töltött“
„Anno		
1795	Petz Imre (1805-ben Békés vmegyei Ord. Kancellista) — — — — —	7
1802	Veress János (Mohácsra ment rektornak) —	4
1806	Várady Ferenc (később mocsoládi, veres-marti pap — — — — —	3
1809	Nagy Gergely (Kadarkutra rektornak ment, azután pap Somogyban) — — — —	3
1812	Szekeres István, rossz magaviselete mellett szolgált — — — — —	3
1815	Kimíti János, hűségesen szolgált — —	3
1818	Kádos Imre, az akkori pap fia, szolgált —	3
1821	Schwanda József, Morvaországból való Nus-lai fi — — — — —	3
1824	Borda József — — — — —	3
1827	Lengyel József — — — — —	3
1830	Sipos Károly — — — — —	3
1833	Vághó László a mostani predikátor fia —	3
1836	Szöke Gábor (Kiskunszentmiklósi) — —	3
1839	Sóvár István, ideiglenes tanító, szolgált —	1/2
Kecskeméti iskolából jöttek:		
1839	Ungi Sándor — — — — —	4
1844	Varga Pál ideiglenes tanító — — —	1
1845	Földvári István — — — — —	3
1848	Vághó Lajos, néhai Vághó László volt lelkész fia, dicséretesen szolgált, segédpap, majd kémesi rendes pap. ³²⁾ — — — —	3“

Gondnokok voltak: 1792-ben Szöllősi Ferenc, Gáber András, 1793-ban Szöllősi Ferenc, Iványi Mihály, 1794-ben Szöllősi Ferenc, Balog István, 1795—1797-ig Kenyeres János, Gasi Péter, 1798-ban Kenyeres János, Miksa István, 1799—1807-ig gondnokok neve ismeretlen, 1808-ban Véghi József, Gazsi István, 1809-ben Gyurkó János, Gazsi István, 1810-ben Mézes Jónás, Piriska József, 1811—1812-ben Császár Mihály, Piriska József, 1813—1814-ben K. Kovács Gergely, Gyurkó János, 1815-ben Gazsi Péter, Kőrös István, 1816-ban Iványi János, Gazsi Ferenc, 1817-ben Jaksa András, Balog Sámuel, 1818-ban Jaksa András, Mikola János, 1819-ben N. Jaksa János, Gazsi János, 1820-ban Gyurkó János, Császár András, 1821-ben Szöllősy Péter, Kövér János. 1822-től kezdve három sőt négy név is fordul elő a gondnokok évi sorában, a harmadik, esetleg negyedik is kiskurátor volt, kik egyházfi teendőket végeztek. 1822-ben Kovács István, Kövér János, Hajdu Gergely, 1823-ban Mézes István, Losonczi János, ifj. Szabó József, 1824-ben Szabó Illés, Szujkó Ferenc, Hosszu János, 1825-ben Gazsi Ferenc, ifj. Kovács Gergely, ifj. N. Császár József, 1826-ban Szöllősi János, Miksa Mihály, Dézsi Imre, 1827-ben Losonczi András, Gazsi Sámuel, Dézsi Imre, 1828—1829-ben Mézes Ferenc, Miksa Máté, Kis Gazsi József, 1830-1831-ben Nagy Iványi János, Tunya János, Máté József, 1832-ben Balaskó József, Nagy Iványi István, Bali János, 1833-ban ugyanők, de Balaskó Józsefet évközben elbocsátották, helyébe Mézes Ferenc választott. 1834-ben Szöllősi János, Miksa András, Kovács István, 1835-ben Miksa Máté, Iványi István, Göllöncsér Dávid, 1836-ban Kis Kovács István, Szöllősi Ábel, 1837-ben Gazsi Ferenc, Kovács Pál, 1838-ban Kis Császár József, Szekeres Samu, Mikola István, 1839-ben Szekeres János, Gyurkó József, Kovács Gergely, Kapronczai János, 1840-ben Öreg Jaksa János, ifj. Kovács István, Hosszu István, ifj. Mézes Ábel, 1841-ben Mézes Ábel, Kovács András, Varga József, ifj. Hosszu István, 1842-ben K. Hosszu Samu, Gazsi István, Kovács Péter, Kovács Ferenc, 1843-ban Mézes Lajos, Iványi András, 1844-ben Császár Samu Hajdu János, Kövér Ferenc, 1845-ben Szöllősi Ábel, Miksa József, Kis Gazsi István, 1846-ban Szujkó Jónás, Kis Gazsi István, Szabó Illés, 1847-ben Kőrös István, Mézes János, Gazsi József, 1848-ban Kövér József, Hajdu Sámuel, ifj. Kövér Ferenc, 1849-ben Gáber István, Kovács István, Losonczi István.

A presbiterek nevei a jegyzőkönyvek vezetése óta jegyeztettek fel. A feljegyzésekből a teljes névsort nehéz megállapítani, mert csak a gyűlésen jelen voltak nevei vannak megörökítve a jegyzőkönyvben. E szerint presbiterek: 1822-ben Nagy Jaksa János, Gazsi Péter, Szöllősi Péter, Kőrösi István, Gyurkó János, Losonczi András, Mézes Ferenc, Jaksa András, 1823-1824-ben az előbbieket és Mézes Jónás, 1825-ben mint 1822-ben, a két utolsó név kivételével, 1826-1827-ben, mint 1822-ben a hat első név, 7-ik presbiter: Losonczi István, 1828-1831-ben ugyanazok, 1832-ben Miksa Máté, Losonczi János, Szöllősi János, Gazsi Ferenc, Öreg Gazsi Péter, Kőrösi István, Losonczi András, Mézes Ferenc, 1833-1834-1835-ben Öreg Gazsi Péter, Kőrösi István, Losonczi András, Mézes Ferenc, Miksa Máté, Szöllősi János, Gazsi Ferenc, Losonczi János. 1836-tól kezdve a presbiterek nevét a jegyzőkönyv elejére nem írták be, így ezután hiányos a névsor, csak az új presbiterek nevei jegyeztettek fel.

1837-ben új presbiterek: Kis Kovács István, Császár József, Szöllösi Ábel, 1839-ben Iványi István, 1842-ben Császár Sámuel, Kovács István, 1844-ben Mézes Lajos, Szujkó Jónás, 1845-ben Kovács András, Körös István, 1848-ban Mézes János, 1849-ben Kovács Pál, N. Császár József.

**A kisharsányi ref. egyház anyakönyvi adatai
1801-től 1850-ig.**

Évben	Konfirmáltak száma	Házasságkötések száma	Szülések száma	Halálozások száma	Évenkénti természetes		Évben	Konfirmáltak száma	Házasságkötések száma	Szülések száma	Halálozások száma	Évenkénti természetes		
					szaporodás száma	fogyás száma						szaporodás száma	fogyás száma	
1801	Nem jegyeztetett fel	10	33	29	4	—	1831	22	1	22	24	—	2	
1802		5	24	22	2	—	1832	Nem volt	9	18	23	—	5	
1803		9	35	19	16	—	1833	26	2	22	10	12	—	
1804		13	8	25	29	—	1834	Nem volt	12	15	16	—	1	
1805		21	9	23	16	7	—	1835	33	9	21	31	—	10
1806		8	11	19	6	13	—	1836	Nem volt	7	28	23	5	—
1807		22	10	27	22	5	—	1837	19	3	22	16	6	—
1808		10	15	31	18	13	—	1838	14	12	27	12	15	—
1809		13	4	21	21	—	—	1839	9	2	14	8	6	—
1810		21	6	21	6	15	—	1840	19	5	18	5	13	—
1811	8	8	21	17	4	—	1841	Nem volt	9	22	21	1	—	
1812	9	12	26	16	10	—	1842	10	4	21	21	—	—	
1813	7	14	22	12	10	—	1843	10	16	20	21	—	1	
1814	22	3	23	19	4	—	1844	16	8	9	12	—	3	
1815	19	2	15	15	—	—	1845	13	7	25	11	14	—	
1816	17	9	20	18	2	—	1846	11	5	13	13	—	—	
1817	13	3	16	17	—	1	1847	14	8	22	16	6	—	
1818	10	1	11	22	—	11	1848	21	5	15	11	4	—	
1819	10	11	25	27	—	2	1849	12	9	18	29	—	11	
1820	14	8	21	9	12	—	1850	14	7	28	13	15	—	
1821	14	12	24	14	10	—	Összesen 50 év alatt:							
1822	7	19	21	31	—	10								
1823	10	15	25	15	10	—	50 év alatt { 1084—843 } 241 lélek a természetes szaporodás.							
1824	21	8	28	15	13	—								
1825	9	13	22	11	11	—								
1826	14	9	19	12	7	—								
1827	7	6	26	10	16	—								
1828	12	6	25	7	18	—								
1829	Nem volt	10	15	18	—	3								
1830	Nem volt	6	20	14	6	—								

Kis emberek, robotos jobbágyok verejtékes, áldozatos munkája nyomán megújult, hazánk legválságosabb napjaira, a kisharsányi református egyház.

Mig ezek történtek e kis falu életében, a magyar nemzet negyedszázados küzdelem után, az európai szabadság forradalmak hulláma közben, visszanyerte önállóságát, függetlenségét. A nagy átalakulás

meghozta a jobbágyság megszűnését, az egyenlő közteherviselést, a népképviselői országgyűlést, a felelős minisztériumot, a katolikus és protestáns felekezetek egyenjoguságát. 1848. évi XX. törvénycikk biztosította a bevett vallások közötti tökéletes egyenlőséget és viszonyosságot, kimondotta elvben egyházi és iskolai szükségünknek állami fedezését.

Öröm volt mindenfelé, de nem sokáig. A bécsi udvar megbánta a kényszerhelyzetben adott engedékenységet, az új törvényeket megakartá semmisíteni. Ennek elérésére felbujtogatta a nemzetiségeket és fegyveres erővel támadt az egyedülálló magyarságra. Fegyverrel kellett megoltalmaznia a nemzetnek új, kivívott szabadságát. A magyar nemzet önvédelmi szabadságharcában Baranya népe is részt vett. A Dráva mellett védvonalat szerveztek a községek lakóiból, kik védték a vidéket Jellasich horváth bán betörése és az osztrák hadak ellen. A védvonal fővégpontja Eszék volt. Mig Batthyány Kázmér volt a vár parancsnoka, megvolt oltalmazva a vármegye, de amikor Batthyányt Debrecenbe hívta a kormány, Rácz és Földváry parancsnokok átjátszották a várat 1849. febr. 13-án az osztráknak. Eszék eleste után az osztrák had Baranyát meghódított területnek vette. Ezután még váltságosabb idők következtek. 1849 márc. 4-én a bécsi udvar megfosztotta Magyarországot alkotmányától és darabokra osztva besorozta az osztrák örökös tartományok sorába.

Erre a magyar országgyűlés Debrecenben 1849 ápr. 14-én detronizálta a Habsburg uralkodó házat, kimondta az ország függetlenségét és kormányzóul Kossuth Lajost választotta még. Az országgyűlés azt is elhatározta, hogy a nemzet létéért és szabadságáért az utolsó emberig folytatják a harcot. Ezután jött az igazi önvédelmi harc. Nagy áldozattal és erőfeszítéssel védte mindenfelé a nemzet magát. A hősie magyar fegyverek nyomában mindenütt győzelem támadt.

Baranya népe se tudott belenyugodni az osztrák uralom elviselésébe. Dráva mellékének református magyar népe 1849 júliusában megmozdult. A felkelők minden községből tömegesen összesereglettek, fészével, kaszával, szuronnal és kevesen fegyverrel felszerelve elindultak Pécs felé. A felkelő sereg Turonyban tábort ütött. Hadakozáshoz értő vezérük nem volt, emiatt a lelkes tömeg buzgalma hamar lehanyatlott, amikor jött a szervezett ellenség támadása, nem állhatott ellent, futásban keresett menedéket.

A felkelésben kisharsányiak is vettek részt, volt egy áldozat is: Tűtűsi János, kinek halála a halotti anyakönyvbe így van beírva: „a' népfelkelésben elvérzett s' Szalontán eltemettetett.”

Ekkor ütött ki a kolera is, legerősebben a siklósi járásban jelentkezett. Kisharsányból kilencen haltak meg a veszedelmes járványban.

Baranya népét a felkelés kudarca és a kolerajárvány megbénította további törekvésében.

Közbe az osztrák kormány behívta az oroszokat az országba. Hiába való volt ezután katonáink végső erőfeszítése. A szabadság ügye elbukott Világosnál. A világosi napokat Baranyában csak csendesen, sirva gyászolhatták. A visszatérő honvédek falvaikba haza mentek, a császári kormány összeirattá, besorozta őket a császári hadseregbe.

Majd következett Haynau kegyetlen bosszuja, azután az alkotmány megsemmisítése, az önkényuralom, melynek főmozgatója mindvégig a bosszu maradt.

A kisharsányi református egyház története Ferenc József önkényes és alkotmányos uralkodása idejében.

A magyar szabadság ügyének gyászos bukása után jött az önkényuralom, mely abban élte ki magát, hogy mindenütt gyengítette a magyart és a magyar faj leggerincesebb részét a protestánsokat. A nemzet alkotmányának megsemmisítése után sor következett a magyar protestáns egyházak jogainak elvevésére is. A császári kultusz minisztérium 1851-ben rendeletileg megsemmisítette a protestáns egyházak alkotmányát. Megszüntették az egyházkerületi beosztásokat, a püspökök felügyeleti jogát, középiskoláinkra ráerőszakolták az ausztriai gimnáziumok szervezeti tervét stb. A miniszter rendelete nagyon megkötötte egyházi életünket. A kisharsányi református egyház is együtt szenvedett az egyetemes protestáns egyházzal. A felsőbb rendeleteket tartalmazó könyvében bőven megtaláljuk az önkényuralom szomorú emlékeit, azokban a különféle rendeletekben, melyeket vagy a soproni, vagy a budai „Helytartóság” adott ki. E rendeletek nagyon megbénították az életet, nagyon sokszor jelentéktelen dolgokra vonatkoztak. Haynau — kormányzósága idejében, — a protestáns egyházaknak új alkotmányt akart adni, egy ideig tervezete nem adatott ki, de 1859 szeptember 1-én megjelent egy császári nyílt parancs, *patens*, mely az ő terve alapján akarta lerombolni a több mint 300 éves protestáns egyházi alkotmányt, hogy önkényesen olyat adjon, melyik nem nekünk való. A látszólagos előnyökért nem adták fel a magyar egyházak jogait. Tiltakoztak, emlékiratot küldtek az uralkodóhoz, hogy vonja vissza a patenst. Ebben együtt érzett minden kis egyházközösség. Kisharsányba is leérkezett a Dunamelléki Egyházkerületnek az uralkodóhoz intézett 1859 december 12-iki felirata, melyet a presbitérium teljes egészében a magáévé tett. A felirat teljes szövege feljegyeztetett; a terjedelmes felirat záradéka így hangzik: „esedezünk Felséged előtt legalázatosabb kérelmünkben, hogy kifejezett okaink alapján

1. Méltóztassék az egyháznak rendezése tárgyában kiadott cs. k. nyílt parancsot, az annak nyomán kibocsátott miniszteri provisoriumot s az e tárgyra vonatkozólag megjelent egyéb rendeleteket, hatályon kívül

liekké tenni s ezáltal egyházainknak autonomiai jog épségét visszaadni.

2. Méltóztassék egyházunknak, miként már több ízben tett legalázatosabb kérelmünkben kifejeztük, azon törvényes és jogos állapotba vissza lépését megengedni, melyben azt az 1848. év találta.

3. Méltóztassék a hasonlóan többször kért zsinattartási engedélyt megadni, hogy így egyházunk a törvény által meghatározott módon, öntörvény hozása útján, ön maga által legjobban ismert szükségéhez képest a szervezet munkáját elkészítvén azt a Felségedtől nyerendő legkegyelmesebb helyben hagyás után mielőtt életbe léptethesse, addig is azonban

4. Méltóztassék legkegyelmesebben a kormány hatóságokat oda utasítani, hogy egyházi testületeinket törvényes és jogos gyakorlat szerinti működéseikben ne gátolják“ stb.³³⁾

Hasonló szellemben kérvényeztek a többi egyházkerületek is. A feliratoknak egy kultusz miniszteri új rendelet lett az eredménye, ez 1860 január 10-én adatott ki, ebben az egyházközségeknek, egyházmegyéknak határidőt tűz ki a szervezkedésre. Meghagyja a miniszter a lelkészeknek, hogy ezt a rendeletet hirdessék ki a szószékből. De idejében tájékozás küldetett felsőbb egyházi hatóságunktól a lelkészeknek, hogy a rendeletet ne hirdessék ki, mert „a lelkészek nem polgári kormányrendeleteknek, hanem Isten ígéjének hirdetői, egyedül annak lehet helye a templom és a szószék is;...” mert az 1791. évi törvény szerint a „vallásra tartozó dolgokban egyedül saját egyházi előjáróiktól függenek;” nem hirdetheti a lelkész „mert őt ettől az érvényben s gyakorlatban levő egyházi törvények, kánonok határozottan eltiltják,“... „egyház kormányunk organismusa is határozottan eltiltja a lekipásztort és egyes gyülekezeteket a fontosabb dolgokban való minden independens intézkedéstől...” „Nem hirdetheti ki a lelkész nevezett rendeletet azért sem, mert különben esküjét megszegné, nem csak annyiban, amennyiben a kánonokra s egyházi felsőség iránti engedelmességre; hanem annyiban is, amennyiben a presbiteriale regimenre megesküdött.“ „A Dunamelléki, Tiszáninnen és Tiszántuli ref. egyh. kerületek lelkészeit eltiltják ama miniszteri rendelet kihirdetésétől saját egyházkerületüknek a közelebbi időkben hozott és kibocsátott törvényes határozataik is, melyek szerint meghagyatik mind az egyes lelkészeknek, mind az egyház más hivatalnokainak, hogy a császári nyílt parancs életbeléptetésére nézve segédkezet ne nyujtsanak s mind ezen ügyre vonatkozó dolgokban az 1791. évi XXVI. t.-c. 4. § szerint egyedül saját egyházi felsőbbjeiktől függenek.“³⁴⁾

Deputációt is küldtek az egyházkerületek Ferenc Józsefhez, de a küldöttséget nem fogadták, e miatt emlékiratba foglalva kérték a patens visszavonását. Vay Miklós, Prónay Gábor ezután magán kihallgatásra

jelentkeztek, az uralkodó fogadta őket és ők a protestáns egyházak kérését előterjesztették. Válaszképpen e próbálkozásokra jött egy újabb kultuszminiszteri rendelet 1860 febr. 5-én, melyben a patens előírása szerinti szervezkedés sürgettetik. A kitűzött határidő eltelt, nem kellett a reformátusoknak a császár patense és sehol se szervezkedtek. A további ellenállásra és tüntetésekre 1860 május 15-én megjelent egy *császári kézirat*, mely a patens elleni aggodalmakat alaptalanoknak nyilvánította, de azért teljesítette a felterjesztett kérelmeket. Így e kézirat kiadásával jobbra fordult a magyar protestáns egyházak helyzete. Kevés idő múlva 1860 okt. 21-én kiadta az uralkodó a „*diplomá*”-ját, melyben hangoztatta a jogegyenlőséget, vallásszabadságot, közteher viselést.

Ettől kezdve politikai életünk vezéré Deák Ferenc, kinek ősi alkotmányhoz való ragaszkodása, bölcsessége megtermi a kiegyezés gyümölcsét, melyet az olasz és porosz háborúk vereségétől sujtott Ausztria elfogad, nehogy birodalmának összeomlása következzen be, egy esetleges, újabb magyar szabadságharcról. Az 1867-iki kiegyezés eredménye az új alkotmány, melynek születésével végkép megszűnik a pátens és a reá vonatkozó rendeletek. Az 1868. évi vallásügyi törvényekben az 1848. XX. t.-c. jogegyenlősége kiterjesztetik minden hitvallásra. Az áttérés szabadabbá tétetik. Kimondatik, hogy a vegyes házasságok bármelyik fél lelkésze előtt megkötethetnek, a vegyes házasságból születendő gyermekek nem szerint követik szüleik vallását. Egyik vallás felekezet sem kötelezhető a másik ünnepének megtartására. A katonákat saját hitvallásu lelkészek részesíthetik lelkészi szolgálatban. A temetőekben vegyesen temetkezhetnek. Az egyházak és iskolák igazságos arányban részesítendőik községi és állami segélyben. Az új egyházközségek alakításának joga kizárólag az illető hitfelekezeteké.

E törvények ha nem is mondták ki a vallás felekezetek teljes szabadságát és jogegyenlőségét, de legalább egyengették az utját és a protestáns egyházakat felszabadították a katolikus egyház jogtalan nyomása alól.

Az önkény uralom alatti küzdelmek egyformán megpróbálták az egyházközségek hiűségét, multjához való ragaszkodását. A próbát derekasan kiállták mindenütt. Kisharsány I. b. 2. számú rendeletek könyvéből is látszik, hogy a gyűlekezet lelkésze lelkén viselte egyház alkotmányunk megvédését. Lelkész ebben az időben is Szent Zsigmond, kinek már a lelkészi munkában segítő társai, segédlelkészei is vannak. A gyűlekezet lelki irányítására lelkész és segédlelkészek mindent megtehettek és meg is tettek az akkori kor irányelvei szerint. A segédlelkészek neveit nem találjuk külön feljegyezve; csak az anyakönyvekből, hová a szolgálatot teljesítő lelkészek nevei bejegyeztettek következtethetünk. Ez után indulva Kisharsányban a következő segédlelkészek teljesítették

szolgálatot: Vághó Lajos 1852-től, Bekő Gábor 1857/1858, Alföldi Sándor 1858—1861-ig. Kerek Sándor 1861—1863-ig, Törő Lajos 1863-1865-ig, Borbély László 1865/1866-ban, Sebestyén László 1866/1867-ben, Kálosi Géza 1867-ben, Fröhlich Róbert 1867/1868-ban, Sebestyén László 1868-ban, Szász János 1868/1869-ben, Fröhlich Róbert 1869-ben, Vajda János 1869/1870-ben, Kis Pál 1870/1871-ben, Szász János 1871-ben, Varga László 1871/1872-ben, Széles Áron 1872—1874-ig, Kájel József 1874/1875-ben, Szétsi János 1875-ben.

Az egyház életében a következő említésre méltó események történtek: 1852-ben elhatározza a presbitérium, hogy a lelkészi belsőség keleti oldalát kőfállal bekerítik; a kőfal kerítés elkészült 1859-ben; 1854-ban a templom, papi és tanítói-lak tetőzetét megigazítják, 1854-ben a lelkészi telken fekvő istálót cseréppel befedik; 1855-ben az istálló mellé szilárd anyagból ólokat készítenek; 1857 május 22-ikére készül el a szép vörös márványból való Úrasztala, ugyanez évben a torony ablakaira redőnyt tesznek; 1863-ban a templom körül téglával a földet beburkolják; 1868-ban a templom tulmagas tetejét alacsonyabbra szállítják, templomot, tornyot kimeszelik, a végzett munka költsége 600 forint; ugyanakkor a többi épületek is kijavíttatnak.

Fontos időpont az egyházközség történetében 1870 április 3. Ekkor adta át az egyház iskoláját a politikai községnek. Az átadásról a presbitéri jegyzőkönyvben megörökítve a következőket találjuk: „Az egyház előjáróság az egyház teljes joga fenntartása mellett beleegyezvén az iskola községivé tételébe, hogy részéről a szükséges intézkedések idejében megtétessenek: végeztetett:

Az egyházi előjáróság a községi előjáróság által felszólíttatván az egyház jogos tulajdonait az iskola épületet, melyben van egy lakószoba, egy konyha, egy tanterem, egy kamara s az épület alatt pince, a kerttel és kenderfölddel együtt áttaladja a községnek a' következő feltelek alatt:

1. A községi iskolai tanító köteleztessék arra, hogy a vallást s az arra vonatkozó bibliai történeteket, imádságokat, zsoltárokat, énekeket és éneklést a ref. tanulók minden osztályának, az egyházmegye által meghatározott, vagy meghatározandó módon tanítsa s abból a gyermekkel vizsgát tartson.

2. A községi iskola tanító köteleztessék a templomi szolgálatok teljesítésére, ugymint az énekvezetésre, ünnepnapokon a délelti tanítás végezésére és szükség esetében a hétköznapi könyörgés teljesítésére.

3. A községi iskola tanító köteleztessék a halottak temetésénél a szokott szolgálatot teljesíteni.

4. Ha valamikor a mostani országos iskolai törvények és iskolai

rendszer megváltoznának : az egyház a fentemlitett javakat, mint jogos tulajdonát a község által épen visszaadni kívánja.“

Ezen átadási határozatot az egyházmegye jóváhagyta, de az egyh.-kerületi gyűlés azt is biztosítani akarja, hogy kifogja ezután az iskola református tanköteles gyermekeit a vallásra tanítani ? Erre 1871 okt. 1-én végeztetett : „tisztelettel jelentessék, hogy a kisharsányi egyház, az iskolát és azzal járó javadalmakat a többek között azzal a feltétellel adta át a községnek, hogy a községi iskola tanító a tanköteles gyermekeknek tanítsa a vallást és arra vonatkozó tantárgyakat a főtiszteletű egyházi felsőség intézkedése és határozata szerint. Mibe a' megyei iskolatanács is beleegyezett, oly csekély lévén az iskolaköteles gyermekek száma, hogy a vallástanítására is elegendő idő fordítható. Mi tehát így intézkedtünk a vallástanítására nézve ; s ezennel határozottan jelentjük, hogy e mellett maradunk, nem lévén abban módja kevés tagból álló egyházunknak, hogy külön vallástanítót tartson és díjazzon.“

E határozattal elintéztetett az iskola átadás ügye. Református iskolánk községi lett, de a község 1874-ben és 1875-ben is az egyházhoz fordult segítségért, amikor az iskolaépület javításáról és a tanítói lakásnak egy szobával való kibővítéséről volt szó. Egyházunk a segítségadást nem tagadta meg. Erejéhez mérten segítette a községet, kötvényen levő pénzeit átadta az iskola és tanítói lakás kibővítésére.

1875-ben Göllöncsér János hársos dülői szőlőjét megvette Egyházunk 400 forintért.

A szabadságharc után tanítói szolgálatot teljesítettek :

Várady Endre 1851—1855-ig, Kerek Sándor majd s. pap, később sósvertikei, turonyi pap 1855—1858-ig, Bokor Benő 1758—1861-ig, Pesti iskolából jöttek : Gyenis István szolgált 1861—1863-ig, Szikszai Károly ideiglenes 1863—1864-ig. Horváth Mihály 1864—1890-ig. Horváth Mihály volt az utolsó akadémikus rektor, ki egyházunk felekezeti tanítója volt 1870-ig, az iskola átadása után községi tanító volt, mint ilyen az egyháznak kántora és vallástanítója is volt. Horváth Mihály nem nősült meg, háztartását édesanyja vezette, meghalt 49 éves korában : 1890 július 31-én tüdővészben, 1890 aug. 2-án temette Iványos Soma nagy-harsányi lelkész és Szüts Dániel siklósi kántortanító. Sirját hálás tanítványai szép sírkövel jelölték meg.

Szente Zsigmond családi életéről a mostani öreg emberek nyujtottak felvilágosítást. Bátyjával, Szente Pál honvédkapitány, nyugalmazott csász. és kir. huszárfőhadnaggal, ki szintén nőtlen volt, együtt lakott. Háztartásukat unokahuguk Vinczy Rákhel vezette. Szenteék házában volt fiatal leány, fogadott leányuk, Vinczy Etelka, Vinczy Ferenc bellyei lelkész, esperes és felesége Rácz Krisztina leánya, ki később férjhez ment Hoffer Károly turonyi lelkészhez. E rokonsági kapocs folytán került a Szente halála után a kisharsányi lelkészi székbe : Hoffer Károly.

Szente Zsigmond 1876 január 15-én halt meg, halálának oka : aranyér, eltemette : Kossa Károly nagyfalui és Bekő Gábor gyúdi lelkész.

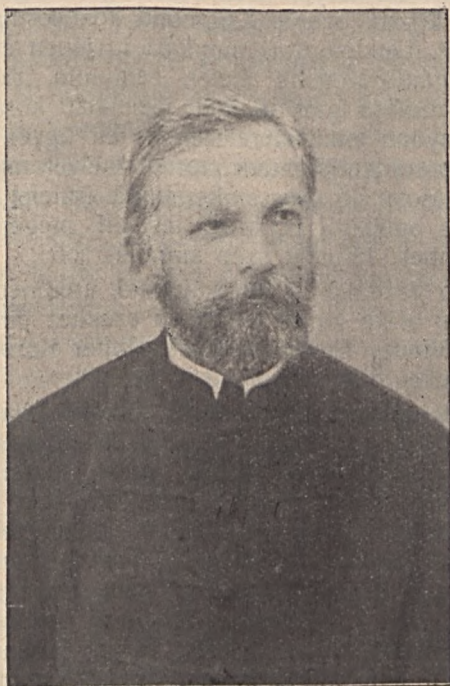
Rá egy hónapra követte bátyja Szenté Pál is, ki végelgyengülésben halt meg 1876 február 20-án. Szenté Zsigmond közbecsülésben és szeretetben élő ember volt. Lelkipásztori munkája idejében élte Kisharsány legmozgalmasabb, legáldozatosabb életét. Templom, iskolaépítése és több más külső megmozdulása igazolja, hogy beletalált korába. Negyven évig szolgált Kisharsányban lelkiismeretesen az Ur ügyét. A negyven éves szolgálatnak sok, maradandó műve maradt, melyek ma is hirdetik elévülhetetlen érdemeit. Most élő öreg embereink a tisztelet és szeretet hangján emlékeznek róla és bátyjáról is, mivel testvéri megértő szeretetben élt, közös sirban pihennek, sirjukat szép siremlék jelzi.

Takarékos, jó gazdálkodó munkájuknak eredménye Kisharsányban a 2. és 3. házszám alatti házas telkek és ezekhez járó birtok, mely fogadott leányukra, Vinczy Etelka, férjezett Hoffer Károlynéra szállt örökségül, kitől gyermekei örökölték.

Szenté mellett **gondnokok** voltak: Szujkó János, Szöllősi János, Haraszi József 1850-ben, Hajdu Gergely, N. Császár József, Gyurkó István 1851-ben, Tunya János, Miksa János, Gatai Samu 1852-ben, Iványi József, Császár János, Kovács Imre 1853-ban, Iványi József, Máté János, Göllöncsér István 1854-ben, Iványi János, Szabó József, Fülöp Imre 1855-ben, Bali János, Mézes János, Vastag János 1856-ban, Varga József, Hosszu István, Gazsi István 1857-ben, Kovács Gergely, Kapronczai János, Iványi István 1858-ban, Losonczi András, Gazsi András, Beremeni Pál 1859-ben, Gazsi Péter, Varga Ferenc, Kovács András 1860-ban, Bonyhádi János, Bali István, Kovács István 1861-ben, Jaksa János, Poroszka János, Pakuszi János 1862-ben, Kovács Péter, Bonyhádi János 1863-ban, Kapronczai András, Kövér József, Mézes József 1864-ben, Máté József, Jaksa János 1865-ben, Miksa István, Szekeres István, Kovács János 1866-ban, Szujkó András, Gazsi János, ifj. Szabó József 1867-ben, Iványi István, Kovács István, Kovács József 1868-ban, Kovács Péter, Hajdu Ferenc, Körös Sándor 1869-ben, Varga János, Gazsi István, ifj. Balaskó József 1870-ben, Barbás Kovács János, Kis Kovács János, Gazsi Ferenc 1871-ben, Hosszu József, Szabó István, Miksa János 1872-ben, Kovács Sámuel, Varga János, Gazsi János 1873-ban, Szabó József, Körös András, ifj. Bali János 1874-ben, Losonczi András, Kis Kovács József, Gyurkó József 1875-ben, Császár Ferenc, Simon Sándor, Losonczi János 1876-ban.

Presbíterek voltak: Szöllősi Ábel, Kovács András, Császár Sámuel, Mézes János, Szujkó Jónás, Kovács Pál, Kovács Gergely 1856-ban, Losonczi András, Kovács András, Mézes János, Szujkó Jónás, Kovács Gergely, Kovács Pál 1860-ban, Szujkó Jónás, Losonczi András, Kovács Pál, Kovács Gergely, Tunya János, Miksa János, Kapronczai János 1864-ben, Kovács Pál, Tunya János, Kovács Gergely, Császár András, Kapronczai János, Gazsi András 1867-ben, Kovács Péter, Kovács István, Poroszka János, Kapronczai András, Szujkó András, Gazsi János 1870-ben, Kovács Péter, Kovács István, Poroszka János, Kapronczai András, Gazsi János, Szabó István 1873-ban, Miksa István, Jaksa János, Körösi András, B. Kovács János, Losonczi András, Kis Császár János 1876-ban.

Szenté Zsigmond halála után a helyettes lelkészi teendőket 1876 január 15-ikétől 1876 május 20-ig Szécsi János teljesítette.

Hoffer Károly volt kisharsányi lelkész.

1876. május havában hívta meg a kisharsányi gyülekezet lelkipásztorául nemes **Schavniczai Hoffer Károly** turonyi lelkészt. Hoffer Károly Gordisán született 1839 június 14-én; édesapja Hoffer Pál gordisai lelkész volt, édesanyja Karacs Mária, kinek apja Karacs Ferenc híres rézmetsző, anyja Takács Éva írónő volt. Gimnáziumi tanulmányait Nagykőrösön végezte, hol tanárai voltak Arany János és Szász Károly. Gimnáziumi tanulmányainak elvégzése után Pestre ment, hol a teológiát végezte 4 év alatt. Theologus korában nagy kedvvel foglalkozott az ösztövségi írástudománnyal. A héber nyelvet tökéletesen elsajátította, egy héber nyelven írt novellájáért angol theologiai tanárok arany jutalomban részesítették. Később is az ő szövetséget héber — eredeti — nyelven olvasta. Theologiai tanulmányai után Pesten két évig tanító káplán volt, majd haza ment Gordisára, hol édesapja mellett másfél évig káplánkodott. Innen 1865 május 6-ikán Turonyba választották lelkésznek, hol mint rendes lelkész szolgált 1876 május 20-ikáig.

Hoffer Károly 1876 május 16-án a kisharsányi presbitériumban bemutatta az esperesi koncesszát, a presbitérium május 22-ikére határozta az elköltöztetést, amikor 28 szekeret küldött Turonyba. Hivatalát 1876 május 25-én vette át, ünnepélyes beiktatása május 28-án volt; beiktató lelkész Bekő Gábor volt. A beiktatás öröme az egyház egy

mázsa lisztet vásárolt és készíttetett el. Örvendett a gyülekezet, mert papjában olyan embert kapott, kit már jól ismert, papnéjában pedig visszakapta volt lelkipásztora fogadott leányát, kit kedvességéért, jó szívéért mindenki szeretett. Ugy jöttek Kisharsányba, mint haza. Szeretet fogadta, melyet nem az újság kedvéért előlegeztek, hanem az eddig ismert élet megnyerése feletti örömért nyújtottak nekik a hivek.

Hoffer Károly az egyház anyagi helyzetének javításáért alapította 1876-ban az egyházi magtárt. Az egyháznak régebb csak a szőlőkből és az adományokból volt jövedelme, kötvénnyel kihelyezett pénzét már előbb a községi iskola bővítésére adta. Az esetleges nagyobb kiadások fedezetére alapított a magtár, melybe minden fertály birtok után $\frac{1}{4}$ mérő búzát fizettek az egyháztagok, 3 évig. Ezen befizetéssel megalakult a magtár, melynek készletét kölcsön adták. A magtár jól jövedelmezett, a felmerült egyházi kiadásokat könnyebben fizethették, mert a magtár jövedelméből telt a kiadásokra. Az egyház anyagilag jobb helyzetbe került, ennek következménye lett az egyház vagyonának jó karban tartása.

A lelkészi lakás kertjében a nyugati oldalon nem volt kerítés, — mert a helyes határt sem a tanító, sem a presbiterok nem tudták kijelölni: Hoffer mérnököt hozatott ki és a helyes határt felméréssel állapította meg.

1877-ben 200 forint költséggel magtári épület készült. 1878 június 5-én jelenti lelkész a presbiteriumban, hogy a templom fedélzetének tatarozásakor észlelték, miszerint a templom „középmennyezete a nyugati oldalon több helyen meg van repedezve és különösen a nyugati oldalon levő boltozat, melyen a középmennyezetnek feküdni kellene, a nyugati fallal együtt megcsuszott annyira, miszerint a mennyezet és boltozat közé, melyen a mennyezetnek feküdni kellene, felülről egy coll üredék van, alulról pedig a hasadék egy coll nyílást mutat, ezen kívül a falakon, a karzatokon is számos repedés van, melyeknek kijavítása sürgős, mert nagyobb veszély is támadhat belőle. A javítások elvégzésére egyház 150 forint kölcsönt kért az egyházmegye pénztárából. 1879-ben a lelkészi belsőség nyugati és északi oldalán új kerítést készítenek. 1881-ben a külső nyári és mosókonyhát építik fel, mert a belső konyha erre a nagy füst miatt nem használható. A pincesorban a papi és egyházi pincét is bekerítették. A lelkészi telken az istállót kijavították. E javítások elhatároztatása nem kis veszéllyel járt. Voltak többen a presbiteriumban, kik a javíttatást feleslegesnek tartották és elleneztek. Lelkész azonban, ha nagy harcok árán is, de a szükséges javítások ellátását mindig kellő időben elhatározta; elvégeztette.

1882 febr. 4-én, a presbiteri gyűlésen, lelkész nagy elkeseredéssel jelenti, hogy az elkorhadt ablakfélfák és ajtók kijavítása elmaradt. Az

ablakok annyira rozszantak, hogy a szél a lakásba besivított, gyermekei meghűltek, súlyosan megbetegedtek, emiatt saját házába átköltözik addig, míg a szükséges javítások el nem végeztetnek. Lelkész átköltözése nagy feltűnést keltett, meg is volt a hatása, mert a huzódózó presbiterek is belátták a javítások szükségességét. A javításokat elvégeztették, így a lelkész is visszaköltözött a papi lakásba.

1884-ben a vihar által megrongált templom és toronyfedél javíttatott ki, ugyanekkor a toronyt kimeszeltették és a toronyfedél bádogját olajos festékekkel befestették; e javítások költsége 300 forint volt.

1886 ápril. 4-iki presb. gyűlésen lelkész jelenti, hogy „Főtisztelendő és Méltóságos Szász Károly püspök ur, a zsinati törvény 138. §-a szerint, a jelen év tavaszán a felsőharanyai ref. egyházmegyét látogatandja meg s mint a körlevelében tudatja Kisharsányban püspöki látogatását április hó 29-én a délelőtti órákban tartja.”

Hatvankilenc év telt el az egyház életében püspöki vizitáció nélkül. Elgondolható, hogy mily örömmel várta és fogadta 1886 április 29-én, Kisharsány népe, szeretve tisztelt püspökét. Az ünnepélyes fogadtatás után istentisztelet és iskolalátogatás volt, mely után lelkész jelentése alapján a hivatalos vizsgálatot megtartották. Püspök ur kíséretében voltak: Szilády Áron egyház kerületi főjegyző, Kovács Antal esperes, Vinczy Gyula békési, Kovács Bálint adorjasi, Dányi Gábor nagytótfalu lelkészek, a hatóság részéről Antal Pál szolgabíró. Délután 3 órakor ment át püspök ur kíséretével Nagytótfaluba. Itt létükről bővebb feljegyzésünk nincs, így nem tudjuk, hogy mikor érkeztek Kisharsányba?, hogy ki hirdette Isten ígését? és mik voltak a püspök ur meghagyásai?

A következő évek eseményei közül megemlítendő, hogy 1887 július 23-án nagy vihar és jégverés okozott nagy kárt községünk határában. Az Esperesi Hivatal körlevélben hívja fel az egyházakat, hogy jelentést tegyenek a kárról. A presbitérium az Egyház kárát harminc forintra, a lelkészét ötvenre, egyesekét négyezerharminc forintra becsülte, mert a határ sárii részét, hol a tavasziak voltak vetve, teljesen semmivé tette a jégvihar. De, hogy a kárnak megfelelően, községünk valamilyen segínyt kapott volna, arról nincs feljegyzésünk.

1889 május 19-iki presbitéri gyűlésen felvetődik az orgonavásárlás kérdése. Lelkész. gyűjtőívet bocsájt ki, de ez nem vezethetett eredményre, mert a hívek csak 100 forintot jegyeztek. 1889 december 22-én ismét felvetődik a kérdés, a presbitérium elhatározza, hogy az 1890. évben minden lukmás lélek fizessen, a gondnok kezéhez egy forintot, orgona beszerzésre. A presbitérium ezen határozatát a közgyűlés is jóváhagyta.

1890 szeptember 7-én a presbitérium megbízást adott lelkésznek, tanítónak, Kovács Józsefnek, Gazsi Ferencnek az orgona vásárlásra.

Úgyan akkor elhatározták, hogy az iskola számára harmóniumot vesznek, melynek árát az iskolai pénztár, a polgári kör és az egyházi pénztár fizeti. Egyház hozzájárulása 20 forint volt.

1890 nov. 30-iki presbiteri gyűlésen ismét az orgona vásárlás ügye a fő tárgypont. Elhatározzák, hogy nyolc változatu orgonát fognak vásárolni és ennek fedezetére az 1891. és 1892. évekre is kiróják az egy forint személyi adót, a gazdagabb egyházi adózóknál a gyermekek után kötelezővé teszik a fizetést. E határozatot a közgyűlés is elfogadta.

Ezek után Angster József pécsi orgonakészítőtől 1340 forinttal orgonát vesznek, az orgona teljes árát 1893 január 1-ig kifizetik. Később az orgona játékasztala elé néma sipokat is rendeltek, az orgona diszegebbé tételére, ennek ára hetven forintba került, mely összeg adományokból gyűjtetett össze.

Az orgona felavatása 1891. július 12-én volt, melyre a presbitérium határozatából meghívtak, — imádság tartásra: Iványos Soma nagyharsányi, igehirdetésre: Ambrus József viszlai lelkészek; vendégekül: Kovács Antal esperes és Czucz Lajos nagytótfalu lelkészek.

A szép templomba ott ékeskedett az új orgona, újabb bizonyítéka a hivek áldozatkészségének. Telve volt mindig a templom imádságos lelkekkel. Örömmel szállt fel az orgona komoly, égbetörő hangjai mellett a buzgó ének a gondviselés Istenéhez. De nem az új orgona volt az igazi vonzó erő, melynek hangjára megtelt a templom, hanem az Isten ígéje, melyet szeretett lelkipásztoruk nyújtott a szomjuhozó lelkeknek.

1890-től 1908 okt. 15-ig Hegedüs Titusz volt a község tanítója, egyházunk kántor, hitoktatója. Jó organista és kitűnő énekvezető volt. Több alkalommal szolgált énekkarával a templomban, különösen ünnepeken és más alkalmi istentiszteleteken.

Méltóképpen meggyászolta Kisharsány Kossuth Lajos halálát is. „1894 április 1-én délelőtt 10 órakor nagy hazánkfia Kossuth Lajos temetése órájában, az elköltözött nagy hazafi nagy érdemeit méltányoló gyászistentisztelet tartatott, mely alkalommal a gyülekezet tagjai teljes számmal jelen voltak, a dalárda is a gyászbeszéd előtt és után gyászdalokat énekelt Hegedüs Titusz tanító vezérlete mellett.”

Kossuth Lajos temetésén Budapesten egyházunk tagjai közül részt vettek: Kovács János, Iványi István, Kovács József, Kovács József Hoffer Kálmán.

Kisharsány politikai tekintetben mindig ellenzéki volt. Megalkuvást, meghunyászkodást nem ismerő népe, évszázados küzdelmein keresztül mindig ellene szegült a szabad fejlődést megakadályozó, elnyomó törekvéseknek. Az idők változhattak, a nép ugyanaz maradt. Valósággal ter-

mészetévé lett a szabadság szeretete. Lelkesedtek a negyvennyolcas eszméért, hiszen a jobbágyság állapotából azok szabadították ki 1848-ban, hitték, hogy azok az eszmék könnyebb életmódot biztosíthatnak a terjeszkedésében lehetetlenné tett, körülárkolt, folyton fogyó baranyai mogyarságnak. Képviselőválasztásokon mindig a függetlenségi párti jelöltekre szavaztak. Igéretekkel, erőszakkal, vagy előnyökkel nem lehetett megingatni őket. Az elvhűség náluk öntudatos volt, ez volt életüknek bántalmazhatatlan pontja. E kényes pont lett ütköző lelkes és gyülekezet között. Hoffer Károlyt meleg szeretet övezte körül, gyülekezete lelkes örömmel hallgatta ajkairól Isten ígését. A legszebb összhang volt gyülekezet és pásztor között... Kisharsány helyes irányban haladó, egyházi életében szépen növekedő község volt. Lelkes örömmel irányította a hiveket, boldog volt, hogy hallgattak szavára és hogy munkája eredményét láthatta is. Mindig csodálkozott az olyan gyülekezeten, hol hives és lelkes között egyenetlenkedés volt. A lelkiismeretes, buzgó lelkipásztor nem gondolt arra, hogy ez a veszedelem hozzá is betévedhet... Váratlanul jött el, egy képviselő választáskor. Hoffer kormánypárti, 67-es politikai magatartását a hives nem jó szemmel nézték, mikor látták, hogy nemcsak más politikai véleményen van, de pártjának szavazókat is szeretne szerezni, elfordultak tőle. Az elfordulás abban mutatkozott, hogy nem mentek a templomba. Az Isten házához és ígéjéhez ragaszkodó nép politikai pártszenvédelvétől elvakulva büntetni akarta a lelkesét és nem vette észre, hogy saját magát büntette meg. Hoffer annyira lelke-re vette ezt az elfordulást, hogy buskomor lett. Mindig e bajával foglalkozott, nem gondolt arra, hogy az idő a legjobb felejtető és azok, kik ma még távol vannak, az Isten háza és ígéje utáni vágyakozásban később megtérnek, visszajönnek. Bántotta, hogy amit másoknál nem tudott megérteni, az nála is bekövetkezett. E fölötti tépelődésében, bánatában a túl érzékeny, beteggé lett lélek összeroppant; az idegzetében tönkre ment ember 1896 november 15-én megvált a földi élettől. Nagy csapás volt elvesztése... Sokat vesztett benne az egyház, még többet családja. A hives kegyelettel őrzik emlékét és ma is a szeretet hangján beszélnek róla.

Hoffer az egyházmegye életében is fontos szolgálatot teljesített. Az egyházmegyének közpénztárnoka, majd tanácsbírája is volt. Pontos, lelkiismeretes, munkájával köztisztületet szerzett magának.

Családi életét Isten kilenc gyermekkel áldotta meg, kik közül kettő Turonyban, három Kisharsányban halt meg gyermekkorukban. Felnőtt gyermekei: Hoffer Kálmán vármegyei főjegyző, egyházmegyei tanácsbíró, egyházmegyei polgári leányiskolánk igazgatótanács elnöke, Hoffer Flóra, ki férjhez ment Szalay Antal lelkeshez, mint kopácsi lelkesné meghalt a pécsi kórházban, Hoffer Ilona hajduböszörményi reform. polgári

leányiskolái tanárnő, Hoffer Béla nyugalmazott pénzügyi számvizsgáló.

Hoffer Károly sirját gyermekei szép márvány oszloppal jelölték meg és vasráccsal kerítették be. Özvegýt később Iványos Soma nagyharsányi lelkész vette feleségül, másodszor is özvegységre jutva, meghalt 1920 április 26-án Kisharsányban, 69 éves korában, első férje és három korán elhalt gyermeke mellé temettetett el.

Hoffer halála után helyettesként működött 1897 január 1-től szept. 12-ig Elekes Imre, 1897 szept. 12-től nov. 13-ig Iványos Soma nagyharsányi lelkész, 1897 nov. 13-tól 1898 január 5-ig Szász Béla, 1898 január 5-től 1898 aug. 10-ig ismét Iványos Soma.

A helyettesítés ideje alatt a hívek a presbiterium közvetítésével az egyházmegyei közgyűléshez kérelmet adtak be, melyben a lelkészi díjlevél olynemű módosításáért folyamodnak, mely szerint a borfizetés megváltatnék s 17 liter bor helyett személyenként 1 forintot, az eddig fizetett 1/5 kila (= 25 lit.) buza helyett egy nyolcadát (15.625 lit.), sőt szerintük = 14 litert fizetnének, az eddig fizetett 12 öl kemény fát 6 öltre szállítanák le, illetve azért 60 forintot fizetnének és 6 öl fát esetleg be is szállítanának, az eddig fizetett széna (páronként 30 font) teljesen törölnétek. Az egyházmegyei közgyűlés a díjlevél módosítását nem fogadta el. Az elszegényedett, lélekszámban megfogyott gyülekezetekre nézve azt határozta, hogy a lelkészi állás fenntartása végett társuljanak a szomszédos egyházzal. Ezt a módot ajánlja teherkönnyítés céljából a kisharsányi egyháznak is, ha pedig ettől idegenkednének, a lelkészi díjlevelet változtatlanul, a régi alapon tartoznak kiállítani. A közgyűlés ezen határozata tárgyalatott az egyházközség presbiteri és közgyűlésén, ezzel kapcsolatosan szóba jött a Nagytótfaluval való egyesülés kérdése is, de mindkét gyűlésen elutasították a társulást. Így az egyházközség kiállította a lelkészi díjlevelet és elhatározta a lelkészi állás betöltését.

Megemlítendő esemény e korból: az 1895. évi egyházpolitikai törvények életbeléptetése, melyek szerint az áttérés, kitérés, felekezetenkívüliség módozatai, anyakönyvezése meghatározatott, az okmány jellegű anyakönyvezés az állam kezébe megy át, a házasságkötés és elválási ügyek is az állam hatáskörébe osztattak be stb. E törvények életbeléptetése Kisharsányban minden zökkenés nélkül történt. Át- és kitérések nem voltak, az egyház áldását továbbra is igénybe vették a hívek.

Hoffer idejében **gondnokok** voltak: 1877-ben Öreg Szujkó János, Kukma Sámuel, 1878-ban Máté József, Dézsi István, Ifj. Tunya János, 1879-ben Szujkó János, Kan József, Mézes János, 1880-ban Szujkó József, K. Kovács József, Kovács Péter, 1881-ben Iványi István, Kapronczai János, Becze János, 1882-ben Beremeni Pál, Poroszká Lajos, Csányi János, 1883-ban Miksa János, Szöllősi János, Török János, 1884-ben Kőrösi János, Gazsi András, B. Kovács János, 1885-ben Mézes József, Balaskó József, Kan János, 1886-ban Pakuszi János, Hajdu József, Máté János, 1887-ben H. Varga János, Végi Sándor, Varga József, H. Varga

János június 26-án meghalt, helyébe Bali István presbiter bízott meg a gondnoksággal, 1888-ban N. Kovács János, Losonczi Sándor, Gyenis János, 1889-ben L. Mézes János, Mézes József, Kovács Sándor, 1890-ben Gazsi Ferenc, Szöllősi Sándor, Tassy Lajos, 1891-ben Szekeres Péter, Miksa Pál, Szujkó István, 1892-ben Miksa István, Kövér József, Szöllősi Sándor, 1893-ban Kőrösi Sándor, Losonczi János, Daczi Sándor, 1894-ben Tütösi János, Varga János, Miksa József, 1895-ben Poroszká János, Mézes János, Gyurkó József, 1896-ban Gazsi József, Simon Sándor, Csősz Sándor.

Presbiterek voltak: 1879-től Haraszti József, Kövér József, Simon Sándor, Gazsi István, G. Kovács József, Gazsi József, Haraszti halála után Császár Ferenc választott presbiternek. 1883-ban új tagok: Varga János, ifj. Kovács András, Szujkó János, régiek: Kövér József, Császár Ferenc, Gazsi József. 1884-ben a presbiterek számát 12-re emelték fel, mivel a hívek lélekszáma ötszázon felüli volt. Régi tagok: ifj. Kovács András, Varga János, Szujkó János, új tagok: Hajdu Ferenc, Iványi István, Bali István, Kovács József, Miksa János, Szujkó József, Miksa József, Mézes János, Vastag János. 1887-ben új tagok: Hajda József, Mézes József, Kaproncai János, régi tagok: Hajdu Ferenc, Iványi István, Babi István, Kovács József, Miksa János, Szujkó József, Miksa József, Mézes János, Vastag János. 1890-ben új tagok: G. Kovács József, Gazsi András, Pakuszi János, kik Hajdu Ferenc, Iványi István, Bali István helyébe választottak, a többi régiek megmaradtak. 1895-ben új tagok: Kapronczai János, Kan József, Bali Ferenc, régi tagok: Szujkó József, Kovács József, Gazsi András, ifj. Kovács József, Miksa József, Mézes János, Miksa János, Hajdu József, Pakuszi János.

A kisharsányi egyház pályázatot hirdetve lelkészi állásra, a tíz pályázó közül, 1898 július 10-én Somodi Józsefet választotta meg egyhangulag. **Somodi József** született Alsószuhán, Gömörmegyében, 1839 április 11-én. Tanult Sárospatakon, itt végezte a 8-ik gimnáziumi osztályt és a theológiát. Tanulási idejéből közbe 2 évet, az 5-ik és 6-ik osztályt Kézsmárkon végezte. A papi vizsgákat Budapesten 1866–67-ben tette le. Ezután két évig, mint rajztanár Békésen szolgált, onnan Besztercebányára ment, hol a megyei főorvos gyermekei mellett nevelősködött 3½ évig. Majd hosszas, mintegy 30 évig tartó káplánság, adminisztrátorság után bejutott a biztos révbe, a kisharsányi rendes lelkészi állásba. Hivatalát 1898 aug. 28-án foglalta el. Az egyhangu választás mögött lukma elengedés állott.

Somodi idejében a szőlővész nagy területeket pusztított ki, nemcsak Kisharsányban, hanem máshelyen is a megyében. Az egyházmegyei közgyűlés is foglalkozott ezzel a bajjal és a nagy szőlő pusztulásra való tekintettel 1898 szept. 13-iki gyűlésében a borlukma megváltási árát literenként 8 krajcárban állapította meg. Somodi azonban sem a bort, sem az árát nem szedte; a hívek állítása szerint elengedte. Elengedte a széna lukmát és a fajárandóság fele részét is.

Somodi reumás bántalmai miatt sokat szenvedett. 1903-ban folya-

modott az egyházmegyei közgyűléshez, hogy mentse fel nagy reumája miatt a gyűlések látogatása alól; kérése nem teljesített, mert lelkes betegséggel miatti távolmaradását esetről-esetre igazolhatja.

Somodi 1904-ben panaszt emelt Hegedűs Titusz tanító ellen, hogy a kanonikus órák idején nem hajlandó az istentiszteletet végezni. Hat évi kisharsányi tartózkodása alatt a tanító segedelme nélkül végezte minden tendőit, de lábbaja annyira erőt vett rajta, hogy július 10-én, vasárnap a tanítót kérte az istentisztelet végzésére, tanító a szolgálat teljesítését megtagadta. Ennélfogva kéri az egyházmegyei közgyűlést, hogy állapítsa meg, a kanonikus órákat és kötelezze Hegedűs Tituszt ez alkalmakkor az istentisztelet végzésére. Az egyházmegyei közgyűlés „hivatkozással az egyh. törv. 107. §-ára, továbbá 1887. évi juniusi kerületi gyűlés 76. számú ugyanilyen tárgyban hozott végzésére, hivatkozással arra, hogy a kanonikus órák végzése s a lelkeseknek akadályoztatása esetén a hétköznapi helyettesítés a kisharsányi egyház 1870 április 3-án kelt s a polgári községgel kötött szerződésnek 2. pontjában határozottan kötelességévé van téve a tanítónak: kötelezi Hegedűs Tituszt a kanonikus órák szolgálatának végzésére.”³⁵) Hegedűs e határozat előtt nem akart meghajolni, ezért szükségessé vált a kisharsányi tanító teendőinek pontos megállapítása. Az egyház presbitériuma 1906 április 8-án és 1906 máj. 14-én a következő határozatot hozta:

1. A kisharsányi községi iskolában mindenkor ev. ref. vallású tanító alkalmazandó.

2. A községi iskolai tanító köteles a vezetése alatt levő iskolában a vallástant, ideértve az énektanítást is, teljesíteni, abból az egyházi hatóság előtt vizsgát tartani s idevonatkozólag magát az egyházi hatóság rendelkezéseinek és felügyeletének alávetni.

3. Köteles, úgy az isteni tiszteleteknél és bármi egyházi ünnepélyeknél, valamint a temetéseknél az énekvezéri teendőket végezni, végül

4. Köteles az úgynevezett Kanonikus órákon: Karácsony, Husvét, Pünkösdi ünnepeken, *Ujévkor, Nagypénteken, Áldozó-csütörtökön*, Ujkenyérrel és Ujborral Urvacsora osztáskor a délutáni isteni tiszteletet a szokásos módon elvégezni.

5. Az iskolai vagyon, mely áll: a kisharsányi 116. sz. betétben a kisharsányi ev. ref. egyházközség tulajdonául felvett II. alatt iskolai javadalom címén 1—7. sorsz. 2. 3. 4. 429/1. 3143/112. hrsz. úgy az 1. sz. betétben felvett közös legelő és a 2. sz. betétben felvett közös erdőből nyolc/700. részből, hivatkozással az országos egyházi törvények 412. § b) pontjára, s az ennek alapján alkotott egyházkerületi 1896. évi középiskolai szabályzat 6. § b) c) pontjaira, — átengedtetik községi iskolai célra a kisharsányi politikai községnek, haszonélvezetül, mégis

a kisharsányi ev. reform. egyház tulajdoni jogának épségben fenntartása mellett, oly világos kikötéssel, hogy ha ezen községi iskola bármikor, bármily okból megszűnnék, vagy az iskolai oktatás nyelve nem magyar lenne, vagy a fentebbi feltételek nem teljesítenének, — az esetben ezen ingatlanokat az egyház minden kereset, vagy ítélet nélkül használatába és birtokába visszavenni jogosítva leendő, — azok az egyház birtokába és hasznélvezetébe mennek vissza s mint tulajdonával szabadon rendelkezik.

Ezen presbiteriumi határozat a kir. tanfelügyelőséghez a világi iskolai hatóság előtt megfelelő eljárás folyamatba vétele s hozzájárulás céljából megküldetett, — azonban ez mindez ideig meg nem történt.

„Az egyházmegyei közgyűlés ezen határozatot jóváhagyólag tudomásul veszi. Egyszersmind utasítja a jelenleg működő tanítót, hogy mindenben az itt megállapítottakhoz alkalmazkodjék. Végül utasítja e. m. ügyészt, hogy a világi iskolai hatóságnál ezen presbiteri határozatnak megfelelő intézkedést eszközöljön ki.“³⁶⁾

A tanfelügyelőségnél az eljárás beindított, erre a tanfelügyelőség közölte, hogy a kisharsányi tanító az egyház által megkivánt szolgálatok teljesítésére késznek nyilatkozik. 1909-ben jelenti az egyházmegyei ügyész, „hogy a kisharsányi községi tanítói állás megüresedvén, az új tanítói választásnál intézkedés történt a községi tanítónak a kántori teendők és egyáltalán az egyh. funkciók teljesítését illető kötelezettségére nézve s ezzel az ügy végleges elintézését nyert.“³⁷⁾

Somodi lelkési szolgálatát 1906 májusáig teljesítette. Szolgálati idejéből megemlítésre méltó, hogy 1900 április havában gyűjtést indított keresztfelő edény beszerzésére. A gyűjtés eredménye 50 kor. 90 fillér volt, melyből keresztfelő készletet (egy tál, egy kancsó) vásároltak. Felírás is van az edényen, e szavak vésettek bele: „A kisharsányi ev. ref. egyház tulajdona. Vétetett közadakozásból. 1900.“ 1906 május havában a járási orvos megvizsgálta Somodit és hivatalos bizonyítványában következőket írja betegségéről. „Somodi lelkész ur korállapotánál fogva sem magán, sem egyházi ügyeinek vezetésére nem képes, minél fogva semmiféle felelősséget nem viselhet.“ A presbitérium, — hogy az egyház ügyeinek vezetésében fennakadás, vagy zavar ne forduljon elő, — helyettes lelkészt kért. Perjessy Károly neveztetett ki helyettesnek, ki Kisharsányban szolgált 1906 május 2-ikától, 1907 nov. 1-éig. Idejében a templom, a dűledező melléképületek, bástya s a templom környéke rendbe hozattak.

Utána Tóth Bálint volt segédlelkész 1907 nov. 1-től 1908 szept. 19-ig, majd Sebestyén Sándor, Böhönyei István következtek; Benedek László 1910 nov. 10-től 1911 szept. 23-ig, Kovács Gyula 1911 szept. 24-től nov. 1-ig, Kemenczky Károly 1911 nov. 1-től 1912 máj. 20-ig,

Simon Zsigmond 1912 máj. 20-tól szept. 20-ig és 1912 nov. 20-tól 1913 jan. 27-ig, Böhöneyei István 1913 jan. 17-től márc. 12-ig szolgált. Később Székely László, Kövy László, Simon Zsigmond volt a segéd-lelkész, szolgálati idejük nincs feljegyezve: utánuk Szabó Gyula 1914 szept. 5-től 1916 szept. 4-ig teljesített szolgálatot.

Segédlelkészek idejében az egyház felelős adminisztrátorai voltak: Iványos Soma nagyharsányi, id. Horváth Antal harasztii, Szabó Károly nagyharsányi lelkészek.

1908 október havában Hegedűs Titusz tanító elköltözött Kisharsányból, Sellyére ment, ahová kántortanítónak megválasztották.

Helyettes lelkész a tanítói állás megüresedése után arra vigyázott, hogy a községi tanító díjlevelébe az egyházi kötelességek is irassanak be. Mikor ez megtörtént, a pályázat kihirdettetett, jelezve, hogy csak református vallásúak pályázhatnak. A díjlevél egy példányát az egyházmegyei közgyűlés elé terjesztették; a tanítónak kötelességévé tétetik „az orgonista-kántori teendők végzése, a vallástanítás, az ünnepeken és hétköznapiokon a lelkész akadályoztatása esetén a templomi szolgálat.” Közgyűlés tudomásul vette a községi tanítói díjlevél ezen fontos kikötését.³⁸⁾

Kisharsányi Ref. Férfi Énekkar. (1930)

Hegedűs utóda Bontovich Árpád, ki született 1888 október 13-án, Budapesten; a gimnázium négy osztályát a budapesti ref. főgimnáziumban végezte, azután Nagykőrösre ment, hol végezve a tanítóképzőt,

kántortanítói oklevelet szerzett. Helyettes tanító volt Mohácson. Kisharsányban 1909 január 1-én foglalta el állását. Azóta végzi szolgálatát hiven, buzgó kitartással.

Az egyház anyagi helyzetén sokat könnyebbitett az egyetemes adóalapi segély, melyet 1908-tól kezdve kapott az egyház. Az adóalapi segély összege 1947 kor. 37 fillér volt, 1908-ban egy összegben kapta az egyház, azután megoszva, félévenként érkezett. Lelkész fizetését is készpénzben állapították meg, de a fizetés kiszolgáltatása rendszertelenül történt, ezért Somodi panaszt emelt a presbiterium ellen. Az egyházmegyei közigazgatási bíróság, a lelkeszi fizetésnek évnegyedenként előre való kiszolgáltatására kötelezte a presbiteriumot, „mert a lelkész fizetését, mintegy 100 kor. földhozadékon kívül, kizárólag az egyház pénztárából járó pénzfizetés képezi, — a szükségletek fedezhetésének lehetősége megkívánja, hogy ez a pénzfizetés előre ki legyen szolgáltatva, annál is inkább, mert a panaszos lelkész, munkaképtelensége miatt, helyettes lelkész tartására van kötelezve, akinek fizetését havonként előre tartozik kiadni.³⁹⁾ A közig. bírósági határozatra se szolgáltatták ki 1912. és 1913. években negyedévenként Somodi fizetését, ezért a presbiterium tagjait az egyházmegyei fegyelmi bíróság fejenként 5—5 korona pénzbüntetésre ítélte.⁴⁰⁾

Munkaképtelen lelkész és presbiterium között állandóan feszült volt a viszony. A gyülekezet tehernek vette öreg lelkészét. A fiatal segédlelkészek nem találták meg a helyes utat a gyülekezet vezetésében. Ilyen felfordult állapotban élt az egyház a világháború kitörésekor.

1915-ben a kisharsányi egyház 2035 kor. 61 fillér adósságának kifizetésére rendkívüli adó kirovást javasolt. Az egyházmegyei közgyűlés jóváhagyja a kirovási tervet, mely szerint az 1916—1918. évekre az államiadó 10 %-át kivetí az egyház hiveire. Az évenként befolyó 650 korona bevételből három év alatt kifizetendő az adósság.⁴¹⁾

1916 február 1-én tartott presbiteri gyűlésen Szabó Károly adminisztrátor „tudatja, hogy Somodi József lelkész a múlt éjjel (jan. 31-én) meghalt. Halála boldogultra nézve, — tekintettel szánandó és nyomoruságos állapotára, — valóságos megváltás, az egyházra nézve pedig az évek óta tartó áldatlan állapot megszűnését jelenti s így csak hálát lehet adni a jó Istennek, hogy a megaggott s hosszú idő óta munkaképtelen szolgát elszólította az élők sorából.“ E gyűlésen a temetés költségeire 120 koronát szavazott meg a presbiterium. Somodi temetése 1916 február 2-án volt, temetésénél Nagy Imre kőrösi lelkész, esperes és Széles Sándor gyűdi lelkész teljesítettek szolgálatot. Sirját egyszerű tölgy fejfa jelzi.

Hátramaradott hozzátartozói: felesége szül. Munkácsi Emilia és leánya Somodi Margit, ki most fővárosi tanítónő; Pesterzsébeten laknak.

Somodi idejében **gondnokok** voltak: 1897-ben B. ifj. Kovács Ferenc, Hajdu István, ifj. Mézes János, 1898-ban Kis Szabó József, Kovács Péter, 1899-ben Losonczy József, Hunyadi Gábor, Legifj. Szujkó János, 1900-ban Kőrösi Gyula, Gatai István, 1901-ben ifj. G. Kovács József, ifj. Kapronczai János, 1902-ben Kőrösi János, Gyenis János, 1903-ban Takács Ferenc, György János, 1904-ben Mohácsi Sándor, Kelemen János, 1905-ben Csányi János, Tunya János, 1906-ban Máté János, meghalt jan. 11-én, helyébe választott Daczi Sándor, Pintér József, 1907-ben Kaszap István, ifj. Pakuszi János, 1908-ban Miksa József, Szujkó István, 1909-ben Szekeres János, Tamás János, 1910-ben Kovács Dániel, Szabó János, 1911-ben Poroszkza Sándor, Kovács Mihály, 1912-ben Varga Sándor, Miksa Sándor, 1913-ban Beremeni Sándor, Telegdi János, 1914-ben Kőröm Ferenc, Nagy Sándor, 1915-ben Rigó János, Szujkó József, 1916-ban Hajdu József, Biró István.

Presbiterek voltak 1899—1901-ben Miksa József, ifj. Kovács József, Hajdu József, G. Kovács József, Pakuszi János, Kan József, Bali Ferenc, ifj. Mézes János, Hajdu István, Varga János, Iványi István, Miksa István. 1902-ben a presbiterek száma 8-ra szállított le; Pakuszi János, Kan József, Bali Ferenc, ifj. Mézes János, Hajdu István, Varga János, Iványi István, Miksa István. 1904-ben ugyanazok Bali Ferenc kivételével, ki helyett Gazsi József választott be. 1905-ben anynyiban változott a presbitérium, hogy Pakuszi János és Kan József helyére Szöllösi Sándor, Kovács Péter választottak meg. 1911-ben Gazsi József, Szöllösi Sándor, Kovács Péter régi tagok, Bali István, Szekeres János, Tunya János, Kis Szabó József, G. Kovács József új tagok. 1912-ben Kovács Péter lemondott, helyébe Kaszap István lett presbiter, a többi mint 1911-ben. 1914-ben új tagok: Miksa József, Szöllösi Sándor, régiek: Kaszap István, Gazsi József, G. Kovács József, Szekeres János, Bali István, Tunya János. A zsinati törvény szerint megalakított presbitérium 1915. február 28-án a következőkből állt: Gazsi József, Bali István, G. Kovács József, Szekeres János, Tunya János, Kaszap István, Mohácsi Sándor, F. Miksa József.

Somodi halála után a presbitérium a lelkészi állás betöltését pályázat alá bocsátotta. 21 pályázó volt, ezek közül a hivek meghallgatták állomáshelyükön Jávor Jánost, Kemenczky Gyulát, Kulifay Eleket, — Nagytótfaluban pedig Berényi István tábori lelkészt. Berényi meghallgatása 1916 május 14-én történt. A választás 1916 május 28-án ejtetett meg. Ezen alkalommal a hivek csak Jávor János dunavecsei vallástani-tó lelkészre és Berényi István tábori lelkészre szavaztak. A beadott 82 szavazatból Jávor János 29, Berényi István 53 szavazatot kapott, minek folytán Berényi megválasztott lelkésznek jelentetett ki. Gazsi József és társai a lelkész választás ellen panaszt nyújtottak be, de az egyházmegyei bíróság a panaszt elutasította. A választás 1916. szept. 24-ikére jogerős lett, ekkor Berényi megkapta az esperesi koncessát. Berényi lelkészi állását valóságban csak 1918 dec. végén foglalta el; addig helyettes lelkészek végezték a lelkészi teendőket.

1916. év végén halt meg, — 86 éves korában, — I. Ferenc Jó-

zsef. Halálával lezárult hazánk történetében egy jelentős, fejlődésben gazdag korszak. Az ő uralkodása alatt épült ki egyházunk alkotmánya. Egyházi életünk anyagi téren való haladása, lelkészeink fizetési javulása (kongrua), hiveink teher könnyebbitése (adósegély) is, az ő uralkodásához fűződik. Temetése napján, — a nemzeti gyász jeléül, — templomainkban mindenütt meghuzták a harangokat.

Anyakönyvi adatok 1851—1900-ig.

Évben	Konfirmáltak száma	Házasságkötések száma	Szülések száma	Halálozások száma	Évenkénti természetes	
					szaporodás	fogyás
1851	11	10	18	16	2	—
1852	12	9	16	9	7	—
1853	—	2	14	22	—	8
1854	27	2	12	5	7	—
1855	13	—	7	12	—	5
1856	6	34	15	19	—	4
1857	17	3	15	12	3	—
1858	10	5	13	23	—	10
1859	11	5	9	13	—	4
1860	10	5	11	16	—	5
1861	8	14	7	17	—	10
1862	18	6	14	22	—	8
1863	12	7	16	20	—	4
1864	12	4	14	20	—	6
1865	9	15	15	9	6	—
1866	12	3	22	16	6	—
1867	3	13	14	8	6	—
1868	12	7	18	17	1	—
1869	8	8	12	14	—	2
1870	5	7	11	14	—	3
1871	6	2	10	28	—	18
1872	—	12	12	20	—	8
1873	6	2	19	21	—	2
1874	4	13	12	26	—	14
1875	—	11	26	19	7	—
1876	9	2	13	20	—	7
1877	14	4	12	13	—	1
1878	5	2	15	9	6	—
1879	3	5	15	18	—	3
1880	7	8	13	11	2	—

Évben	Konfirmáltak száma	Házasságkötések száma	Szülések száma	Halálozások száma	Évenkénti természetes	
					szaporodás	fogyás
1881	4	2	16	11	5	—
1882	—	3	13	15	—	2
1883	6	7	11	15	—	4
1884	—	6	16	14	2	—
1885	13	1	9	11	—	2
1886	9	2	7	20	—	13
1887	11	2	13	13	—	—
1888	9	1	5	17	—	12
1889	4	6	5	19	—	14
1890	5	3	4	10	—	6
1891	—	9	13	17	—	4
1892	14	4	6	19	—	13
1893	8	4	8	11	—	3
1894	7	5	10	12	—	2
1895	2	7	5	10	—	5
1896	5	1	7	11	—	4
1897	4	—	8	9	—	1
1898	2	2	8	6	2	—
1899	4	4	7	16	—	9
1900	6	1	4	7	—	3
Összesen:			595	752	62	219
1851-től 1900-ig a fogyás (752—595), (219—62) = 157 lélek.						

Mig az egyetemes egyház erősödött, fejlődött, addig a kisharsányi és a Dráva melléki ref. egyházak életében visszaesés következett be. Ennek okát leginkább abban találjuk, hogy a magyarság a pécsi püspöki, káptalani és más főuri birtokokkal, mintegy áttörhetetlen szikla-

fallal annyira bekerítettett, hogy nem volt földszerzési, terjeszkedési lehetősége. Mig népünk a jobbágyság igájában élt, szaporodott és így nagyobb áldozatot hozhatott hitéért, magyarságáért is, mint azután. A jobbágytelek kijárt minden család alapítónak és ennek jövedelme biztos megélhetést nyújtott. De a szabadságharc után, mikor a jobbágybirtok saját tulajdonba ment át, megállt a fejlődés, a szaporodás, mert ezután a családalapító gyermeknek nem járt ki a jobbágytelek, a szülőnek kellett róla gondoskodni. A kapott földet csak akkor gyarapíthatták, ha valaki elzüllött és eltékozolta vagyonát. Egyesek vagyonának növekedése mögött, mindenütt tönkrement életek szomorú megsemmisülése áll.

1801-től 1850-ig Kisharsányban a természetes szaporodás 2411élek.

1850-től napjainkig folytonos fogyás van. Erről beszélnek az előbbi oldal táblázatának számai. Szomoruan beszélő számok !

1917. évtől napjainkig.

Ferenc József halála után IV. Károly lett a király. Hazánk már megismerte a világháború borzalmait. Katonáink hősieis önfeláldozással mindenütt állták helyüket. A fiatal király azonban békével szeretne volna lezárni a két éves küzdelmet. Békeajánlatát az ellenség visszautasította. Ezután még ádázabban folytatódott a háború minden téren. A háború kiadásainak fedezetére már előbb hadi kölcsönt bocsátott ki az állam. A kölcsön jegyzést mindenki kötelességének ismerte, nem gondolt senki arra, hogy jól elhelyezett pénze értékét is veszítheti. Hadseregünk és az ellátatlanok élelmezésére több ízben gabona rekvirálást tartottak. A termelőnek csak a vetőmagot és a család száma szerinti fejadagot hagyták meg. Rájött a sor a harangok rekvirálására is. Kisharsány 1917 január 4-én vált meg 215 kilogramos harangjától, melyért később a katonai parancsnokság 860 koronát fizetett.

A megpróbáltatás nehéz napjaiban református egyházunknak volt egy örömnnepe is, 1917 október 31-ike, a reformáció születésének 400-ik évfordulója. E napon hálát adott népünk Istennek, hogy az evangélium világosságát felgyújtotta és annak átható fénylő sugaraival már 400 éve bevilágíttatja a sötét világot. E napnak emlékére alapította egyházmegyénk Dr Fejes János ügyvéd indítványára a siklósi polgári leányiskolát. A világháború nélkülözései, véráldozatos korából ez az egyetlen megmaradt alkotás, melyre örömmel nézünk s melyben a reformáció eszméjének intézménybe átvitt életét látjuk.

A világháborúba kisharsányi hiveink közül nyolcvanan vonultak be. Öten hősi halált haltak a háborúban: Telegdy János Szöllősy János, Máté János, Szarkándi Pál és Beremendi Sándor. A háború 1918 őszére bevégződött. Lelketlen izgatók katonáink között elhintették az elégedet-

lenség magvát. Forradalom tört ki, csapataink az ellenséges földről haza jöttek. Itthon a nemzetrontó eszméket hirdető lázítók kikiáltották a köztársaságot, erre jött az ország kétharmadrészének a megszállása és a megmaradt részen a kommunista rémuralom. A felfordult állapotokat Horthy Miklós állította meg útjában, ki 1919 november 16-án bevonult Budapestre és a belső rendet helyreállította. 1920 március 1-én Horthy Miklós kormányzóvá választották. 1920 június 4-én erőszakolták nemzetünkre a trianoni békét.

A megszállás keserűségét Baranya is megízlelte, 1921 nyaráig volt szerb megszállás alatt. Ezen idő alatt az élet és vagyon biztonság nagyon gyenge lábon állott. Békés polgárainkat éjjel megtámadták, lakásaikat kifosztották, istállójuk állat állományát elhajtották. Községünkben többben beszélhetnének nagy veszteségeikről, a megszállás keserű tapasztalatairól.

Berényi István a háború végével elfoglalta lelkészi állását. Valóságos szolgálata 1918 decemberében kezdődik. 1916. évi megválasztása után helyettesei voltak: Kemenczky Károly, Simon Zsigmond és Závory Elek.

Berényi életrajzi adatait nem jegyezte föl, így csak azokból az adatokból állítható össze némi hiányos kép, melyek a hívek között is ismeretesek voltak. Született 1886-ban. Szülei torontáli származásúak voltak. Középiskolai tanulmányait Nagykikindán és Nagykőrösön végezte. Érettségi vizsgája után kitért a róm. kat. egyházból és református lett. Theológiai tanulmányait Budapesten végezte, ott szerzett lelkészi oklevelet is. Segédlelkész volt Pacséron, Siklóson, Drávaiványin, Őcsén. Innen vonult hadba, a világháboruban mint táborigényes lelkész szolgált.

Berényi legfontosabb ténykedése a torony építése és a templom renoválása volt. Madárfészket kereső gyermekek vigyázatlanságból felgyújtották a tornyot. A fedélszerkezet leégett, a harang megolvadt, szerencsére a tűz nem terjedt tovább. A csonka torony hosszú ideig merevedett szomorúan, elhagyottan. 1921. évben presbiteri és közgyűlésen elhatározzák, hogy a toronyépítésre minden családfő fizet annyszor 50 koronát, ahány tagu a család. Annyszer 100 koronát, ahány lukma köteles tagu a család és ezen kívül fizeti az 1917. évi állami egyenesadó 40 szeresét. E rendkívüli kirovásból befizettetett 284.200 korona, mely összeg a torony építésére és a templom javítására fordított. Az építés munkáját Fráncsek Imre budapesti mérnökre bízta a közgyűlés, ki 1922. évfolyamán el is végezte. 1922-ben az elrekvirált orgonasípok helyébe újat szerzett be az egyház Angster József és fia pécsi cégtől és a templom kerítést is megcsináltatta. Ez is rendkívüli kirovásból fedeztetett. Kivettetett 1525 kiló buza, melyből befolyt 1294 kiló, ennek

árához hozzá számítva a pénzbeli adományokat is 46.833 korona fordított az orgona javítására és a kerítés készítésére.

A torony harang nélkül lévén, a hivek önkéntes adakozásából harangvásárlásra befolyt 81.125 korona. A gyűjtés nehéz munkáját Bontovich Árpád tanító végezte. A két harangért kifizettetett 78.592 korona. Bámulatos volt ez a nagy áldozatkészesség akkor, mikor pénzünk lecsökkent és a drágaság hallatlan arányokat öltött. A torony, harang, orgona szentelés napja 1922 május 21-én volt ünnepélyes keretek között. Ugyanekkor délután a polgári kör majálist rendezett, melynek jövedelme a hősök emléke javára fordított. Ezen bevételhez csatolódott a későbbi adományok összege is, melyből 1924-ben a templom falába egy diszes márványtáblát helyeztek el a háboruban elesett hősök emlékére. A tábla alján följegyeztettek azok is, kik a háboruban szerzett betegségük következtében haltak meg. Ezek: id. Beremendi Sándor, Györkö Sándor, ifj. Kovács Sándor, Biró István, Koczándi József és Kovács Sándor.

Megemlítendő, hogy a kisharsányi volt urbéres birtokosság kérést nyújtott be az egyházmegyei közgyűléshez, amelyben a lelkészi és tanítói erdőrésznek a közbirtokosság részére való átengedését kérték. A presbitérium is a közbirtokosság állásfoglalása mellett nyilatkozott, az egyházmegyei közgyűlés azonban bizottságot küldött ki az ügy tanulmányozására. A bizottság jelentést tett a közgyűlésnek. A beszerzett iratokból megállapították, hogy az urbéri rendezéskor adatott a lelkészi javadalomnak egy egész telek, a tanítói javadalomnak fél telek utáni erdő illetőség. Helyesen van tehát a kisharsányi 116 sz. betétben a lelkészi és tanítói javadalom tulajdonául a kérdéses erdő illetőség bejegyezve. A közgyűlés utasította a presbitériumot, hogy a szóbanforgó erdőilletőségre vonatkozó jognak elismertetése és ezen jog birtokának és haszonélvezetének kiadása iránt a lépéseket 30 nap alatt tegye meg. Ha pedig nem tennék, a pert az egyházmegye felperessége alatt, be kell indítani. Ilyen előzmények után az 1921 augusztus 17-én tartott egyházmegyei közgyűlésen Dr. Fejes János egyházmegyei ügyész jelenti, hogy a kisharsányi volt urbéres birtokosság ellen, a ref. egyházközségeit illető és a Kisharsányi 116 sz. betétben 11, 7 és 11, 9 sorszám alatt felvett közös erdőilletőség, birtokba bocsátása iránti per jogerősen befejeztetett. A kisharsányi volt urbéres közbirtokosság köteleztetett az erdőilletőség birtokbabcsoportására és a 800 korona elvont haszon és perkiöltségek megfizetésére.⁴²⁾ A per nyereséssel lelkész javadalma gyarapodott, amennyiben díjlevelébe pótlólag felvétellett e kérdéses erdőilletőségi jog használata.

A pénz értékének nagymérvű leromlása folytán az adó csökkentési segély, lelkészek kor- és családi pótléka, kongruája a békebeli segélynek elenyésző csekély hányadára esett le. Az egyházak, így a kishar-

sányi egyház is kérte, hogy ezek a segélyek buzaválutában utaltassanak ki. A váltáságos helyzetet némi tekintetben javította a pengő számlására való áttérés és a valorizáció. A lelkészi korpótlékot 50%-os, a kongruát 100%-os, az egyházi adósegélyeket 50%-os valorizálással folyósította a kultuskormány, ez utóbbit azonban később mégjobban le szállította.

Az anyagi bajok enyhültek, a hivek áldozatkészsége segítségére ment az egyháznak, így az a sok egyenetlenség, mely a világháború után az egyházi munkának megakasztója volt, lassankint megszűnt.

Berényi István 1928 nyarán állásáról lemondott. Esperesi hivatal tudomásul vette a lemondást tartalmazó presbiteri jegyzőkönyv bejelentését és Berényit 1928 november elsejével állásától felmentette. Felesége neve: Csuka Erzsébet, gyermekeik: Edit, Melinda Sára, Klára és Judit Éva.

1928 októberétől kezdve az egyház adminisztrátora Balla Árpád nyugtőfalui lelkész volt.

A kisharsányi református egyház presbitériuma. 1930.

A kisharsányi egyház 1928 nov. 1-én pályázatot hirdetett lelkészi állására. Tizen pályáztak, a minősítő bizottság mindnyájukat választhatónak nyilvánította. A pályázók közül a presbiterium meghallgatta László Géza kőbányai s. lelkészt és Dr. Nagy Gyula budafoki hitoktató lel-

kész. A lelkész választás ideje 1928 dec. 30-án volt, Ruzsás Lajos és Dr. Fejes János kiküldöttek vezetése mellett. A gyülekezet a pályázók közül egyhangulag Dr. Nagy Gyulát választotta meg. Ugyanekkor a kadarkuti egyház is megválasztotta lelkészének. A kadarkutiak megfellebbezték a választást, közben a kisharsányi választás jogerőre emelkedett, az esperesi hivatal elküldte a megválasztottnak a koncessát, ki 1929 február 1-ével elfoglalta állását. A rendkívüli nagy hóviharak és betegsége miatt 1929 április 15-ére költözködhett le. Beiktatása 1929 április 21-én volt ünnepélyes keretek között. Beiktatója: — esperes elfoglaltsága miatt, Ruzsás Lajos síklósi lelkész volt.

Dr. Nagy Gyula született 1890 június 6-án Kovásznán, Háromszék megyében. Középiskoláit a kézdíváshelyi róm. kath. főgimnáziumba végezte. Theológiai tanulmányait a kolozsvári, budapesti, sárospataki és ismét a kolozsvári theológián végezte. Lelkeszi oklevelet szerzett Kolozsváron 1914. szeptember havában. Hitoktató s. lelkész volt Déván, 1912 szeptembertől 1914 október 31-éig. Azután meghívással Nagyrápoltra került rendes lelkésznek, hol átélte a román betörést majd a világháború utáni forradalmat, amikor lakását az oláhok megbombázták. Innen püspöki kinevezéssel Haróba ment rendes lelkésznek, ahonnan másfélévi szolgálat után meghivatott a népes alsósófalvi székely gyülekezetbe lelkésznek. Itt szolgált 1925 június 30-ig, amikor Nagy Károly erdélyi püspök, — mivel ez alkalommal a választás joga reáruháztatott, — 18 pályázó közül őt nevezte ki rendes lelkésznek a hátszegi hires és gazdag egyházközségbe. Itt nem maradhatott sokáig, helyzete annyira súlyossá vált, hogy kénytelen volt gyülekezetét elhagyni. Az erdélyi püspöki hivatal elbocsátó levelével kijött Budapestre, hol püspökünk kinevezte 1927 november 1-től kezdve Budafokra hitoktató lelkésznek. Mint budafoki hitoktató Nagytétényben lakott és az ottani leányegyház gondozója volt elköltözéséig. Lelkész felesége: Mihály Ida, néhai Mihály Károly tasnádi ügyvéd leánya, gyermekei: Irén és Lajos középiskolai tanulók.

Dr. Nagy Gyula a theologiai tanulmányaival egyidejűleg a kolozsvári, budapesti és ismét a kolozsvári egyetem bölcsészeti karának rendes hallgatója volt. Történelem, földrajz szaktárgyakból alap és szakvizsgát tett, majd később alsósófalvi lelkész korában letette Szegeden a pedagógiai vizsgát, ezzel megszerezte a középiskolai tanári oklevelet is. 1923 december havában Szegeden, filozófiai szigorlatra állott, ennek letevése után 1923 december 7-én bölcsészeti doktorrá avatták.

Lelkész beiktatására papi szék, szószék és Urasztala közadakozásból új bordó plüss takarót kapott. Ugyanekkorra Bontovich Árpád tanító urasztali kegyszerek beszerzésére 143 P 16 fillért gyűjtött hiveinktől. Kérésére Kan János és felesége Páli Mária egy ezüst urasztali kelyhet;

özv. Gazsi Józsefné szül. Lukács Mária meghalt fiai, — Pali és Józsi — emlékére egy ezüst kelyhet ajándékozott egyházunknak. Az összegyűlt pénzből kijavítottatott a régi női pohár, ennek hasonmása elkészíttetett ezüstdől, két üvegcancsó és egy kenyérosztó tányér szereztetett be.

1929 május havában lelkész leltározta az egyház értékeit, rendezte a levéltárat és népszámlálást tartott, — melynek nyomán összeállította a gyülekezet család könyvét. Nyár folyamán két erdei istentisztelet tartatott, ez alkalommal szolgált először a megalakult ref. női énekkar, Lelkészné vezetése mellett. Az év folyamán templomunkban 3 műsoros vallásos délután, templomon kívül Kossuth, irredenta, Bethlen és karácsonyfa ünnepély, hiveinknél 14 családi istentisztelet, lelkészi lakáson 4 szeretet vendégség, az iskolában 8 levente körü bibliai óra, leányoknak lelkészi lakáson 32 bibliai óra tartatott.

1930. év pünköstjéig templomban 2 ünnepély, templomon kívül 4 nemzeti ünnepély, 14 családi istentisztelet, 6 szeretet vendégség, 9 levente körü bibliai óra, 22 leánykörü bibliai óra, az iskolában és községházán 24 népművelődési előadás tartatott, az utóbiból 8-at a tanító tartott.

Szeretett vendégeink, családi istentiszteleteink perselyadományából, templomunkat villamos világításra berendeztettük 266 P 12 fill. költséggel.

1930 június 12-én egyházunkat meglátogatta a Dunamelléki Ref. Egyházkerület vizsgáló bizottsága, élén Főtiszteletű és Méltóságos Dr. Ravasz László püspök úrral. A bizottság Siklósról jött délelőtt 10 órakor 3 automobillal. Megérkezésüket harangszó jelezte. A diszkapu és a templom bejáró közti részen, az ut 2 oldalán leventék álltak diszsort. Egyik oldalon a kisharsányiak, a másik oldalon a nagytótfalusiak. A templomkert kiskapuja előtti árnyékos akácfa alatt állott a presbitérium és a község előljárósága, tovább az iskolás gyermekek sora és a férfi énekkar. A hives tömege e sorok mögött foglalt helyet.

Püspök ur a második autóval érkezett. Az autóból való kiszállás után, lelkész az egyházközség nevében szeretettel üdvözölte a főpásztort, egykori professzorát. Majd a politikai község nevében Weinreich József körjegyző köszöntötte, ezután az ifjuság nevében Iványi Mariska csokrot adott át. A polgári kör nevében ifj. K. Szabó József saját versével üdvözölte püspök urat. Ezután a püspök Ur így válaszolt: Az a tény, hogy tanár és tanítvány, kik 20 éve egy főiskolában dolgoztak együtt, az élet munkái között találkozhatnak, lehet örvendetes epizód, de e tény mögött most nagy összeomlás rejtőzik. A honnét kiindultunk, azt a világot elvesztettük. Végvára lett e föld e honnak! Nem látjuk a hajnalt, mégis a reménység kürt szavát zengetjük, mely az elközelgő hajnalt hirdeti. Hogy mikor jön, nem tudjuk még, csak azt tudjuk, hogy

eljön biztosan és diadalmasan. És nekünk készen kell várnunk a napnak első piros követét, hogy fogad hassuk. Az ég elvégzi majd a maga dolgát, fontos, hogy mi is készen álljunk a feladatra. Az ég jobban fog sietni nálunk, nekünk pedig lépést kell tartanunk vele. Jaj, ha életképtelen népet talál a hajnal pirkadása. Tavaly Amerikában egy csolnakot láttam a tenger parton, mely telve volt ujjongó gyermekekkel. A csolnak oda volt kötve a parti cölöphöz. Este, az apály idején újra láttam a csolnakot, eltűnt alóla a víz, zátonyon volt, tépett papírok heverték körülötte és a csolnak üres volt. A halál képét mutatta, elszállt alóla a tenger és elszállt belőle az élet. Ezek a baranyai iskolák és templomok boldog csolnakok voltak egykor, alattuk az élet árja zugott, de elhuzódott alóluk az élet és nem maradt más, csak néhány emlék, csak egy-két zsoldár levél és ma zátonyon állanak a drága csolnakok, melyek alól elhuzódott az élet, mely itt kevesebb életet szül, mint amennyi koporsót ácsol. Mi lesz ezekből a templomokból és iskolákból, ha itt nem lesz magyar református ember? Már megindultak ugyan a szabadulás vizei, s az angyal szárnyak suhogása hangzik már végig Baranyán. Kívánom, hogy ezt a Bethesda tavát égi angyal szárnyak érintsék és a lelkeket is, hogy a megkezdett élet árján felemelkedjenek e drága csolnakok. ⁴²⁾

Beszédével Püspök Urunk megérintette a sziveket, a könyben ragyogó szemek igazolták, hogy a bűnbánó szív várja a szabadulást és áhitozik a jobb magyar jövőre, az élet tele csolnakja után. Ezután a férfi énekkar járult hozzá az üdvözlésekhez szépen előadott énekével. Majd Püspök Ur és kísérete bevonultak a lelkeszi lakásra.

A Püspök úr kíséretében voltak: Göde Lajos egyházkerületi aljegyző, Dr Jalsoviczky Károly világi ker. aljegyző, Muraközy Gyula kecskeméti lelkész, Nyáry Pál esperes, Mándy Sámuel egyházmegyei gondnok, Csépan Elemér szolgabíró, egyházmegyei világi aljegyző, továbbá Rúzsás Lajos siklósi, Szigethy Károly siklósnagyfalui, Derzsy Endre nagytótfalui, Gubacsy Gábor garéi lelkészek.

Háromszori harangszó jelezte az istentisztelet kezdetét. Püspök úr és kísérete bevonult a megtelt templomba, hol a gyülekezet egy lélekkel énekelte a 90-ik zsoldárt, ezután a 84-ik zsoldár első versét. Muraközy Gyula imádkozása után a gyülekezet a 31-ik dicséretet énekelte. Igét hirdetett Muraközy Gyula I. Mózes 28. rész 11. következő versek alapján. A templomról beszélt; gyönyörű színekkel festette, hogy ez a szép templom 100 év múlva vagy romhalmaz lesz, mert bűnében elfogy a népe, vagy tele lesz buzgón imádkozó lelkekkel, kik a ma megtért fiainak, leányainak lesznek áldó, boldog, élő unokái. A gyülekezeten függ, hogy a két kép közül melyik valósul meg...

Ige hirdetés után a férfi énekkar Beethoven: „Isten dicsősége“ című művét énekelte kántortanító vezetésével.

Ezután Püspök úr vitte imádságával a gyülekezet lelkét, az örökké való Úr elé, Ároni áldása után a gyülekezet a himnusz, majd a 153-ik dicséret 4. és 5-ik versét énekelte el. Istentisztelet után lelkészi irodában presbiteri értekezlet volt, melyről az alábbi jegyzőkönyvi másolat ad hű képet.

JEGYZŐKÖNYV,

felvétel Kisharsányban, 1930. évi június hó 12-én Mélt. és Főtiszt. Dr. Ravasz László püspök Ur egyházlátogatása alkalmával tartott presbiteri értekezleten. Jelen vannak: Mélt. és Főtiszt. Dr. Ravasz László püspök ur elnöklete alatt az egyh. ker. részéről Göde Lajos lelkész és Dr. Jalsoviczky Károly világi aljegyző, az egyh. megye részéről Nyáry Pál esperes és Mándy Sámuel e. m. gondnok, Csépan Elemér e. m. vil. aljegyző, az egyh. község részéről Dr. Nagy Gyula lelkész, V. Szőlősi Sándor, Gyenis János, Szekeres János, Szujkó János Rigó János, Daczi Sándor, Bali István, Hajdu József presbiterek, Bontovich Árpád tanító és Muraközy Gyula kecskeméti lelkész az egyh. ker. megválasztott aljegyzője, aki mint vendég az isteni tiszteleten szolgált.

Főtiszt. Püspök Ur esperes ur imája után az ülést megnyitja s felkéri Dr. Jalsoviczky Károly ker. aljegyzőt a jkv. vezetésére, Göde Lajos ker. aljegyzőt pedig az egyházlátogatás alkalmával előre írásban bekért jelentés adatainak ismertetésére.

A jelentés felolvastatván, Főtiszt. Püspök Ur észrevételeit a következőkben teszi meg: Első sorban is mint érdekességet emeli ki Főtiszteletű Ur, hogy a lelkész naplót vezet. Gyönyörűséggel látja ezt s a lelkésznek dicsérő elismerését fejezi ki. Kíváncsnak tartja püspök ur hogy ezt a naplót, mely gondosan és részletesen szerkesztve az egyház-község minden életnyilvánulását feltünteti s gazdag számszerű adatokat is tartalmaz, példaként lelki konferenciákon is bemutassák. Jó volna, ha minél több lelkész vezetne ilyen naplót egyh. községének életéről. Vezet a lelkész családkönyvet is, ami Erdélyben már 80 éve szokásos. Kíváncsnak tartaná Főtiszteletű Ur, ha ilyen családkönyveket minél több egyházban vezetnék. — Örömmel látja Főtiszteletű Ur, hogy Kisharsányban rendszeresen tartanak házi isteni tiszteletek s ezért is teljes elismerését fejezi ki. Kíváncsnak tartja Főtiszteletű Ur, hogy a házi isteni tiszteletek kedves régi református szokása továbbra is megmaradjon. Annak fentartása minden fáradságot megér s a cél az legyen, hogy a családfők maguk tudják azt vezetni. — Sajnálatos tényként állapítja meg Püspök Ur, hogy az iskolát már régebben átadták a községnek, később látni fogják a hivek ennek kárát, mert a vezetést kiadták a kezükből. Amíg az iskola egy tanító, a személyi kapcsolat megnyug-

tató. — Az anyagi helyzetet tekintve: a gyülekezet 1200 P konv. segélyt kap, saját erejéből 4400 P-t áldoz a terhekre, az ösöktől örökölt 11 hold 1102 □-öl földből nem sok a jövedelme s így főleg saját erejéből tartja el magát, ami örvendetes jelenség. A földbirtok eloszlását tekintve 3 hold 280 □-öl jut egy lélekre, ami a baranyai átlagnak megfelel. A személyi adatokat tekintve a legutóbbi 10 évben 58 születés és 81 halálozási eset fordult elő, a veszteség tehát 23. 1800-tól 130 évet tekintve 800-ról 366-ra apadt a lélekszám, holott 78 0/0-al kellett volna gyarapodnia, ha a szaporodás Isten akarata szerint történt volna, Kisharsányban ma 1500 ref. léleknek kellene lenni. Ez a legszomorubb, hogy az utolsó évtizedben is fogyott a lélekszám. A régi adatokat tekintve megállapítható, hogy az 1850-es évekig szaporodott a gyülekezet, 1851-től 60-ig 11 lélekkel fogyott már, a pusztulás 1911—1930 között kulminált. Azóta némi javulás állott be s ez némi reménységre jogosít. Ugy látszik, a hivek észreveszik, hogy téves volt az a hit, hogy a kevés gyerek könnyebbé teszi az életet. Mert ahol kevés a gyerek, ott kevesebb a munkáskéz, kevesebb a kereset. Amely községnek nincs meg a szaporodása, nem fejlődik s az egy gyermek is cse-nevésebb, elkényeztetik, munkára kevésbé alkalmas, testi-lelki erő hiányzik belőle. A kedvező fordulat biztatja Főtiszteletű Urat s kéri a presbítereket, hassanak oda, hogy az tovább tartson. A javulás még nem az életet jelenti, csak a jobbanlétet. Ha a születések száma a halálozások számát felülmulja, jön csak az élet, kizöldül a gyülekezet életfája, a 400 éves gyülekezet élni fog tovább s állja majd a vihart is.

Végezetül Főtiszteletű Püspök Ur apostoli áldását adván, a XXXIII. zoltár elénekzése után az ülést bezárja, mire az ülés véget ért.

Kmf.

JALSOVICZKY KÁROLY s. k.
e. ker. aljegyző.

RAVASZ LÁSZLÓ s. k.
püspök.

Gyűlés után ebéd volt a lelkeszi lakon, melynek végeztével a református női énekkar „Hozsánna“ énekeket énekelt meleg lelkesedéssel és ifj. Szabó Józsefné csokrot adott át a Püspök úrnak. A drága vendégeink délután 4 órakor ültek autóba, az ifjuság éljenzése mellett, — elvive magukkal az itt látottak hű képét. Mi pedig azzal küldtük sóhajunkat a távozók után, vajha megtérés, élet, áldás, jobb jövőendő jönne e nap után...

Gondnok: 1917-ben Kövér József, G. Kovács Ferenc, 1918-ban: Gyenis János, Kovács Sándor; 1919-ben: Hajdu István, Szöllősi Sándor; 1920-ban: Mézes János, G. Kovács József; 1921-ben: Szöllősi József, Vinczen József; 1922-ben: K. Szabó József, Fülöp István; 1923-ban: Losonczi József, Gulyás János; 1924-ben: F. Szujkó János, Simon Ist-

ván; 1925-ben: Gazsi Ferenc, Kan János; 1926-ban: Ifj. Szujkó János, Fodor Sándor; 1927-ben: Ifj. Mohácsi Sándor, Ifj. Iványi István; 1928-ban: Hunyadi Gyula, Szöllösi Sándor, lemondanak 1928 októberében, helyükbe megválasztottak 1929. év végéig: Ifj. Kőrösi János, P. Kovács Sándor; 1930-ban: Simon Sándor, Kaszap István.

Presbitérium nyilvántartása 1917. évtől kezdve.

N é v	Kilépés ideje:
G. Kovács József, Szekeres János, G. Kovács József lemondott helyébe Gyenis János választott.	1920 I/1
Tunya János, Kaszap István, 1918-ban meghaltak, helyükbe: Rigó János, Daczi Sándor választott.	1923 I/1
Mohácsi Sándor, F. Miksa József	1926 I/1
N. Miksa József, Bali István, N. Miksa József meghalt.	1929 I/1
Gyenis János, Szekeres János	1932 I/1
Rigó János, Daczi Sándor	1935 I/1
Hajdu József, V. Szöllösi Sándor	1938 I/1
Szujkó János, Bali István	1941 I/1

A Kisharsángi Református Egyház kebelében működő énekkarak 1930. évben.

Református Férfi Énekkar, alakult a Levente Dalárdából idősebb egyháztagok bevonásával. Karvezető: Bontovich Árpád kántortanító. Tagok: Kovács József, Rattinger Gyula, Kuruc József, Rattinger Ferenc, Kövér József ifj.; Vulman Bálint, Kovács Ferenc, Denke József, Pintér József, Szujkó József, Poroszká Sándor, Csöszai Sándor, Mézes János, Kőrösi Ferenc, Hunyadi Gyula, Iványi János, Nagy Ferenc, Diksa József, Hunyadi János.

Református Női Énekkar. Karvezető: Dr Nagy Gyuláné. Tagok: Nagy Ferencné, Ifj. Kövér Józsefné, Ifj. Bali Istvánné, Ifj. Szujkó Jánosné, Vulman Bálintné, Pintér Józsefné, Ifj. Csöszai Sándorné, Ifj. Mézes Jánosné, Ifj. K. Szabó Józsefné, Nagy Irénke, Szöllösi Rózi, Pap Juliska, Bontovits Margit, Iványi Mariska, Kerekes Irénke, Kovács Mariska.

Kisharsányi Ref. Női Énekkar. (1930)

Kisharsány társadalmi egyesületei.

„Kisharsányi Polgári Kör“ alakult 1875. febr. 21-én Kájel József ref. segédlelkész kezdeményezésére. Első tisztikara. Elnök : Kájel József ; Jegyző : Horváth Mihály közs. tanító ; Igazgató : Körösi András ; Pénztárnok : Császár János ; Könyvtárnok : Máté József. Választmányi tagok : K. Kovács József, Szabó József, Hajdu József, Végi Sándor.

A kör szabályait a belügyminiszter megerősítette 1882-ben.

Fontos ünnepélye volt a körnek 1900. október havában, mikor **25-éves fennállását** ünnepelte ünnepély és bankett keretében. Ekkor tisztikara a következőkből állott : Elnök : Hegedüs Titusz közs. tanító, Igazgató : Rigó János ; Jegyző : Hajdu István ; Pénztárnok : Szujkó János ; Könyvtárnokok : Ifj. Szabó József és Szöllősi Sándor ; Választmányi tagok : Kovács János, Iványi István, Körösi János, Tunya János, Mohácsi Sándor, Hajdu József, Daczi Sándor, Poroszká Sándor, Máté János, Biró István, Gyenis János, Ifj. Miksa József.

1925. március 15-én ünnepelte a kör **50 éves fennállási** jubileumát, nemzeti ünnepélyel össze kötve. Tisztikara. Elnök : Berényi István ref. lelkész ; Igazgató : Mohácsi Sándor, kinek lemondása után Iványi István választotta meg. Jegyzők : Papp Lajos, ifj. Szabó József ; Pénztárnok : Nagy Ferenc ; Könyvtárnokok : Diksa József, ifj. Csősz Sándor. A „Népkönyvtár“ kezelői : Pap Sándor, Szujkó János. Választmányi tagok : Körösi János, Kockás Lajos, Körösi János, Fodor Sándor, Pintér József, Vitéz Gvörkö Sándor, Hajdu Kálmán, Iványi István, Szakos Lajos, Szujkó József.

Az egyesület jelenlegi tisztikara. Elnök: Dr. Nagy Gyula; Igazgató ifj. Szabó József; Jegyzők: Ifj. Csősz Sándor, Szujkó János; Pénztárnok: Pap Lajos; Könyvtárnokok: Poroszká Sándor, Szöllősi János, ifj. Mézes János, Domján Béni; Zászlótartók: Ifj. Kövér József, ifj. Bali István. Választmányi tagok: Iványi István, Körösi János, Baka Ferenc, Vitéz Bódi János, Vitéz Györkö Sándor, Németh Pál, Körösi János, Nagy Ferenc, Nagy Lajos, Pintér József, ifj. Kovács Ferenc. Tagok száma: 82.

A „Polgári Kör“ diszelnöke: Gr. Benyovszky Móric, tiszteletbeli igazgatója: Szujkó József ny. telekkönyvvezető.

„Kisharsányi Levente Egyesület“, alakult 1925. aug. 30-án, élére a vármegyei Testnevelési Főfelügyelőség októnak és szakelőadójának Vitéz Györkö Sándort nevezte ki. Az egyesület elnöke: Bontovich Árpád, majd Berényi István lett. Az egyesület levente csapata 1926. évi június 6-án vett részt először Leventeversenyen, ekkor a járás ötödik csapatjának minősített. A kiképzésben elért eredményért és fegyelemért diszoklevél kitüntetéssel nyert. 1926. október 5-én Baranyavármegye Levente Versenyén elnyerte Vitéz Brázay István díját, egy Gocco céllövő fegyvert és a vármegyében a 6-ik csapat lett.

Oktató nemcsak a testi nevelés terén munkálkodott, fáradságot nem ismerő kitartással műkedvelői előadásokat is tartatott, ezek jövődelméből egy szép selyem nemzetiszínű zászló szereztetett be 1927 március 10-én.

A zászló felavatási ünnepély 1927. június 6-án tartatott, nagy közönség, előkelő vendégek részvétele mellett. A zászlóanyai tisztet Gróf Benyovszky Móricné töltötte be. Ez alkalomra alakult a Leány Levente Csapat is, mely az ünnepély szépségét emelte svéd torna gyakorlatok és kuruc táncok bemutatásával.

1927. június 18-án a Járási Levente Versenyen elnyerte a kisharsányi Levente csapat a vándorzászlót, amiáltal a járás első csapata lett. 1927 okt. 17-én Pécsen tartott Vármegyei Levente Versenyen elnyerte Báro Biedermann Elek díját, egy futóbajnokot ábrázoló bronz szobrot. E vármegyei versenyen a leány csapat is szerepelt, dicsérő elismerésben részesültek és róluk filmfelvételt is készítettek.

1928 februárjában oktató műkedvelői előadás tartatott, az estély jóvedelméből egy szép szinpad berendezés szereztetett be a Levente Csapat használatára.

1928. október 9-én, Pécsen tartott Vármegyei Levente Versenyen, a kisharsányi csapat elnyerte az „Erdélyi Otthon Fiuk“ díját, egy szép ezüst fedeles serleget, „A haza reátok tekint“ felírással és a vármegyében a harmadik csapat lett.

1929. június 20-án Harkányban tartott Járási Levente Versenyen a kisharsányi csapat második lett.

1930. szept. 7-én Siklóson tartott Járási Levente Versenyen ismét második lett a csapat és egy szép ezüst serleget nyert.

Levente csapatunk szép, öt éves multja legfőképpen Vitéz Györkö Sándort dicséri, ki nemes ambícióval, kitartással dolgozott, hogy leventefiaink odaadó, öntudatos munkásai lehessenek a magyar jobb jövőnek. Vitéz Györkö Sándor eredményes munkáját a Vármegyei Testneve-

lő Főfelügyelőség is kellőképpen méltányolta, többször részesítette dícsérő elismerésben és többször tüntette ki igen szép oktatói díjakkal. Községünk testnevelési tanácsának tagjai: G. Kovács József községi bíró, Mézes János községi pénztárnok, Kövér József, Iványi István, Bontovich Árpád, Dr. Nagy Gyula.

Vagyoneleltár 1930 január 1-én.

I. Ingatlanok	a) <i>Épületek</i>: templom, torony, lelkészlak, mell. ép. magtár, tanítóilak mell. ép. egyházi, papi székház becsértéke b) <i>Földek</i>: Lelkeszi 8 h. 844 □-öl, tanítói 1 h. 191 □-öl, egyházi 2 h. 67 □-öl, összesen: 11 kh. 1102 □-öl becsértéke:	47.200— P 8.000— P
II. Ingóságok	a) <i>Klenodiumok</i>: 1. Keresztelő edény és tál (alpacca), értéke 50— P. (1900. évi közadakozásból.) 2. 1 cintányér, értéke 2— P. Nagyon régi. 3. 1 mélyebb nickel tányér, értéke 5— P. Kovács Mariska ajándéka 1901. 4. 2 drb. bádóg kanna à 4 P., értéke 8— P. Használaton kívül. 5. 1 urvacsorai ezüst kehely 1754-ből, értéke 100— P. Felirata: I. V. P. P. A. K. H. Sz. E. Sz. K. P. A. L. P. A. E betűk értelmét 1817-ben Kádas Imre a következőképpen fejtette meg: „Vitéz Pál predikátor aján-dékozta kisharsányi szent ekklezsia szá-mára.“ A 6 utolsó betű értelme megfejtet-len. 6. 1 urvacsorai kehely (alpacca,) értéke 50— P Kovács M. ajándéka 1901. 7. 1 urvacsorai kehely (ezüsből), értéke 90— P Kan J. és felesége ajándéka 1929. 8. 1 urvacsorai kehely (ezüsből) értéke 90— P özv. Gazsi J.-né ajándéka 1929. 9. 1 urvacsorai kehely (ezüsből, értéke 100 P. Közadakozásból. 1929. 10. 1 urvacsorai kenyérosztó tányér, értéke 20— P. Közadakozásból 1929. 11. 2 drb. boros üveg kancsó à 12 P, értéke 24— P. Közadakozásból 1929. 12. A) jelzésű 1 drb. fehér himzett urasztal-terítő, értéke 40— P. Kovács M. ajándéka 1901. 13. B) jelzésű 1 drb. fehér damaszt abrosz, értéke 8— P. 14. C) jelzésű 1 drb. fehér, piros csikos szőt-tes abrosz, értéke 5— P. 15. D) jelzésű 1 drb. fehér, piros csikos szőt-tes, rojtos abrosz, értéke 5— P.	

A községek népesedési mozgalmánál számbaveendő a ki és beköltözés is. Sajnos, erről feljegyzéseink nincsenek. A jobbágyság idejében nagyobb volt, mint azután, mert a földesur a jobbágybirtokot más helyen is adta sok esetben. A zsellérek pedig folytonos mozgásban, költözködésben vannak, helyüket évenként változtatják. Pusztán a természetes szaporodásból és fogyásból nem nyerhetünk valós képet községünk népmozgalmi állapotáról. Ennek igazolására közlök egy kimutatást, melynél 1800. évből és 800 lélekszámból veszem a kiindulást.

A kimutatás két utolsó rovata bőzül az egyik azt mutatja, hogy mennyi kellene — legyen a lélekszám — a természetes szaporodás és fogyás alapján; a másik rovat pedig ezzel szembe a valós népszámlálási adatot adja. A kettő közötti különbség — a ki nem mutatott — ki és beköltözésre esik.

1817-ben a hivek összeírása az akkori püspöki vizitációra készült, az 1857. évi névszerinti összeírás levéltárunkban még most is meg van, ugyszintén az 1869. évi is. Ez utóbbiban nem csak a hiveink, hanem a más vallásuak is feljegyeztettek. Megoszlás a következő volt: ref. 607, róm. kat. 35, zsidó 6, ebből fi: 330, nő: 318. Az 1886. évi összeírás is püspöki vizitációra készült, az 1900. évit Somodi lelkész végeztette kiküldött presbíterekkel, 1930. évit lelkész készítette a mult évi összeírás alapján.

Évben	Utolsó ismert népszámlálási adat	Természetes		A lélekszám kellene legyen	Tényleges lélekszám
		szaporodás	fogyás		
1817.	800 +	100	— =	900	666
1857.	666 +	143	— =	809	702
1869.	702	—	30 =	672	607
1886.	607	—	55 =	552	568
1900.	568	—	68 =	500	447
1930.	447	—	139 =	308	366

A lélekszám változást befolyásolja a ki és áttérés is. Kisharsányban 1899-től 1930-ig kitért 11 lélek, hozzánk áttért 8 lélek, veszteség: 3 lélek. Kisharsányban van 128 katolikus, kik legtöbbnyire a világháboru után költözködtek be; és 3 evangélikus, kik közül 2 kitért egyházunkból. A beköltözöttek földnélküli, szegény napszámos emberek, vagy konvenciós cselédek. A beköltözés folytonos, mert községünkben kevés a munkás kéz, és itt jól megélnék keresetükből. Jó volna, ha református napszámosok és cselédek jönnének Kisharsányba!

Vidékünkön a betelepedés irányítása tervszerűen folyik. Most is az a kéz dolgozik, amelyik a multban is fajtánk gyengítését tekintette

célnak. A beköltöztetés nem veszélyes, mert a folyton mozgó tábor szegény pénz nélkül. Nem földet, hanem munka alkalmat keresnek, ma itt, holnap máshelyen ütnek tanyát. De azért vigyázzunk, a jövő ezekből termelheti ki a földkövetelőket. . . .

Az utolsó tíz év képe megnyugtató a jövő szempontjából. Az egyház vagyoni helyzete, az egyház belső épülése, az életképes egyesületek működése, a statisztikai számok megjavult bizonyágtevései mind azt mutatják, hogy a veszendőnek tartott nép megállt a pusztulás lejtőjén és most erős vágyódással eltelve megy a jobb jövő fényében uszó magasság felé. És az a jobb jövő eljön, mert gyermekeink mindennap imádkoznak érte, szépért, jóért lelkesedő ifjaink készülnek rá, felnőttünk öntudatos, hívő kitartással küzdenek érte.

Használt forrásművek jegyzéke.

1. Várady Ferenc: Baranya multja és jelenje. 1897. II. köt. 242. o. 2. Várady Ferenc: i. m. II. köt. 251. o. 3. Gróf Zichy család okmánytára: I. köt. 144 o. 4. Várady Ferenc: i. m. II. köt. 275. o. 5. Várady Ferenc: i. m. II. köt. 308—310. o. 6. Teleki: Hunyadiak kora XII. 217. o. 7. Várady: i. m. I. köt. 104. o. 8. Várady: i. m. II. köt. 366. o. 9. Várady: i. m. II. köt. 307. o. 10. Várady: i. m. II. köt. 324—325. o. 11. Warga Lajos: A Keresztyén Egyház Története II. k. 236. o. 12. Mókos Gyula: Hercegszöllősi kánonok. 13. Jossephi Koller: Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum Tomus VI. a 113. o. 14. Földváry László: Adalékok a Dunamelléki ev. ref. egy. ker. történetéhez I. köt. 30. o. 15. Várady: i. m. II. k. 520. o. 16. Földváry L.: i. m. II. k. 36—37. o. 17. Földváry László: i. m. II. k. 11. o. 18. Földvári László: i. m. I. k. 283. o. 19. Várady: i. m. II. k. 556. o. 20. Várady: i. m. II. k. 566. o. 21. Conscripção Domestica in Processu Siklosiensi peracta Anno 1741. 22. Conscripção Domestica in Processu Siklosiensi peracta Anno 1752. 23. Földváry L.: i. m. II. k. 206. o. 24. Földváry L.: i. m. II. k. 245. o. 25. I. a. 1. számú anyakönyv utolsó oldalán. 26. I. a 1. számú anyakönyv utolsó oldalán. 27. I. b. 1. számú anyakönyv 18. oldalán, 28. I. b. 1. számú anyakönyv 25. oldalán. 29. I. b. 1. számú anyakönyv 42. oldalán. 30. V. Horváth Kázmér dr: Mohács II. József korában 14. o. 31. I. c. számú jegyzőkönyv. 32. I. a. 2. számú anyakönyv 6., 7. oldal. 33. I. b. 2. számú könyvben. 34. I. b. 2. számú könyvben. 35. 1904. évi e.-m.-i jegyzőkönyv 57., 58. o. 36. 1906. évi e.-m.-i jegyzőkönyv 32., 33. o. 37. 1909. évi e.-m.-i jegyzőkönyv 79., 80. o. 38. 1910. évi e.-m.-i jegyzőkönyv 72. o. 39. 1912. évi e.-m.-i jegyzőkönyv 102. o. 40. 1914. évi e.-m.-i jegyzőkönyv 79. o. 41. 1915. évi e.-m.-i jegyzőkönyv 64. o. 42. 1930. évi esperesi jelentés.

TARTALOM:

Előszó — — — — —	3.
Kisharsány fekvése — — — — —	5.
Kisharsány története a reformáció koráig — — — — —	5.
Kisharsány története a reformáció idejében és a török uralom alatt	9.
A kisharsányi református egyház története az elnyomatás idejében	13.
A kisharsányi ref. egyház fejlődése a francia háborúk, a nemzeti megújulás és a szabadságharc idejében — — — — —	27.
A kisharsányi református egyház története Ferenc József önkényes és alkotmányos uralkodása idejében — — — — —	44.
1917. évtől napjainkig — — — — —	63.
Használt forrásművek jegyzéke — — — — —	78.

Hiba kiigazítások.

10. oldalon	30. sorban	predihátorokat	helyett	predikátorokat,
16. "	12. "	pé si	"	pécsi,
27. "	8. "	Türelmi	"	türelmi,
30. "	30. "	kisharsányban	"	Kisharsányban,
35. "	39. "	1930.	"	1830.,
53. "	19. "	templomba	"	templomban,
67. "	13. "	főgimnáziumba	"	főgimnáziumban,
68. "	17. "	utóbiból	"	utóbbiból,
69. "	19. "	megkezdett	"	megeredt,
71. "	20. "	kevésbé	"	kevésbbé,
74. "	11. "	Kisharsányi	"	Kisharsányi,
75. "	9. "	székház	"	présház,
77. "	9. "	bőzül	"	közül.

172546

